

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

16. Yüzyılın İkinci Yarısındaki Osmanlı Tarihçilerinin
Saltanat Kurumuna Bakışı ve Algısı

Ayşe Müşerref Kot

2501090048

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Zeynep Tarım Ertuğ

İstanbul 2012

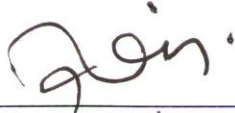
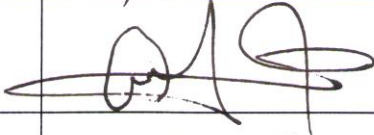
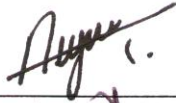

Y Ü K S E K L İ S A N S

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı :Ayşe Müşerref KOT Numarası :2501090048
Anabilim/Bilim Dalı :Tarih Tez Savunma Tarihi :19.07.2012
Danışman :Doç.Dr.Zeynep T.ERTUĞ Tez Savunma Saati :13.30
Tez Başlığı :”16.Yüzyılın İkinci Yarısındaki Osmanlı Tarihçilerinin Saltanat Kurumuna Bakışı ve Algısı”

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr.Feridun EMECEN		Kabul
2-Prof.Dr.İdris BOSTAN		Kabul
3-Doç.Dr.Arzu TERZİ		KABUL
4-Doç.Dr.A.Şükrü ÇORUK		Kabul
5-Doç.Dr.Zeynep T.ERTUĞ		Kabul

16. Yüzyılın İkinci Yarısındaki Osmanlı Tarihçilerinin

Saltanat Kurumuna Bakışı ve Algısı

Ayşe Müşerref Kot

2501090048

Öz

On altıncı yüzyılın ikinci yarısı, Osmanlı tarih yazıcılığı açısından verimli bir dönemi teşkil etmektedir. Bu süreçte doğrudan tarih konulu olan veya içerdiği konular bakımından tarihsel malzemeye dönüşen çok sayıda eser telif edilmiştir. Eser sahipleri, hadiseleri hükümdarların çeşitli liderlik vasıfları etrafında değerlendirmiştir. Bu vasıflar belirli bir padişaha atfedilmeyip, ortak bir Osmanlı hükümdar kimliği içinde işlenmiştir. Ortaya konan ideal hükümdar tasavvurunun gerçeklerle örtüşmediği durumlarda ise yazarların eleştirel tavrı satır aralarından takip edilebilmektedir. Bu çalışmada yazarların padişahlara ve saltanat kurumuna bakışları incelenmiştir.

Abstract

The second half of 16. Century marks a time in which Ottoman historiography was on rise. During this period, historical works written were either historical per se or evolved to be historical due to the material it presented. Authors of those historical works evaluated the historical events under the light of certain leadership qualities of the Sultans. The characteristics described in those works did not belong to any particular person but they all contributed to one common image of Ottoman Sultan. Whenever there is a circumstance that this common image does not match the reality, the authors have dropped hints of critique within their lines. This work aims to explore how authors wrote in the second half of the 16th century perceived the Sultans and the Sultanate.

ÖNSÖZ

İnsanın tabiatla kurduğu bağlantının ilk adımı tarihtir. Bunun başlıca nedeni, insan veya tabiat eksenli kurulmuş modern bilimlerin bilginin doğuştan değil, tecrübeler yoluyla edinildiğine ilişkin görüşü metod haline getirmesiyle ilgilidir. Modern manadaki bilim deneyleneyerek ve genelleyerek ilerlemektedir. Bu halde bilimin vereceği her hüküm için muhtaç olduğu bir geçmiş, bilgileri sistemli bütünler halinde muhafaza edebilmesi ve birikimli olarak kullanabilmesi için de bir arşiv gereklidir. Dolayısıyla, insanın sorduğu sorular doğrultusunda oluşan ve çeşitli ihtisas sahalarına ayrılan tüm bilimler tarih bilgisinden istifade ederek varlığını sürdürmekte, tarih bilgisi insanın çevresindeki eşyayı anlama çabasına hizmet etmektedir. Bunun yanı sıra, geçmişteki insan faaliyetlerini inceleyen bir ilim dalı olarak ortaya çıkan tarih ise toplumsal kimliği oluşturmakta ve muhafaza etmektedir. Kısacası insan, doğa içindeki varlığını tarih aracılığıyla görebilirken, insanlığın içinde ait olduğu yeri de yani dinler, diller, gelenekler, kavramlar ve fikirler arasındaki mesafeyi de yine tarih sayesinde belirlemektedir.

O halde tarih yazıcıları üstlendikleri vazifeyi ne şekilde yerine getirecektir? Eğer hadiselerle anlayıcı ve açıklayıcı bir tutumla yaklaşacaklarsa burada karşımıza yazarların ne ölçüde nesnel olabildikleri sorunu çıkıyor. Olayların kişisel gözlem ve yargılardan mümkün olduğunca arındırılmış bir biçimde, sadece aktarımcı bir bakış açısıyla ele alınmasının ise bu problemi bir ölçüde çözebileceği söylenebilir. Çünkü görmek istediği tabloyla kanıtlar arasında duran bir tarihçinin hangi kanıtları nerede kullanacağı da bir tercih meselesidir. Bu çalışmada on altıncı yüzyılın ikinci yarısındaki Osmanlı tarih yazarlarının tarihsel verileri ne şekilde işledikleri, tarihe malzeme olabilecek müşâhedelerini paylaşma biçimleri ve bu bağlamda Osmanlı'daki en önemli kurumlardan biri olan saltanat kurumuna yaklaşımları ile hükümdarları nasıl tasvir ettikleri incelenmeye çalışılmıştır.

Bu konuyu çalışmamı tavsiye eden ve beni cesaretlendiren, metnimin her aşamasını yakından takip eden, tezimin ve ruh halimin aldığı şekle göre ayrı ayrı yol haritaları çizip, birbirinden çok farklı çalışma metodları göstererek, sadece derin bilgisiyle değil, hoşgörüsü ve şahsi tecrübesiyle de varlığını yanımda hissettiren değerli hocam Doç. Dr. Zeynep Tarım Ertuğ'a ve aylar boyu metnimi defaatle okumak zahmetine katlanan sevgili annem Hatice Misge'ye, haklarını ödeyemeyeceğimi bilmekle birlikte, çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Öz / Abstract	III
Önsöz	IV
İçindekiler	V
Giriş	1
1. Osmanlı Müelliflerinin Özellikleri	6
1.1. 16. Yüzyıl Osmanlı Tarihçileri	6
1.2. Tarihçilerin Meselelere Bakışı, Bazı Anlatım Özellikleri	26
2. Müelliflerin Saltanat Kurumuna Bakışı	48
2.1. Saltanat Kurumunun Algılanışı	48
2.2. Hükümdarlara Atfedilen Kudsîyetin Müelliflerin Anlatımlarına Yansıması	60
3. Müelliflere Göre Padişah Tasvirleri	68
3.1. Adalet ve Merhamet	77
3.2. Cengaverlik ve Cesaret	86
3.3. Cömertlik ve Kudret	100
3.4. Sıradan Bir İnsan Olarak Padişah	107
3.5. Mazur Göstermek/ Suçu Başkalarına Yükleme/ Hükümdarı Korumak	115
Sonuç ve Değerlendirme	124
Bibliyografya	128

GİRİŞ

Gerçek hayattan kesitler sunma iddiası taşıyan her yazılı eser, havadisın artık anlatılma safhasına geçildiğine işaret ederek, bir “geçmiş bilgisi” verme özelliği taşımaktadır. Ancak bir inceleme alanı olarak tarihin -her ne kadar kendisine ne derece uzak bir geçmişi malzeme etmesi gerektiği konusunda bilimsel bir kriter olmasa da- olaylara ve onları şekillendiren karakterlere erişilemeyen bir zaman dilimini kapsadığı söylenebilir. Dolayısıyla yazarların, “tarihçi” sıfatını almaları için bugün bize göre “tarih” kabul edilen bir süreçte doğmuş ve ölmüş olmaları yeterli değildir. Onların tarihle meşguliyetini belirleyen şey, bilgilerini görgü tanıklığının imkansız olduğu koşullarda aktarmaları yani tarihi hadiselere, -sözlü/yazılı kaynaklara daha rahat ulaşmaları ve daha yakın bir zihin dünyası içinde bulunmaları gibi durumlar hariç tutulursa- bir sonraki nesillerle eşit şartlar altında yaklaşmalarıdır.

On altıncı yüzyıl Osmanlı yazarları tarihçi, gözlemci ve her iki rolü de üstlenen yazarlar olarak üç farklı kategoride karşımıza çıkar. Ancak bu sınıflamayı yapmadan önce tarih ile edebiyat arasında tamamen kişisel bir sınır belirleyip, kendimize bir başlangıç noktası seçmeliyiz. Aksi takdirde tarihi ve edebi metinleri birbirlerine kaynak teşkil etmeleri bakımından ayırmanın zorluğu, bizi daha keyfi ayrımlara sürükleyebilir. Örneğin Baki'nin Kanuni Mersiyesi, tarihi bir şahsiyet etrafında örüldüğü için tarihi metinlere dahil edilebilir veya hüner sergilemeye dayalı bir anlatım şekli benimseyen Gelibolulu Âli'nin doğrudan tarihi şahsiyetleri işlediği eserleri edebi metinler grubunda değerlendirilmesi gereken bir hale gelebilir. Edebiyat ile tarihin söz konusu metinleri ortak kullanıp kendi yöntemleriyle yaklaşması bir diğerinin işini kolaylaştırır fakat yazarın o metni oluştururken takip ettiği disiplinin sorgulanması her iki sahanın da elde ettiği sonuçlarda değişikliğe yol açar. Zira yazarın, geçmiş, şimdi ve gelecek arasında kendine “bilinçli” olarak tayin ettiği yeri bilmezsek, yukarıdaki sınıflamanın geçerliliği bozulacak, bu durum ise yazarların tarihe nasıl baktıklarını görmemize engel olacaktır. Ayrıca yaşayan bir aklın hayal gücü ile yaşayan bir dilin mahareti olarak edebiyat, tarihçilik anlayışıyla birleşmediği sürece konusunu geçmişten alsa, etkilerini geleceğe taşısa dahi o an için sadece “şimdi”nin sınırlarında kalacaktır. Biz kısa bir süreliğine işimizi kolaylaştırması açısından bu çalışmanın konusunu oluşturan eserlerde tarihi akademik bir dal, edebiyatı ise onun vasıtası kabul ediyoruz.

Osmanlı müelliflerinin kendi devirlerine ait vakaları kaydetmeleri ile kendileri için tarihleşmiş bir alandan bahsetmeleri tarihi gerçeklikleri sınama aşamasında elbette farklı neticeler verebilmektedir. Fakat her iki durumda da, tarih metinlerindeki insan etkisi hissedilmektedir. Bu etki yalnızca yazarların hadiseleri “şuurlu” bir şekilde olduğundan farklı bir biçimde aktarma eğilimleri olarak düşünülmemelidir. Zira yazarların karakteri, yetiştirme tarzı ve kültürel birikimleri çerçevesinde oluşan dünya görüşleri de hadiseleri algılama, yorumlama ve yansıtma biçimlerini belirlemektedir.

Bu çalışmamız, Osmanlı tarihine müellifler üzerinden bakma denemesi olarak değerlendirilebilir. Osmanlı tarihinin oluşumunda hükümdarlar asli bir tesire sahip olduğu için yazarların vakalara yaklaşımları saltanat kurumu odaklı olmak üzere incelenmiştir. Çalışmamızın iki çıkış noktasından biri, ele aldığımız yazarların da tarihi birer karakter olarak değerlendirilebileceği fikridir. Nitekim dünya tarihinde iktidara bakışın, her çağda ve her toplumda farklılıklar gösterdiği, kurumların bu farklı algılar çerçevesinde oluştuğu veya muhafaza edildiği bilinmektedir. Bu bağlamda müellifler de, Osmanlı toplumunun bir parçası olduğuna göre, belki de onların saltanat kurumuna yaklaşımları Osmanlı’da bir kurum olarak saltanatın, varlığını neden bu kadar uzun süre devam ettirdiği sorusuna yanıt olarak düşünülebilir.

On altıncı yüzyılda tarih konulu çalışmalara kaynak olabilecek eserlerin bazıları anlatımı doğrudan hükümdar ve saray merkezli kurmuş, bazıları hükümdarı siyasi vakalarla olan ilişkisi nisbetinde ele almıştır. Aynı şekilde bu eserlerden bazıları resmî olarak hazırlanmış, bazıları herhangi bir talimat olmaksızın kaleme alınmıştır. Bir diğer çıkış noktamız, eserin her ne şekilde yazılmış olursa olsun, devletin resmî söylemini yansıtmakla beraber, yazara ait bir tercihler dünyasından da izler taşıyabileceği düşüncesidir. Nitekim Zeynep Tarım Ertuğ, “The Depiction of Ceremonies in Ottoman Miniatures: Historical Record or A Matter of Protocol?” adlı makalesinde hükümdarın isteği doğrultusunda gerçekleşmemiş olan formel bir törenin de resmî olarak vaziflendirilmiş kimseler tarafından gerçekleşmiş gibi gösterildiğini tespit etmiştir. Teâmüller törenin gerçekleşmesini öngörmektedir. Tarihi hadiselerle aramızda aracı konumunda bulunan yazar ve nakkaş ise bu hususta kendi tasavvurunu aksettirmeyi tercih etmiştir. Görsel ve yazılı olarak bir tören tasviri yapan bu kimselerin, söz konusu tutumu zihinlerinde yerleşmiş olan bir kurum algısına işaret etmektedir. Bu tarz yerleşik algıların, beraberinde yine yazarlara ait bir takım beklentileri de getirebileceğini ihtimal dahilinde bulundurursak, Osmanlı hükümdar

imgesinin oluşmasında tarih yazarlarının rol oynadığını düşünebiliriz. Sözüne ettiğimiz makaledeki fikirlerin bir devamı niteliğinde olan tezimizin sormayı hedeflediği sorulardan biri de, eğer bu padişah imgesinin oluşumunda müelliflerin payı varsa, imgenin ne şekilde sunulduğudur. Yani hükümdarlara çizilen portre onların bizzat arzu ettiği ve müelliflerin desteklediği bir imaj olarak mı yansıtılmaktadır yoksa yazarlara ait bir inanç olarak mı ortaya çıkmaktadır?

Öncelikle, müelliflerin birşeyi söyleme nedenleri ve biçimleri üzerine, bir yüksek lisans tezi düzeyinde düşünmenin oldukça sıkıntılı ve ağır bir süreç olduğunu belirtilmelidir. Zira müellifler kullandıkları ifadelerle bambaşka bir meseleye gönderme yapabilmekte, okuyucu çok farklı anlam dünyalarına sürükleyebilmektedir. Bu durum hadiseleri yanlış yorumlama riskimizi artırdığı gibi, bize Osmanlı toplumunun zihinsel ve kültürel dünyasına bir bütün olarak bakabilme eksikliğimizi de öğretmiştir. Çalışmamızda sadeleştirme metinleri tercih etmediğimiz için bu bağlamdaki bir diğer zorluk, yazarların işaret ettiği manalarla yaptığımız sözlük çalışmaları neticesinde elde ettiğimiz anlamların her zaman paralel gitmeyişidir.

Bunun haricinde yazarların ifadelerini, metne anlam kargaşasına yol açmayacak bir şekilde taşımaya gayret edilmiştir. Aynen nakil yaptığımız durumlarda italik yazı tırnak işaretiyle birlikte verilmiş, ifadeler üzerinde çeşitli değişiklikler yaptığımız zamanlarda ise sadece italik yazı tercih edilmiştir.

Kaynakça kısmında, normal şartlar altında yalnızca içinden bilgi aldığımız eserler gösterilirken, çalışmamızın arka planını teşkil eden zihni hazırlık sürecinde, meseleleri kavramsallaştıran bakış açılarıyla ufukumuzu genişleten R. G. Collingwood ve Ayhan Bıçak'ın çalışmalarına istisna olarak yer verilmiştir.

On altıncı yüzyılın ikinci yarısının seçmemizin sebebi, yüzyılın Osmanlı tarih yazıcılığı açısından verimli bir dönemi teşkil etmesi ve Sultan III. Murad'ın (1574-1595), Sultan II. Bayezid devrinde (1481-1512) hız kazanan tarih yazımını tekrar canlandırmasıyla, bu süreçte çok sayıda eser telif edilmesidir. Bununla beraber, on altıncı yüzyılın ikinci yarısında eser veren müelliflerin yüzyılın ilk yarısını ideal bir devir olarak gördükleri bilinmektedir. Bu halde yazarların, özlem ve idealize etmek konusunu neler üzerinden seçtikleri de, hükümdarlık kurumu hakkındaki fikirlerini anlamamıza yardımcı olabilmektedir.

Çalışmamızın ana kaynakları Selânikî Mustafa Efendi'ye ait olan ve Osmanlı tarihinin 1563-1595 yıllarını ihtivâ eden *Târih-i Selânikî*, Gelibolu Mustafa Âli'nin

son bölümünü Osmanlı tarihine ayırmak üzere dört rükün halinde tertiplelediği ve Osmanlı Devleti'ni kuruluşundan 1596 yılına kadar getirdiği *Künhü'l-ahbâr* ve Peçuyi İbrahim Efendi'nin kaleme aldığı, Osmanlı tarihinin 1566-1640 yılları arasındaki döneminin takip edilebileceği *Târih-i Peçevi*'dir. Bu eserler, hem doğrudan tarih konulu olan, hem de içerdiği konular bakımından tarihsel malzemeye dönüşen eserler arasında birer örnek olarak tercih edilmiştir. Selânikî yalnızca müşahede ettiği döneme ait vakaları kaydederken, Âli hadiseleri hem tarihçi hem gözlemci bakış açısıyla işlemiştir. Peçuyi için ise on altıncı yüzyılın ikinci yarısı artık tarihleşmekte olan bir zaman dilimidir. Bu bağlamda, tarihe kaynaklık etme noktasında farklı nitelikler taşıyan çalışmalardan saltanat kurumunun nasıl algılandığını gösteren padişah tavsif ve tasvirlerinin karşılaştırılması mümkün hale gelmiştir. Bu eserlerin yanı sıra, ele aldığımız dönemin bir önceki ve bir sonraki yüzyıllarla mukayesesi için yer yer on beşinci yüzyıl tarihçilerinden Mehmed Neşri ile on yedinci yüzyıl tarihçilerinden Hasan Beyzâde Ahmed Paşa'dan istifade edilmiştir. Çeşitli örneklemeler yapmak için ise Lütî Paşa'nın *Âsafnâme*, Lâtîfi'nin *Evsâf-ı İstanbul*, Âli'nin *Nusretnâme*, *Heft Meclis*, *Nushatü's-selâtin*, *Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâ'idü'l-Mecâlis*, Seyyid Lokman'ın *Kıyâfetü'l-insâniyye fî şemâilü'l-Osmâniyye*, Âsafî Dal Mehmed Çelebi'nin *Şecâ'atnâme*, İntizâmi'nin *Surnâme-i Hümayûn*, Hasan Kâfi Akhisârî'nin *Usûlü'l-hikem fî Nizâmi'l-Alem* adlı eserleri de tetkik edilmiştir. Seyyid Lokman'a ait şehnâme türünde verilmiş olan *Hünernâme* isimli eser ise Kanuni Sultan Süleyman'ın müellifler tarafından efsaneleştirilmesinde hükümdara ait hangi vasıfların rol oynadığını tespit etmek amacıyla incelenmiş, bu tespitler doğrultusunda eserden, Sultan Süleyman ile halefleri arasında kıyas unsuru oluşturabilecek muhtelif alıntılara yer verilmiştir.

Bu çalışma Osmanlı'daki iktidar algısının konusu olan hükümdarlardan ziyade, algı sahibi müellifler üzerinde yoğunlaştığı için çalışmamızın ilk bölümünün ilk kısmında söz konusu algının hangi koşullar altında oluştuğunu tespit etmek maksadıyla ele aldığımız yazarların hayatlarına ve eserlerine ilişkin bilgiler on altıncı yüzyıl tarih yazımıyla ilgili genel bir tablo çıkarılarak verilmiştir. Nitekim müelliflerin, eserlerini belirli bir tarih yazım geleneği içinde verdiklerinin bilinmesi, bir bakıma hareket alanlarının ne kadar geniş olduğu hakkında ipucu vermektedir. İlk bölümün ikinci kısmında ise yazarların, bazı anlatım ve üslup özellikleri incelenmiş, dünyayı, insanları, tarihi ve kendilerini yorumlayışlarına dair muhtelif örneklere yer verilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümü müelliflerin saltanatı bir idare şekli olarak ne ölçüde benimsediklerini ve hükümdarın bireysel varlığını kurumun köklü yapısı içinde nasıl bir zemine yerleştirdiklerini sorgulamayı hedeflemiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde müelliflerin padişahlardaki hangi müşterek vasıflara odaklandıkları incelenmiştir. Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, Sultan II. Selim, Sultan III. Murad ve Sultan III. Mehmed için ayrı ayrı hükümdar portreleri oluşturmak yerine, ortak padişah algısı üzerinden söz konusu vasıflar çerçevesinde tek bir portre belirlenmiştir. Hükümdarlara ait muhtelif anekdotlara yer verilerek, padişahların bu portreyle örtüşen ve örtüşmeyen niteliklerine ne şekilde değinildiği anlaşılmaya çalışılmıştır.

Kuşkusuz hükümdarlık kurumunun müellifler tarafından yorumlanışına yönelik bir çalışmanın daha sıhhatli olabilmesi için araştırma konusunu oluşturan dönemde yazılmış tüm eserlerin taranması ve eser sahiplerinin eğer varsa diğer eserlerinin de okunması gerekir. Bununla beraber, müelliflerin anlatımlarındaki hakikat payını başka tarihi vesikalarla karşılaştırma yoluna da gidilebilir. Örneğin adaleti sıklıkla vurgulanan bir hükümdarla ilgili olarak devrin resmî kayıtlarına bakılabilir. Bu çalışma ise hükümdarlık kurumunu sadece belirlediğimiz müelliflerin gerçekleri doğrultusunda anlamaya yöneliktir.

1. OSMANLI MÜELLİFLERİNİN ÖZELLİKLERİ

1.1. 16. Yüzyıl Osmanlı Tarihçileri

On altıncı yüzyıl Osmanlı tarihçiliği, şehnâmeciliğin bir saray hizmeti olarak ortaya çıktığı Fatih Sultan Mehmed döneminden, vakanüvisliğin bir devlet görevi olarak kurumsallaştığı¹ on sekizinci yüzyılın başlarına kadarki süreçte önemli bir dönemi temsil etmektedir. Çünkü Osmanlı hakkında bilgi veren en erken tarihli yerli kaynaklardan, *İskendernâme*, *Düsturnâme*, *Behçet'üt-Tevârih* gibi eserler Osmanlı tarihini dünya tarihinin bir parçası olarak ele alırken, Aşıkpaşazâde'nin on beşinci yüzyıl sonlarında tamamladığı *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı ile birlikte tarihten alınan kesitin sınırları daralmıştı. On altıncı yüzyılda ise Selimnâme, Süleymannâme türü eserlerle bu sınırların daha da belirginleşerek, hükümdarların saltanat süreleriyle çizilmeye başladığını söyleyebiliriz. Böylece on altıncı yüzyıl Osmanlı tarihleri yirmi birinci yüzyıl araştırmacılarına daha ayrıntılı bir bilgi sahası sunmuş, tek bir devre odaklanan yazarların naklettikleri hadiselerle güven payını artırmıştır. Ayrıca bizzat tarih yazmakla görevlendirilen İdris-i bitlisî, Kemal Paşazâde gibi müelliflerin yanı sıra, Gelibolulu Mustafa Âli, Selâniki Mustafa Efendi gibi kendi istekleriyle tarih yazan aydınların da yetişmesi, dönemin tarih yazıcılığı açısından zenginliğine işaret etmektedir. Her ne kadar çalışmamız on altıncı asrın ikinci yarısındaki tarihçilere odaklansa da, bu tarihçilerin eserlerini verdikleri ortam ve beslendikleri kaynaklar hakkında fikir sahibi olmamız değerlendirmelerimizi daha sıhhatli hale getirecektir.

On altıncı yüzyıl tarihçileri içinde, umûmî kanaat olarak on beşinci yüzyıl ortalarında doğduğu kabul edilen² ve Osmanlı Sarayı ile Sultan II. Bayezid devrinde tanışıp, Yavuz Sultan Selim döneminde de eser verdiği için öncelikli olarak İdris-i Bitlisî'nin adını zikredebiliriz. İdris-i Bitlisî, Akkoyunlu hükümdarı Yakup Bey'in maiyyetinde kâtiplik yaptığı sırada Sultan II. Bayezid'e yazmış olduğu bir tebriknâme ile padişahın takdirine mazhar olmuştu³. Şah İsmail'in Akkoyunlu Devleti'ne son vererek, İran'da Safevi hâkimiyetini sağlaması üzerine ise Şâh'ın 1501'deki davetini

¹ Bekir Kütükoğlu, "Vekâyinüvis", **İslam Ansiklopedisi**, (bundan sonra **İ.A**) C: XIII, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1950, s. 271.

² Orhan Başaran, bu konuda tam tarihi 1457 olarak vermiştir, "İdris-i Bitlisi Hakkında Bazı Yeni Bilgiler", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, C: XIV, sayı: 14, İstanbul, 2002, s. 201.

³ Abdülkadir Özcan, "İdris-i Bitlisî", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, (Bundan sonra, **DİA**), C: XVII, Ankara, 1998, s. 486.

reddederek, Osmanlı Sarayı'nı tercih etmiş ve büyük itibar görmüştür⁴. II. Bayezid'in isteğiyle Farsça olarak kaleme aldığı *Heşt Bihişt* isimli genel Osmanlı tarihini⁵ ilk sekiz Osmanlı padişahına ait devirlerin her biri birer defter teşkil edecek şekilde sekiz ayrı cennet olarak tasarlamıştır. V. L. Ménage bu eserin, içindeki belâgat unsurlarından sıyrıldığında Neşri (ö. 1520) tarihinden farksız olduğu ifade eder⁶. Bir süre sonra İdris-i Bitlisî, tarihine hakettiği değerin verilmediği gerekçesiyle İstanbul'dan ayrılmış, Hac ziyâreti amacıyla başlattığı yolculuğunu Hicaz'da tamamlamıştır. Osmanlı topraklarına geri dönmesi ise ancak Sultan I. Selim'in tahta çıkmasıyla gerçekleşmiştir⁷. Sultan I. Selim, müelliften *Heşt Bihişt*'i kendi dönemini de içine alarak, genişletmesini istemişse de İdris-i Bitlisî, Yavuz Sultan Selim'in önceki sekiz padişaktan daha üstün ve yüce olduğunu belirterek, yeni bir eser kaleme almayı tercih etmiştir⁸. Yavuz Sultan Selim'in şark politikasında bir nevî danışmanlık vasfıyla İran Seferi'ne, Çaldıran, Mercidabık ve Ridaniye Savaşları'na katılan İdris-i Bitlisî'nin⁹ *Selimnâme* adlı eseri¹⁰ yazarın kendi müşâhedelerini ihtivâ etmesi ve diğer Selimnâmelerden farklı olarak nesir ve nazmın bir arada kullanılması bakımından önemlidir¹¹. Yine Farsça olarak yazılan bu eserde Yavuz Sultan Selim'in İran hududundaki valiliğinden ve Gürcülerle olan savaşlarından kısaca bahsedildikten sonra padişahın ölümüne kadarki zaman dilimi işlenmiştir. Fakat İdris-i Bitlisî'nin ömrü eseri tamamlamaya vefâ etmemiş, esere son halini Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle, İdris-i Bitlisî'nin oğlu Ebu'l-Fadl Mehmed Efendi vermiştir¹². İdris-i Bitlisî'nin ayrıca on altıncı yüzyıl Osmanlı tarihine kaynak olabilecek üç eserinden daha söz edebiliriz. Bunlar, Osmanlı hükümdarları, önemli devlet adamları ve kimi

⁴ Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri, eş-Şakâiku'n-Numâniyye fi ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, çevirmen: Muharrem Tan, İstanbul, İz Yayıncılık, 2007, s. 247; A. Özcan, "İdris-i Bitlisî", s. 486.

⁵ Nuruosmaniye Kütüphanesi (NK), nr. 3209; *Heşt Bihişt*, hazırlayan: Mehmet Karataş, Selim Kaya, Yaşar Baş, Ankara, Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yayınları, 2008.

⁶ V. L. Menage, "Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı: 9, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1978, s. 238; Franz Babinger bu konu hakkında şöyle söylemektedir: "*Neşri'nin mi yüksek bir üslupla yazılmış olan Bihiştî'nin tarihini halk diline çevirdiği, yoksa üslûpçu Bihiştî'nin mi Neşri'nin eserini zarif bir biçimde yeniden yazdığı araştırılması uygun bir konu sayılabilir.*", *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çeviren: Coşkun Üçok, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 2000, s. 43.

⁷ A. Özcan, "İdris-i Bitlisî", s. 486.

⁸ İdris-i Bitlisî, *Selim Şah-nâme*, hazırlayan: Hicabi Kırılancık, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 2001, s. 22.

⁹ A. Özcan, "İdris-i Bitlisî", s. 486.

¹⁰ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (TSMK), Revan 1540

¹¹ İdris-i Bitlisî, *Selim Şah-nâme*, s. 26.

¹² Şehabeddin Tekindağ, "Selimnâmeler", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı: 1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1970, s. 205.

âlimler için yazılmış kasidelerle birlikte bir takım yazışmaları içeren *Kasâid ve Münşâât ve Müraselât*¹³, bazı Müslüman hükümdarlarla Osmanlı padişahları arasında teâti edilen mektupların sûretlerinin derlendiği *Mecmû'a-i Münşe'ât*¹⁴ ve siyâsetnâme türündeki *Kânûn-i Şâhinşâhî*¹⁵ dir.

Sultan I. Selim dönemini konu alan Selimnâmelerden biri de¹⁶ İshak Çelebi tarafından kaleme alınmış olan eserdir. Dârülhadis ve Sahn-ı Semân müderrislikleri gibi önemli görevlerde bulunan Kılıçzâde İshak Çelebi, *Selimnâme*'sinde¹⁷ olayları 1509 yılında meydana gelmiş zelzele ile başlatıp, Şahkulu isyanını, Sultan II. Bayezid'in şehzadeleri arasındaki rekabeti ve Sultan I. Selim'in cülusunu konu edinir¹⁸. 1512-1514 seneleri arasında kaleme alınmış olduğu tahmin edilen¹⁹ bu eser Ahmet Uğur'a göre, Kemal Paşazâde'nin sekizinci defteriyle ifade, stil ve muhtevâ yönünden çok yakın benzerlikler taşımakta yalnız İran ve Mısır seferleri atlanılıp, Yavuz Sultan Selim devrine sadece tahta çıkış meselesi ölçüsünde değinilmesinden dolayı farklılık arz etmektedir. Bunun nedeni, İshak Çelebi'nin eserini bir an önce Kanuni Sultan Süleyman'a sunmak için hikâyeyi kısa tutmak istemesi şeklinde değerlendirilmiştir²⁰. Daha geç bir dönemde, İran ve Mısır seferlerine katılmış olan, Sultan I. Selim'in silahtar kâtibi Kalkandelenli Sücûdî, her ne kadar açıkça belirtmiyor ise de bu eserin zeyli niteliğinde değerlendirilebilecek yeni bir Selimnâme²¹ tertip edecektir²².

Selimnâme yazarlarından bir diğeri olan Keşfi Mehmet Çelebi ise Yavuz Sultan Selim devrini daha kapsamlı olarak ele almıştır. İran ve Mısır seferlerinde sır kâtipliği vazifesiyle hükümdârın maiyyetinde bulunan²³ Keşfi'nin, Osmanlı

¹³ Süleymaniye Kütüphanesi (SK), Esad Efendi 1888/3.

¹⁴ Müellifin Sultan II. Bayezid'e, Yavuz Sultan Selim'e ve Kanuni Sultan Süleyman'a yazdığı Farsça birkaç mektup Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunmaktadır.

¹⁵ SK, Esad Efendi 1888/2; Hasan Tavakkoli, **İdris-i Bidlisi'nin 'Kânûn-i Şâhenşâhî'sinin Tenkidli Neşri ve Türkçe'ye Tercümesi**, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, 1974. s. 20-21. Abdüsselam Uygur ise bu teze farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. "‘Kanun-i şehinşâhî’ Tercümelerinde Rastlanan Bazı Çeviri Hataları ve Bunların Tashihi", **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sayı: 22, Selçuk Üniversitesi, 2007, s. 103-119.

¹⁶ Bu çalışmada on altıncı yüzyılda kaleme alınmış Selimnâmelerin belirli bir kısmına yer verilmiştir.

¹⁷ TSMK, Hazine 1423; Katip Çelebi, bu eserin adını *İshâknâme* olarak veriyor, **Keşfü'z-zunûn an Esami'l-Kütübi ve'l-Fünun**, çeviren: Rüştü Balcı, C: I, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2007, s. 267.

¹⁸ Hamdi Savaş, "İshâk Çelebi, Kılıçzâde" **DİA**, C: XII, Ankara, 1995, s. 528.

¹⁹ Ş. Tekindağ, "Selimnâmeler", s. 201.

²⁰ Ahmet Uğur, "Selimnâmeler", **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: XXII, Ankara Üniversitesi, 1978, s. 372.

²¹ TSMK, Revan 1284.

²² A. Uğur, "Selimnâmeler", s. 373.

²³ Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, s. 57.

bürokrasisinde eriştiği son makam Anadolu defterdarlığıdır²⁴. Eserini²⁵ 1521 yılında tamamlamıştır. Bu yıl aynı zamanda hayatı hakkındaki bilgilerin ne yazık ki sınırlı olduğu Şükrî-i Bitlisî'nin ilk Selimnâme²⁶ denemesini yaptığı yıldır²⁷. Yavuz Sultan Selim'in Gürcistan seferinden Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıkışına kadarki siyasi süreci konu edinen Şükrî, eserini²⁸ Sancak Beyi Koçi b. Halil'in eleştirileri üzerine 1523-1524 yılında yeniden düzenlemiş, nihaî şekli 1530 yılında vererek, Kanuni Sultan Süleyman'a takdim etmiştir²⁹. Bu Selimnâme'nin en önemli özelliklerinden biri, askerlerin kıyafetleri, savaş aletleri ve bayrak renkleri hakkında bilgiler vermesi ve yazarının Doğu Anadolulu olup, Sultan I. Selim'in doğu seferine sahne olan coğrafyayı iyi tanimasından ötürü on altıncı asır tarihî coğrafya çalışmalarına güvenilir malzeme olanağı sunmasıdır³⁰. Eser Çerkesler kâtibi Yusuf tarafından genişletilip mensur olarak tercüme edilmiş ancak bazı kısımlar atlanmıştır³¹.

Çaldıran Savaşı'na değişik yönleriyle temas ederek, verdiği teferruatlı bilgilerle diğer selimnâmeleri tamamlayacak nitelikte bir eser vücûda getiren Muhyî'nin ise kimliği henüz belirlenememiştir³².

Yine gerçek adı bilinmeyen bir başka Osmanlı tarihçisi de, Hadîdî'dir. Bu mahlas, kimi kaynaklara göre baba mesleğinin, kimi kaynaklara göre ise kendi sanatının demircilik olmasından kaynaklanır³³. *Târih-i Âl-i Osmân* adının verildiği manzum tarihi³⁴, Osmanlı Devleti'nin zuhûrundan Kanuni Sultan Süleyman devrinin başlarına kadarki olayları kapsar. Matrakçı Nasûh, Hoca Sâdeddin ve Peçuyî İbrahim'in kaynak olarak bu esere başvurduğu bilinmektedir³⁵.

²⁴ A. Uğur, "Selimnâmeler", s. 373.

²⁵ SK, Esad Efendi 2147. Abdurrahman Sağır, "Keşfî Mehmed Çelebi Selim-nâme veya Bağ-ı Firdevs-i Guzat ve Ravza-i Ehl-i Cihâd", (yüksek lisans tezi) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 1993.

²⁶ Kâtip Çelebi'ye göre bu eserin adı, *El-fütûhâtü's Selimmiye*'dir, **Keşfü'z-zunûn**, s. 988.

²⁷ Babinger, s. 59.

²⁸ TSMK, Hazine 1597-98, Şükrî-i Bitlisî, **Selim-nâme**, hazırlayan: Mustafa Argunşah, Kayseri, 1997.

²⁹ Zeynep Tarım Ertuğ, "Selimnâme-i Şükrî Minyatürlerinin Belge Değerleri", **Prof. Dr. Nurhan Atasoy'a Armağan**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları (baskıda), İstanbul, s. 2; Eser yayınlanmadan kullanmama izin verdiği için yazarına teşekkür ederim.

³⁰ Z. Tarım Ertuğ, "Selimnâme-i Şükrî Minyatürleri", s. 4.

³¹ Mustafa Argunşah, "Türk Edebiyatında Selimnâmeler", **Turkish Studies**, C: IV, sayı: 8, 2009, s. 37.

³² Ş. Tekindağ, "Selimnâmeler", s. 212.

³³ Necdet Öztürk, "Hadîdî", **DİA**, C: XV, Ankara, 1997, s. 14.

³⁴ Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, s. 267; Hadîdî'nin eseri isimlidir. Bu esere ait bir nüsha, SK, Esad Efendi 2081'de bulunmaktadır. Latîfî ve Sehî Bey'e ait tezkireler ile Mehmed Za'im'e ait olan *Câmiü't-tevârih* adlı eserde ise *Tevârih-i Âl-i Osmân* şeklinde takdim edilmektedir. Necdet Öztürk, **Hadîdî Tevârih-i Âl-i Osmân**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s. XXXL.

³⁵ N. Öztürk, "Hadîdî", s. 15.

Sultan II. Bayezid, İdris-i Bitlisî'ye Farsça bir Osmanlı tarihi yazma görevi verdiği tarihlerde bir başka önemli münşîden de aynı şeyi sade bir Türkçe ile yapmasını istemiştir³⁶. İdris-i Bitlisî *Heşt Bihişt*'ine, “*Sultan Bâyezid, bu büyük hanedan için, 710 yılının başlangıcından içinde bulunduğu 908 yılına kadarki dönem için bir tarih yazmamı irade etti ki bu tarihin seçkinler tarafından olduğu kadar sıradan halk tarafından da beğenilen bir üslûpta, bu hanedanla ilgili hikâyelerin düzeltilip açıklanarak yazılması gerekmekteydi*” sözleriyle başlarken; hükümdarın isteği doğrultusunda kaleme alınmış olan bir diğer eserin girişinde ise şu cümlere yer veren Kemal Paşazâde'dir: “*Sultan işaret etti ki, eğer tarihler, hikâyeler ve fıkralar yazılmasa ve bu yolla büyük hükümdarların zaferleri ve başarıları gelecek nesiller için ebedileştirilmese idi, tamamı unutulurdu. Bunun için o, kendisinin ve atalarının başarılarının kaydedilmesini istedi. Hem seçkinlerin ve hem de halkın faydalanabileceği, sade bir üslûpla, Türkçe olarak bir eserin yazılması gerekliydi ve ben sultan tarafından bu iş için tâyin edildim*”³⁷. Asıl adı Şemseddin Ahmed olmasına rağmen daha çok Kemal Paşazâde ismiyle şöhret bulmuş bu zât, her padişaha bir cilt tahsis etmek üzere, Osmanlı Devleti'ni başlangıcından 1510 yılına kadar getirdiği sekiz ciltlik *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı II. Bayezid'e sunmuş, Kanuni Sultan Süleyman devrinde ise padişahın isteğiyle anlatımını kaldığı yerden devam ettirmiştir³⁸. Böylece eser on cilde tamamlanmıştır. Hüseyin Gazi Yurdaydın, çoğu zaman Kemal Paşazâde'ye ait müstakil bir ürün olduğu düşünülen *Mohaçnâme* adlı eserin ise onuncu cildin sadece bir bahsinin ayrıca yazılmasından meydana gelmiş bir takım istinsahlardan ibâret olduğunu dile getirir³⁹. Askeri sınıf kökenli olan Kemal Paşazâde, ilmiye mesleğine intisâb ettikten sonra hadis, tefsir, fıkıh, edebiyat, felsefe ve dil alanında çok sayıda eser vermiş; müderrislik, kadılık, kazaskerlik ve şeyhülislamlık makamlarını elde ederek, devlet kademelerinde istikrarlı bir yükseliş göstermiştir⁴⁰.

³⁶ Şerafettin Turan, “Kemalpaşazâde”, *DİA*, C: XXV, Ankara, 2002, s. 239.

³⁷ Halil İnalçık, “Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu”, *Söğütten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, derleyen: Oktay Özel-Mehmet Öz, Ankara, İmge Kitabevi, 2000, s. 116.

³⁸ Ş. Turan, “Kemalpaşazâde”, s.239.

³⁹ Hüseyin Gazi Yurdaydın, “Kemal Paşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'ının Onuncu Cildi Hakkında”, *Vakıflar Dergisi*, sayı: 3, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1956, s. 109.

⁴⁰ Ş. Turan, “Kemalpaşazâde”, s. 283.

Kemal Paşazâde'den altmış yıl kadar sonra, 1598'de⁴¹, şeyhülislamlık mevkiine gelen Hoca Saadeddin Efendi'nin de *Tâcü't-tevârih*, *Selimnâme* gibi eserlerle geçmişin vekayini kaydetmek konusunda teşebbüslerde bulunması, Osmanlı'da tarihin, birbirinden farklı kesimlerin sahip çıktığı ortak bir ilgi alanı haline geldiğini gösterebilir. Saadeddin Efendi 1573'te Şehzade Murad'ın hocalığına tayin edilmiş, III. Murad'ın cülusundan sonra devlet içindeki nüfuzunu gün geçtikçe kuvvetlendirmiştir⁴². *Tâcü't-tevârih*'in pâdişâha takdim tarihi 1575⁴³ olmasına rağmen içerdiği konular daha erken bir döneme aittir. Hoca Saadeddin Efendi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıkışına kadarki devreyi konu alan bu eserini her fasılda bir hükümdar dönemini aktarmak üzere dokuz fasıl halinde yazmıştır⁴⁴. Sonradan, bu eserin ikinci cildine eklediği, on iki hikayeden oluşan *Selimnâme*'yi⁴⁵ ise Yavuz Sultan Selim'in musâhibliğini yapan babası, Hasan Can Çelebi'nin verdiği bilgiler doğrultusunda kaleme almıştır⁴⁶. Şefaettin Severcan, doğum tarihi 1536-1537, ölüm tarihi 1599 olan Hoca Saadeddin Efendi'nin kendi zamanına kadarki Osmanlı tarihlerinde tespit ettiğini belirttiği hataları özetle şu şekilde sıralamaktadır: *Farsça oldukları için herkes faydalanamaz, tafsilatlı değiller, bazı yanlışlıklar içerirler, nekroloji ve kronolojiye dikkat edilmemiş ve tarafsız bir bakış açısıyla ele alınmamışlardır*⁴⁷.

On altıncı yüzyılın ikinci yarısına doğru, Süleymannâme tarzında şekillenen eserlerin ya içindeki bir bölüm olarak değerlendirilebilecek ya da tarihte daha da alt kategorilere ayrılarak, hükümdârın doğu ve batı seferleri ekseninde kurgulanmış, müstakil eserler olarak kabul edilebilecek Fetihnâme, Zafernâme gibi türler karşımıza çıkar. Bu eserlerden bir kısmı, Kanuni Sultan Süleyman döneminin önemli simâlarından biri olan ve hükümdârın doğu seferlerini konu edinen Matrakçı Nasuh'a aittir. Enderun'da eğitim gördüğü, çeşitli matematik kitapları kaleme aldığı bilinen ve

⁴¹Şerafettin Severcan, "Hoca Sâdeddin Efendi ve Tarihçiliğimizdeki Yeri". **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 8, Erciyes Üniversitesi 1992, s. 73.

⁴²Şerafettin Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", **DİA**, C: XVIII, Ankara, 1998, s. 197-198.

⁴³Ş. Severcan, "Hoca Sâdeddin Efendi", s. 77.

⁴⁴Münir Aktepe, "Hoca Sa'deddin Efendi'nin Tâcü't-Tevârih'i ve Bunun Zeyli Hakkında", **Türkiyat Mecmuası**, C: XIII, İstanbul Üniversitesi, 1958, s. 103.

⁴⁵Bu kısmı Ahmet Uğur neşretmiştir, **İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi**, sayı: 4, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, 1980, s. 225-241; İÜK TY 1119'da *Tâcü't-tevârih*'in I. ve II ciltleri bulunmaktadır.

⁴⁶Ş. Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", s. 198.

⁴⁷Ş. Severcan, "Hoca Sadeddin Efendi", s. 76-77.

Matrak adlı oyunun mûcidi olması sebebiyle bu isimle anıldığı söylenen⁴⁸ Matrakçı Nasuh'un Osmanlı tarihine ilk dokunuşu, Taberi'nin *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk* adını taşıyan umumî tarihini çeşitli ilaveler eşliğinde *Mecmau't Tevârih*⁴⁹ adı altında tercüme ettiği sırada gerçekleşmiştir. Burada Matrakçı Nasuh bazı İslam ve Türk devletlerine dair malûmât verdikten sonra, Osmanlı tarihine ayırdığı kısmı Hüseyin Gazi Yurdaydın'a göre 1551 ile⁵⁰, Abdülkadir Özcan'a göre 1553 ile⁵¹ bitirmektedir. İlk başta bu kısmın, Sultan Süleyman devri sadrâzamı Rüstem Paşa'ya ithaf edilmesinden doğan bir yanlış anlaşılmayla *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı bir Rüstem Paşa tarihi olduğu düşünülse de, 1923 tarihli neşir⁵² ve Yurdaydın'ın bazı araştırmaları söz konusu kısmın Taberi tarihinin bir özeti niteliğinde olan *Câmiü't-tevârih*'in devamı olduğunu kanıtlamıştır⁵³. Bir diğer karışıklık, Matrakçı Nasuh'un kaleminden çıkmış ve bazı nüshaları minyatürlenmiş olarak kütüphelerde bulunan, *Târih-i Sultân Bâyezid ve Sultân Selîm*⁵⁴, *Süleymannâme*⁵⁵, *Mecmû'ı Menâzil*, *Fetihnâme-i Karaboğdan*⁵⁶ ve *Târih-i Feth-i Sikloş* adlı yazmalarla ilgilidir. Yurdaydın *Süleymannâme*'yi *Mecmau't Tevârih*'in beşinci cildine; 1533-1536'daki İran seferini konu alan ve kendisinin *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn* adıyla yayınladığı⁵⁷ *Mecmû'ı Menâzil* ile 1538 seferini işleyen *Fetihnâme-i Karaboğdan*'ı ise *Süleymannâme*'nin içine yerleştirmektedir⁵⁸. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1543'deki Macaristan seferini anlatan ve 1987'de *Tarih-i Feth-i Sikloş, Estergon ve İstolni Belgrad* adı altında Sinan Çavuş'a izafe edilerek tıpkıbasımı yapılan eserin ise Matrakçı Nasuh'a ait olduğu anlaşılmış bulunmaktadır⁵⁹. Osmanlı minyatür sanatında, etkilerini on sekizinci

⁴⁸ Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Matrakçı Nasuh", **DİA**, C: XXVIII, Ankara, 2003, s. 143.

⁴⁹ Bu eserin I. cildine ait iki nüsha Viyana Milli Kütüphanesi'nde bulunmaktadır, Cod. Mixt. nr. 999, 1187. III. Cilt SK, Fâtih 4278'dedir.

⁵⁰ H. G. Yurdaydın, "Matrakçı Nasuh", s. 144.

⁵¹ Abdülkadir Özcan, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Yazıcılığı ve Literatürü", **Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan**, editör: Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul, 2006, s. 116.

⁵² Ludwig Forrer, **Das Osmanische Chronik des Rustem Pascha**, Leipzig, Mayer and Müller, 1923.

⁵³ A. Özcan, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Yazıcılığı", s. 117.

⁵⁴ British Museum, Add 23586; TSMK, Revan 1272'de ise eserin sadece Sultan II. Bayezid devriyle ilgili olan minyatürlü bir nüshası bulunmaktadır.

⁵⁵ TSMK, Revan 1286. Davut Erkan, "**Mâtrakçı Nâsûh'un Süleymân-nâmesi (1520-1537)**", (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2005.

⁵⁶ TSMK, Revan 1284/2; Bu fetihnâme Aurel Decei tarafından yayımlanmıştır, **Fuad Köprülü Armağanı**, 1953, s. 99-116.

⁵⁷ Nasuh's-Silâhî, **Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn**, neşreden: Hüseyin Gazi Yurdaydın, 1976.

⁵⁸ H. G. Yurdaydın, "Matrakçı Nasuh", s. 144-145.

⁵⁹ Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Matrakçı Nasuh'un Hayatı ve Eserleri ile İlgili Yeni Bilgiler", **Bulleten**, C: XXIX, sayı 114, Ankara Türk Tarih Kurumu, 1965, s. 346.

yüzyılın ilk yarısına kadar hissetirecek yeni bir ekolün kurucusu olan⁶⁰ Matrakçı Nasuh'un kent tasvirleri, Osmanlı İstanbulu'nun mimârîsi ve ordunun sefer sırasındaki durak yerleri hakkında kıymetli haiz bilgiler vermektedir.

“Koca Nişancı” nâmıyla tanınan Tosyalı Celalzâde Mustafa Bey'in doğum tarihi 1490-1491 olarak kabul edilmektedir⁶¹. Celalzâde Mustafa Bey, 1516 tarihinde divân-ı hümâyûn kâtipliğine, ardından sadrazam Pirî Paşa'nın tezkireciliğine getirilmiş, 1525'te reisülkütublığa atanmış ve bu görevi esnasında Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn seferine katılmıştır. 1534 ve 1566 yılları iki kez nişancılık makamına getirildiği tarihlerdir⁶². Bursalı Mehmed Tahir, 1557'de Celalzâde Mustafa Bey'e ayrıca müteferrikabaşılık rütbesi verildiğini kaydetse de⁶³, bu durum Celia J. Kerslake için pek de mümkün görünmemektedir⁶⁴. Osmanlı örfî hukukunu şer'î hükümlerle bağdaştırmak hususunda gösterdiği kabiliyetle Osmanlı kanunlarının itibarının artmasında⁶⁵ hatta Sultan I. Süleyman'a “Kanuni” lakabının verilmesinde büyük rolü bulunan⁶⁶ Celalzâde Mustafa Bey, din ve ahlak üzerine pek çok eser vermiş, tarih konulu ilk çalışmasını ise *Tabakâtü'l Memâlik ve derecâtü'l mesâlik*⁶⁷ ile yapmıştır. Kanuni Sultan Süleyman devrinin 1555 yılına kadarki olaylarını ihtivâ eden ve müellifi tarafından dönemin otuz tabakaya ayrılarak incelendiği belirtilen bu çalışmayı Abdülkadir Özcan, Süleymannâmeler sınıfında değerlendirmektedir⁶⁸. Gelibolulu Mustafa Âli, Peçuyî İbrahim gibi tarihçilerin eseri kaynak olarak kullandığı tespit edilmiştir⁶⁹. *Tabakât*'ın Osmanlı saray teşkilâtı ve idâre sistemi hakkında bilgi veren ilk yirmi dokuzuna ulaşılmamasına karşın, otuzuncusuna ait bazı parçaların kütüphanelerde muhtelif isimlerle fişlendiği konusunda birçok tarihçi hemfikirdir. Eser, Petra Kappert tarafından tıpkıbasım olarak neşredilmiştir⁷⁰. Celalzâde Mustafa

⁶⁰ Zeren Akalay, “Tarihi Konuda İlk Osmanlı Minyatürleri”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, sayı: 2, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1966-1968, s. 115.

⁶¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “On Altıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet: Tosyalı Celâlzâde ve Salih Çelebiler”, **Bellekten**, C: XXII, sayı 85, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1958, s. 392.

⁶² Celia J. Kerslake, “Celâlzâde Mustafa Çelebi”, **DİA**, C: VII, Ankara, 1993, s. 261.

⁶³ Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, C: II, İstanbul, 1956, s. 37.

⁶⁴ C. J. Kerslake, “Celâlzâde Mustafa Çelebi”, s. 261.

⁶⁵ Bu konuda bkz. Mehmet Şakir Yılmaz, “**Koca Nişancı' of Kanuni: Celalzâde Mustafa Çelebi, Bureaucracy and “Kanun” in The Reign of Suleyman The Magnificent (1520–1566)**”, (Doktora Tezi), Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü, Ankara, 2006.

⁶⁶ C. J. Kerslake, “Celâlzâde Mustafa Çelebi”, s. 261.

⁶⁷ SK, Fatih 4423; SK, Ayasofya 3396.

⁶⁸ A. Özcan, “Kanuni Sultan Süleyman Devri Yazıcılığı”, s. 125.

⁶⁹ A. Özcan, a.g.m. , s. 126.

⁷⁰ Celâlzâde Mustafâ, **Tabakât ül-Memâlik ve Derecât ül-Mesâlik, Geschichte Sultan Süleymân Kânûnîs von 1520 bis 1557**, neşreden: Petra Kappert, Wiesbaden 1981.

Çelebi'nin iki nişancılık dönemi arası kaleme aldığı *Meâsir-i Selim Hânî*⁷¹ adlı eseri ise hükümdârın Trabzon valiliğinden vefâtına kadarki siyasi hayatından bahseder⁷².

Celalzâde Mustafa Çelebi'nin kendisinden dört yaş küçük olan kardeşi Celalzâde Sâlih Çelebi de *Târih-i Sultân Süleymân*⁷³ ile Sultan Süleyman dönemi tarih yazıcıları arasında yerini almaktadır. Hükümdârın ilk sekiz yıllık saltanatına dair⁷⁴ olan bu tarihin varlığını Aşık Çelebi ve Hasan Çelebi tezkirelerinin verdiği bilgilere istinâden ve yaptığı incelemeler doğrultusunda Hüseyin Gazi Yurdaydın tespit etmiştir. Yurdaydın, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Târihi Sultan Süleyman* adlı ayrıca bir eser olmadığına ilişkin görüşünü⁷⁵ reddederek, eserin, içinde Belgrad, Rodos ve Macar seferlerinin yer alması bakımından hatalı olarak, *Rodos Kal'ası Fetihnâmesi*, *Târih-i Budun*, *Fetihnâme-i Rodos* ve *Mohaçnâme* gibi birbirinden bağımsız yazmalar olarak değerlendirildiğini oysa bunların söz konusu tarihten çıkmış muhtelif istinsahlardan oluştuğunu ileri sürer⁷⁶. Celalzâde Sâlih Çelebi çeşitli müderrisliklerden sonra 1544'te Halep, ardından Mısır ve Şam kadılıklarında bulunmuş, edebiyat, gramer ve fıkıh alanında eserler ortaya koymuştur⁷⁷.

Târih-i Sultân Süleymân'lar içinde, 1520-1542 arasındaki dönemin takip edilebileceği bir başka eser Bostan mahlaslı bir müellife aittir. Müellifin kimliğini Hüseyin Gazi Yurdaydın, eserin bilinen dört nüshasının etrafında⁷⁸, birkaç farklı seçenek üzerinden belirlemiştir⁷⁹. Bu seçeneklerden biri bazı tarihçilere göre yazarın Ferdi adlı bir şair olması; diğeri de, Kanuni Sultan Süleyman'ın katledilen şehzadesi Sultan Mustafa'nın bu eserde Ferdi mahlasını kullanmasıdır. Ancak Yurdaydın, dönemin şuarâ tezkirelerinde böyle bir isme rastlamadığı gibi metin içinde geçen "ferdi" kelimesinin özel isim olarak değil, lügat manâsıyla kullanıldığını saptamış ve bulunan son nüshalarda Bostan isminin sarıh bir şekilde kendini göstermesinin ardından eserin 1547 yılında Rumeli kazaskeri olan Bostan Çelebi'ye ait olduğu

⁷¹ TSMK, Revan 1274; TSMK, Hazine 1415. Celal-zâde, **Selim-nâme**, hazırlayan: Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1990.

⁷² İ. H. Uzunçarşılı, "Tosyalı Celâlzâde ve Salih Çelebiler", s. 409.

⁷³ Leipzig Stadbibliothek, nr. 288.

⁷⁴ DİA, "Celalzâde Sâlih Çelebi" **DİA**, C: VII, Ankara, 1993, s. 263.

⁷⁵ İ. H. Uzunçarşılı, "Tosyalı Celâlzâde ve Salih Çelebiler", s. 429.

⁷⁶ Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Celal-zâde Salih'in Süleyman-nâme'si", **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: XIV, Ankara Üniversitesi, 1966, s. 1-12.

⁷⁷ "Celalzâde Sâlih Çelebi", s. 262-264.

⁷⁸ TSMK, Revan 1283; Torino Bibliothek Naz. , nr. 103; SK, Ayasofya 3317, ; Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi (TTK), nr. 18.

⁷⁹ Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Bostan'ın Süleymannâmesi", **Bellekten**, Türk Tarih Kurumu, C: XIX, sayı 74, Ankara, 1955, s. 137-202.

anlaşlmıştır. Doğum yılı 1498, ölüm tarihi 1570 olan Kazasker Bostan Çelebi'nin padişah hocası Hayreddin Efendi'ye yakınlığı dolayısıyla bu Süleymannâmesi saray hakkında bilgiler içermektedir⁸⁰.

Şeyh Hamdullah'ın oğlu Mustafa Dede'den aldığı hat dersleriyle “gubar” denilen yazıda maharet kazanarak, Gubarî mahlasını kullanan Abdullah b. Abdullah'ın⁸¹ *Şehnâme* isimli eseri⁸² Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle 1551 yılında kaleme alınmıştır⁸³. Eserin konusunu Yavuz Sultan Selim'in Mısır ve İran seferleriyle Sultan I. Süleyman devrinin ilk yılları oluşturur. Şair bir Nakşibendî şeyhi olan Gubarî'nin bu tarihçesi Farsça'dır⁸⁴ ve müellifin resmî görevleri arasında, Irakeyn seferi ordu kâtipliği, Ramazanzâde Mehmet Çelebi'nin aracılığıyla getirildiği surre eminliği ve Şehzade Bayezid'in oğlu Orhan Çelebi'nin hocalığı bulunmaktadır. 1556 yılında tamamlayarak pâdişâha sunduğu *Kâbenâme* adlı eseri⁸⁵ ise Kanuni Sultan Süleyman'ın Haremeyn'de yaptırdığı tâmirat ve hayrât üzerinedir⁸⁶.

Tarihi hadiseler ve karakterleriyle olan yakın münâsebetinden ötürü yarı-resmî tarihçilerden addedebileceğimiz⁸⁷ Lütfi Paşa, Yavuz Sultan Selim'in kızı Şah Sultan'ın eşi aynı zamanda Kanuni Sultan Süleyman döneminin kısa süreli sadrâzamıdır. Bu göreve geliş tarihi olan 1539'a kadar Çaşnigîrbaşılık, kapıcıbaşılık, mîralemlik, sancak beyliği, beylerbeyliği gibi aşamalardan geçen⁸⁸ Lütfi Paşa'nın, 1541'deki azlinden sonra vezâret makâmına geleceklere “bir yâdgâr olmak üzere”

⁸⁰ A. Özcan, “Kanuni Sultan Süleyman Devri Yazıcılığı”, s. 128.

⁸¹ Bursalı Mehmed Tahir, s. 58.

⁸² SK, Hekimoğlu Ali Paşa 764.

⁸³ A. Özcan, “Kanuni Sultan Süleyman Devri Yazıcılığı”, s. 131.

⁸⁴ İsmet Parmaksızoğlu, “Abdurrahman Gubarî'nin Hayatı ve Eserleri”, **Tarih Dergisi**, C: I, sayı: 2, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1950, s. 354.

⁸⁵ Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi, Kemankeş Emîr Hoca nr. 223; Bu eser, *Kâbenâme* ismiyle ortaya konulmuş ve Kâbe'yi konu alan ilk eserdir. Yazımına bu eserden başlanmış *Menâsikü'l-Hacc* adlı eserler ise daha ziyâde kutsal yerlerdeki ibâdet usûllerini anlatmaya yöneliktir. Özay Karadağ, “**Gubarî Abdurrahman ve Kâbenâme'si**”, (Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Sivas, 1999, s. VI. Gubarî'nin bu türdeki bir diğer eseri için ise bkz. Âmine Gül, “**Abdurrahman Gubarî'nin Hayatı Eserleri ve Menâsik-i Hac adlı eseri (Edisyon Kritik)**”, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslâm Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, İstanbul, 2006.

⁸⁶ Ali Alparslan, “Gubarî Abdurrahman”, **DİA**, C: XIV, s. 168.

⁸⁷ Tarih aktarımıyla veya vaka kaydediciliğiyle resmî olarak görev meşgul olan yazarların hadiseleri devrin ideolojisine uygun bir şekilde kaleme aldıkları göz önünde bulundurulursa, on altıncı yüzyıldan itibaren tarih konulu eserler kaleme alan müelliflerin büyük ölçüde devlet memuru olmaları inandıkları devlet anlayışını eserlerine yansıtmış oldukları sonucunu beraberinde getirmektedir. Z. Tarım Ertuğ, “The Depiction of Ceremonies in Ottoman Miniatures”, s. 251.

⁸⁸ Mehmet İpşirli, “Lütfi Paşa”, **DİA**, C: XXVII, Ankara, 2006, s. 234.

biraktığı *Âsafnâme*'si, siyâsetnâme türü eserlerin ilk örneklerindedir⁸⁹. Rodos ve Viyana kuşatmasına, Irakeyn ve Korfu seferine katılan paşa, bir diğer eseri olan ve Osmanlı tarihini 1553 yılına kadar getirdiği *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı yazma sebebini ise sefer tecrübelerini genç kuşaklarla paylaşmak şeklinde izâh etmiştir⁹⁰. Eseri neşreden Kayhan Atik'e göre, nesrin ve nazmın birarada kullandığı bu eserdeki şiirlerin büyük bir bölümü Lütü Paşa'ya aittir⁹¹.

Ramazanzâde Mehmet Çelebi, Celalzâde Mustafa Bey'in görevinden bir rivâyete göre hileli bir teklif yüzünden⁹² ferâgat etmesinden sonra ilki 1558, ikincisi 1562 olmak üzere iki kez nişancılık makamına oturmuş ve meslektaşından ayırt edilebilmesi için kendisine "Küçük Nişancı" lakabıyla hitâb olunmuştur. 1562'ye kadarki siyasi kariyerini defter eminliği, reisülküttaplık, Arap ve Acem defterdarlıkları ve Mısır sancak beyliği şeklinde sıralamak mümkündür⁹³. Yaygın olarak *Târih-i Nişancı Mehmed Paşa*, *Nişancı Tarihi* adlarıyla bilinen ve asıl adı *Siyer-i Enbiyâ-i İzâm ve Ahvâl-i Hulefâ-i Kirâm ve Menâkıb-i Âl-i Osmân* olan tarihi⁹⁴, son bölümü Osmanlı Devleti ve bu bölümün de yarısı Kanuni Sultan Süleyman'ın 1562'ye kadarki siyasi faaliyetleri olmak üzere üç kısımdan meydana gelir⁹⁵. Kitap küçük hacimlidir çünkü müellif, birikiminden daha kolay istifade edilmesini istemiştir⁹⁶. Feridun Emecene göre Mehmet Çelebi hem bu açıdan, hem de kısım sonlarında ulemâ, evliyâ ve vezir biyografilerini hükümdar dönemlerine ayırarak sıralaması bakımından tarihçiliğe yeni bir perspektif getirmiştir⁹⁷. Mehmed Çelebi'ye ait bir diğer eser olan *Subhatü'l-Ahbâr ve Tuhfetü'l-Ahyâr*'da ise peygamberlerin ve Kanuni Sultan Süleyman'a kadarki hükümdarların şecereleri tablolar halinde gösterilmektedir⁹⁸.

⁸⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, "Lütü Paşa Âsafnâmesi, Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi", **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1991, s. 49.

⁹⁰ M. İpşirli, "Lütü Paşa", s. 235.

⁹¹ Kayhan Atik, **Lütü Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2001, s. 15.

⁹² İ. H. Uzunçarşılı, "Tosyalı Celalzâde ve Salih Çelebiler", s. 398.

⁹³ Abdülkadir Özcan, "Mehmed Çelebi, Ramazanzade", **DİA**, C: XXVIII, Ankara, 2003, s. 450.

⁹⁴ Bu tarih; TTK Kütüphanesi, nr. 20'de kayıtlıdır ve 1983'de Enver Yaşarbaş tarafından neşredilmiştir.

⁹⁵ A. Özcan, "Mehmed Çelebi, Ramazanzade", s. 450.

⁹⁶ A. Özcan, **a.g.m.**, s. 450.

⁹⁷ Feridun M. Emecen, "Osmanlı Kronikleri ve Biyografisi", **İslam Araştırmaları Dergisi**, sayı: 3, İstanbul, 1999, s. 86

⁹⁸ Mehmet Yastı, "**Nişancı Mehmed Paşa Tevârih-i Âl-i Osmân (1b-120a) Metin-Dil Özellikleri-Sözlük**", (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Dili Anabilim Dalı, Konya, 2005, s. 5.

Şehnâmeciliğin Osmanlı sarayına girmesi II. Mehmed döneminde gerçekleşse de, Farsça ve Türkçe, manzum ve mensur olarak⁹⁹ hânedânın kudretini vurgulayan bu türün resmîyet kazanması Kanuni Sultan Süleyman döneminde gerçekleşmiştir¹⁰⁰. Ayrıca II. Mehmed'in Şehdî'yi şehnâme yazmakla görevlendirmesi İranlı Firdevsî'nin şehnâmesiyle yarattığı etkinin¹⁰¹ çok daha erken tarihli bir tezâhürü sayılsa da¹⁰², model alınan ilk şehnâmeyle Şehdî'nin eseri kıyaslandığında, bu eserin resimsiz olduğu görülmektedir¹⁰³. Metnini Fethullah Ârif Çelebi'nin yazdığı *Şehnâme-i Âl-i Osman*, Osmanlı'da sanatın sözlü ifadeyle birlikte görsel ifadede de bir tarih dili haline gelmesinin ilk resmî örneğidir. Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle Farsça olarak kaleme alınan beş ciltlik bu şehnâmenin *Enbiyânâme* adlı ilk bölümü insanın yaratılış hikâyesi ile peygamberler tarihine, kayıp olan ikinci ve üçüncü bölümleri muhtemelen İslamiyet'in doğuş ve yükselişi ile ilk Türk Devletleri ve Selçuklular'a ayrılmıştır. 1402'ye kadarki Osmanlı tarihini konu alan dördüncü bölümden sonra bölümler içinde en fazla sayıda resmi ve şiiri barındıran *Süleymannâme* gelir¹⁰⁴. 1520-1555 arasındaki dönemi içeren bu kısımda dokuz yıl hariç olmak üzere her yılın bir veya birkaç resimle temsil edildiği ve Firdevsî destanının altmış bini bulan beyit sayısına ulaşmaya çalışıldığı görülmektedir¹⁰⁵. Ârif Çelebi'nin bu eserden başka, Sokullu Mehmed Paşa ve Fâzıl Ahmed Paşa'nın 1551-1552 tarihli fütûhatını anlattığı *Fütûhât-ı Cemîle* isimli eseri¹⁰⁶ ile Kanuni Sultan Süleyman'ın şehzadeleri arasındaki mücadeleleri işlediği *Vekâyi'-i Sultan Bayezid ma'a Selîm Han* adlı¹⁰⁷, tarih konulu iki çalışması daha vardır. Yine Ârif Çelebi'ye ait olduğu düşünülen ve içeriğini Hadım

⁹⁹ Ahmet Refik Altınay, Osmanlı'da şehnâmelerin manzumla birlikte mensur olarak da yazılmasının Seyyid Lokman'ın şehnâmecî olarak tâyin edilmesiyle birlikte başladığını söylemektedir. **Âlimler ve San'atkârlar**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 1980, s. 64.

¹⁰⁰ Necip Asım Yazıksız, "Osmanlı Tarihçüvisleri ve Müverrihleri", **Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası**, C: I, İstanbul, 1327/1909, s. 425.

¹⁰¹ Zeren Tanındı, "Sultanlar, Şairler ve İmgeler: Şehnâme-i Firdevsî'nin Mukaddimesinin Resimleri", **Sosyal Bilimler Dergisi**, C: XV, sayı: 15, Uludağ Üniversitesi, 2008, s. 290.

¹⁰² Abdülkadir Özcan, Ahmedî'nin *Dâstân* adlı eserini bu türün ilk örneği olarak kabul ediyor, "Fatih Devri Yazıcılığı ve Literatürü", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı: 14 (İstanbul'un Fethinin 550. yılı Özel Sayısı), Erciyes Üniversitesi, 2003, s. 58; Christine Woodhead, bu türe dair ilk örnekleri Kâşifî'ye ait olan '*Gazânâme-i Rûm*' ile Meâlî'nin yazdığı '*Hünkârname*' olarak veriyor, "Şehnâmecî", **DİA**, C: XXXVIII, Ankara, 2010, s. 456.

¹⁰³ Esin Atıl, **Süleymanname, Illustrated History of Süleyman the Magnificent**, New York, 1986, s. 47.

¹⁰⁴ TSMK, Hazine 1517; E. Atıl, **Süleymanname**, s. 56.

¹⁰⁵ E. Atıl, **Süleymanname**, s. 62; beyit sayısı ise 32.760'dır. Ahmet Faruk Çelik, "Fethullah Arif Çelebi'nin '*Şahname-i Al-i Osman*'ından *Süleymanname*", (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Ankara, 2009, s. 20.

¹⁰⁶ TSMK, Hazine 1592.

¹⁰⁷ TSMK, Revan 1540.

Süleyman Paşa'nın Hint seferleri oluşturan bir esere daha işaret edilmekteyse de, eserin varlığı şu an için sadece bir rivâyetten ibârettir¹⁰⁸. Esin Atıl, Fethullah Arif Çelebi'nin İran'dan İstanbul'a gelmesinin nedenini, Elkas Mirza'nın, ağabeyi Şah Tahmasb'a karşı başlattığı başarısız bir ayaklanma sonucu, içinde kâtiplik sıfatıyla Ârif Çelebi'nin de bulunduğu adamlarıyla birlikte 1547'de Osmanlı topraklarına sığınması olarak göstermekte¹⁰⁹, ancak Tahsin Yazıcı Arif Çelebi'nin daha erken bir tarihte geldiğini ifade etmektedir¹¹⁰.

Şehnâmecilik vazifesi Fethullah Ârif Çelebi'nin 1562'de ölümü üzerine geriye müstakil bir eser bırakmayan Eflatun Şirvânî'ye verilmiş¹¹¹, Şirvanlı Eflatun'un 1569 tarihinde ölmesinin ardından da bu görev Seyyid b. Lokman'a devredilmiştir¹¹². 1563'teki Musul kadılığından sonra İstanbul'a gelerek, Sokullu Mehmed Paşa'nın sır kâtibi Feridun Ahmed Bey'e intisâb eden Seyyid Lokman'ın resmî şehnâmeci sıfatını kazanmasında, bu nazımdaki ilk denemelerinin¹¹³ Şeyhülislam Ebusuud Efendi ve Ebu'l-Fadl Mehmed Efendi gibi zevât tarafından başarılı bulunması etkilidir¹¹⁴. Seyyid Lokman'a ait 1578 tarihinde tamamlanan ve *Zafernâme/Târih-i Sultân Süleymân* adıyla bilinen bu ilk şehnâme¹¹⁵, Şehzade Bayezid isyanı ile Malta, Sakız, Sigetvar seferlerini, Sultan I. Süleyman'ın ölümünü ve Sultan II. Selim'in cülûsunu tasvir eder. 1581 yılında tamamlanan *Selim Hân-nâme*¹¹⁶, II. Selim döneminin siyasi hadiseleriyle, bazı imâr faaliyetlerini içerir. *Şehinşah-nâme* adlı eserde¹¹⁷ ise ilki 1574-1581, ikincisi 1581-1592 olmak üzere III. Murad devri iki cilde taksim edilir¹¹⁸. Böylece *Şehinşah-nâme*'nin ikinci cildiyle birlikte Ârif Çelebi'nin 1520'de başlattığı çizgi 1592'ye kadar getirilerek, Osmanlı hânedânının yüz yıla yakın bir döneminin şehnâmecilik anlayışı

¹⁰⁸ Tahsin Yazıcı, "Ârifî Fethullah Çelebi", *DİA*, C: III, Ankara, 1991, s. 372.

¹⁰⁹ E. Atıl, *Süleymanname*, s. 55.

¹¹⁰ T. Yazıcı, "Ârifî Fethullah Çelebi", s. 371-372; Ayrıca Davut Ebrahimî, Ârif Çelebi'nin İstanbul'a 1547'den önce gelmesine delil olarak, 1545 tarihli bir arşiv vesikasında yazarın adının geçmesini göstermektedir. "**Ârifî Fethullah Çelebi ve Fütûhât-ı Cemîle'sinin Tenkitli Metni**", (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, 1991, s.14.

¹¹¹ Bu konuda bkz. Fatma Sinem Eryılmaz, "**The Shehnamecis of Sultan Süleyman: 'Arif and Eflatun and Their Dynastic Project**", (Doktora Tezi), Chicago, 2010.

¹¹² E. Atıl, *Süleymanname*, s. 47.

¹¹³ Feridun Ahmed Bey'in Sigetvar seferiyle ilgili eserini nazma çekme denemeleridir, Bekir Kütükoğlu, "Lokmân b. Hüseyin", *DİA*, C: XXVII, Ankara, 2003, s. 208.

¹¹⁴ Bekir Kütükoğlu, "Şehnâmeci Lokman", **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1991, s. 42.

¹¹⁵ Dublin, Chester Beatty Kütüphanesi, nr. 413.

¹¹⁶ *Şehnâme-i Selim Hân* adıyla da bilinir. TSMK, III. Ahmed 3595.

¹¹⁷ I. cilt, İÜK FY, 1404; II. cilt, TSMK Bağdad 200.

¹¹⁸ B. Kütükoğlu, "Lokmân b. Hüseyin", s. 209.

içinde işlenmesi gerçekleşir¹¹⁹. Nakkaş Osman ve ekibiyle çalışan¹²⁰ Seyyid Lokman'ın bu tarz harici hazırladığı eserleri ise *Hünernâme*¹²¹, *Zübdetü't-tevârih*¹²², *Kıyâfetü'l-insâniyye fî şemâili'l-Osmâniyye*¹²³ ve tamamlayamadığı *Oğuznâme*'dir¹²⁴. *Hünernâme* Şirvanlı Eflatun tarafından yazılması planlanmışken, 1575'te Seyyid Lokman'a havâle edilmiştir¹²⁵. Seyyid Lokman her ne kadar giriş kısmında eserin dört cilt ve onar fasıl halinde yazılacağını beyan etse de eser iki cilttir¹²⁶. 1584 tarihli ilk cildi ilk dokuz Osmanlı pâdişâhının; 1588 tarihli ikinci cildi ise Kanuni Sultan Süleyman'ın cülûsuna, çeşitli silahları kullanmaktaki hünelerine ve zaferlerine dair bilgiler içerir¹²⁷ *Zübdetü't-tevârih* muhtemelen Kanuni Sultan Süleyman dönemi şehnâmecilerinden biri tarafından yazılmaya başlanmıştır ve içeriğini kâinatın yaratılışı, peygamber ve hükümdarların nesepleri, hayatları gibi konular oluşturur¹²⁸. *Kıyâfetü'l-insâniyye fî şemâili'l-Osmâniyye* padişahların fiziksel özellikleriyle ilgili fikir sahibi olabileceğimiz kıyâfetnâme türünde¹²⁹ bir eser, *Oğuznâme* ise bir Selçuklu tarihi özetidir¹³⁰.

Seyyid Lokman, yardımcısı Talikîzâde Mehmed Subhi Efendi ile yeni bir şehnâme hazırlamak üzere Sultan III. Mehmed'in Eğri seferine katılmış ancak 1596'da İstanbul'a gönderilerek, sefer dönüşü azledilmiştir. Yerine Talikîzâde Mehmed Subhi Efendi getirilmiştir¹³¹. Mehmed Subhi Efendi; İmam Gazâlî, İmam Şâfiî gibi

¹¹⁹ Filiz Çağman, "Osmanlı Minyatür Sanatı", **Türk Dünyası Kültür Atlası- Osmanlı Dönemi II**, yayımlayan: Aydın Usta v.d. , C: II, İstanbul, 2007, s. 41.

¹²⁰ Hilal Kazan, "Farklı Bir Bakışla Şehnameci Seyyid Lokman'ın Saray İçin Hazırladığı Eserler", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, sayı: 35, 2010, İstanbul, s. 131; Filiz Çağman, "Osmanlı Minyatür Sanatı", s. 38.

¹²¹ TSMK, I. cilt, Hazine 1523; II. cilt 1524.

¹²² TSMK, III. Ahmed 3599.

¹²³ TSMK, Hazine 1563. Bu eser aynı isimle 1987'de Ankara Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır.

¹²⁴ H. Kazan, **a.g.m.** , s. 129.

¹²⁵ B. Kütükoğlu, "Şehnâmeeci Lokman", s. 44.

¹²⁶ Zeynep Tarım Ertuğ, "Hünernâme (Minyatürlü Yazma Eser)", **DİA**, C: XVIII, İstanbul, 1998, s. 484.

¹²⁷ F. Çağman, "Osmanlı Minyatür Sanatı", s. 41.

¹²⁸ B. Kütükoğlu, "Şehnâmeeci Lokman", s. 46.

¹²⁹ Kıyâfetnâmeler, insanoğlunun fiziksel yapısından hareketle, nesebi, ahlakı ve karakteriyle ilgili bilgilere ulaşmayı hedefleyen *ilm-i kıyâfe* adlı ilme dayanılarak hazırlanmış eserlerdir. Türk-İslam tarihinde bu eserlerin çeşitli amaçlar doğrultusunda yazılmış, muhtelif örneklerine rastlanmakla birlikte, söz konusu ettiğimiz eser yalnızca Osmanlı hükümdarlarına ait bedensel özelliklerin yorumlanması şeklinde değerlendirilebilir. Mehmet Serhan Tayşi, "Kıyâfe", **DİA**, C: XXV, Ankara, 2002. s. 508; Mine Mengi, "Kıyâfetnâme", **DİA**, C: XXV, Ankara, 2002, s. 513-514.

¹³⁰ B. Kütükoğlu, "Lokmân b. Hüseyin", s. 209.

¹³¹ Vahid Çabuk, "**Tâlîkî-Zâde Mehmed Subhi Efendi'nin Eğri Seferi Şehnâmesi**", (Doktora Tezi) , İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 1986, s. 10.

kimselerin hayatlarını konu alan¹³² ve 1574 yılında tamamlanarak¹³³, III. Murad'a sunulan¹³⁴ *Firâsetnâme* adlı eser dışında, üçü şehnâme tarzında olmak üzere tarih konulu beş eserin sahibidir. *Gürcistan Seferi* ve *Tebriz Seferi*¹³⁵ tarihleri, müellifin şehnâmecî olarak göreve başlamadan önce birebir kendi gözlemlerine dayanarak kaleme aldığı eserlerdendir. Bu eserlerin her ikisi de 1585 yılında tamamlanmıştır¹³⁶. *Şemâ'ilnâme-i Âl-i Osmân*, Seyyid Lokman'ın kıyâfetnâme türündeki eserine benzer bir metod izlenerek hazırlanmıştır¹³⁷. Yirmi keyfiyet halinde yazılması planlanmışken on yedi keyfiyet halinde yazılan bu şehnâme, hükümdarların kişisel cesaretleri, verâset sisteminin değeri, bir başkent olarak İstanbul'un kıymeti, kara ve denizlerdeki hâkimiyetin önemi gibi konuları ele alır¹³⁸. *Yanık Seferi Şehnâmesi* veya *Şehnâme-i Hümâyûn* olarak bilinen ikinci şehnâme, Sultan III. Murad'ın ölümü üzerine 1596'da tamamlanarak, III. Mehmed'e takdim edilmiştir¹³⁹. Bu eser, Christine Woodhead tarafından üslup olarak *Gürcistan Seferi* ile *Tebriz seferi* tarihlerine benzetilmektedir¹⁴⁰. 1598 yılında tamamlanan *Eğri Seferi Şehnâmesi* ise Mehmed Subhi Efendi'nin son telifi olup, mazmun olarak yazılması ve müellifinin, bizzat katıldığı bir savaşı son derece canlı tasvirlerle aktarması bakımından diğer şehnâmelerden farklı özellikler gösterir¹⁴¹. Hasan Beyzâde, Peçuyî İbrahim Efendi ve Mustafa Naimâ Efendi gibi tarihçilerin istifâde ettiği¹⁴² bu eser, Talikizâde Mehmed Subhi Efendi'nin Türkçe olarak yazılan bütün şehnâmelerinde olduğu gibi Nakkaş Hasan tarafından minyatürlenmiştir¹⁴³. 1562-1574 yılları arasında ilk resmî hizmeti kâtiplik olan Mehmed Subhi Efendi, III. Murad'ın cülusuyla birlikte, Manisa'dan

¹³² Christine Woodhead, *Ta'liki-zâde's Şehnâme-i Hümâyûn: A History of the Ottoman Campaign into Hungary 1593-94*, Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 1983, s. 9.

¹³³ V. Çabuk, "Eğri Seferi Şehnâmesi", s. 26.

¹³⁴ C. Woodhead, *Ta'liki-zâde's Şehnâme-i Hümâyûn*, s. 9.

¹³⁵ V. Çabuk, bu eserin adının bazı kaynaklarda "Muradnâme" şeklinde geçtiğini söyler, "Eğri Seferi Şehnâmesi", s. 28. Bülent Özkuzugüdenli, "Ta'likî-zâde Mehmed Subhî Efendi Tebrizîye (Metin Transkripsiyonu, Eser ve Bilgilerin Değerlendirilmesi, Yazar Hakkında İnceleme)", (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, 2005.

¹³⁶ C. Woodhead, *Ta'liki-zâde's Şehnâme-i Hümâyûn*, s. 10, 11.

¹³⁷ V. Çabuk, "Eğri Seferi Şehnâmesi", s. 32.

¹³⁸ C. Woodhead, *Ta'liki-zâde's Şehnâme-i Hümâyûn*, s. 12.

¹³⁹ V. Çabuk, "Eğri Seferi Şehnâmesi", s. 38.

¹⁴⁰ C. Woodhead, *Ta'liki-zâde's Şehnâme-i Hümâyûn*, s. 12.

¹⁴¹ V. Çabuk, *a.g.m.*, s. 10.

¹⁴² V. Çabuk, *a.g.m.*, s. 78.

¹⁴³ F. Çağman, "Osmanlı Minyatür Sanatı", s. 42.

İstanbul'a gelerek divan kâtipleri arasına girmiş ve 1578-1590 yılları arasındaki Osmanlı-Safevî savaşı sırasında sefer kâtipliği vazifesini üstlenmiştir¹⁴⁴.

Feridun Ahmed Bey, *Nüzhetü'l-esrârî'l-ahbâr der Sefer-i Sigetvar* adlı eserin¹⁴⁵ sahibidir. Eserdeki minyatürlerin Nakkaş Osman'a ait olduğu düşünülmekteyse de bu konuda henüz kesin bir bilgiye erişilememiştir¹⁴⁶. Eserin minyatürleriyle birlikte incelendiği makalede anlatılan ve resmedilenin birbirini tamamlayarak, Peçuyi, Selanikî gibi çağdaş tarihçilerin verdiği bilgilerle örtüşmesi bakımından tarihî kaynak olabilme koşullarını yerine getirdiği belirtilmiştir. 1568 yılında tamamladığı bu Sigetvarnâme'yi Feridun Ahmed Bey, Kanuni Sultan Süleyman'ın Sigetvar'a hareketiyle başlatıp, II. Selim devrindeki Mısır, Yemen ve Arabistan olaylarıyla noktalar. Feridun Bey'in *Nüzhetü'l-esrâr*'dan sonra¹⁴⁷ Osman Gazi'den III. Murad'a kadarki padişahların resmî yazışmalarını toplayarak kaleme aldığı ikinci eseri ise *Münşeâtü's-Selâtin*'dir ki Abdülkadir Özcan'ın, bu alanda yazılmış eserlerin en mükemmeli, şeklinde tarif ettiği bu çalışma bazı siyasi sebeplerden ötürü padişah tarafından takdir görmemiştir¹⁴⁸. Münşeâta dahil edilmeyen bazı mektup sûretlerini ise *Nüzhetü'l-esrâr*'da bulmak mümkündür¹⁴⁹. Feridun Ahmed Bey, 1553'de Sokullu Mehmed Paşa'nın hizmetine girdikten sonra 1554'te Nahcivan Seferi'ne katılmış, 1565'te divan kâtibi ve Mehmed Paşa'nın sır kâtibi olmuş, 1570'de reisülküttablık, ardından nişancılık unvanlarına sahip olmuştur¹⁵⁰.

Kanuni Sultan Süleyman'ın son seferi olan Sigetvar seferine dair ayrıntılar, Feridun Ahmed Bey'in yanı sıra, sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'ya daha uzak halkalarla bağlanarak olayların içinde yer alan başka müelliflerin anlatımlarından da takip edilebilmektedir. Bu müelliflerden biri *Fetihnâme-i Kal'a-i Sigetvar* adlı eserinde söz konusu sefere katıldığını beyân eden Âgehi Mansur Çelebi'dir¹⁵¹. Diğeri ise *Târih-i Selânikî* isimli eserinde vazifesinin ne olduğunu açıkça belirtmese de,

¹⁴⁴ C. Woodhead, *Ta'liki-zâde's Şehnâme-i Hümayûn*, s. 8.

¹⁴⁵ TSMK, Hazine 1339.

¹⁴⁶ Zeynep Tarım Ertuğ, "Minyatürlü Yazmaların Tarihi Kaynak Olma Nitelikleri ve Nüzhetü'l Esrâr", **Tarih Boyunca Türk Tarihinin Kaynakları Semineri, 6-7 Haziran 1996 Bildiriler**, İstanbul, 1997, s. 35.

¹⁴⁷ Z. Tarım Ertuğ, **a.g.m.**, s. 32, 33, 36.

¹⁴⁸ Abdülkadir Özcan, "Feridun Ahmed Bey" **DİA**, C: XII, Ankara, 1995, s. 396.

¹⁴⁹ Z. Tarım Ertuğ, "Nüzhetü'l Esrâr", s. 37.

¹⁵⁰ A. Özcan, "Feridun Ahmed Bey", s. 396.

¹⁵¹ Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Sigetvarnameler", **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: I, sayı: 2-3, Ankara Üniversitesi, 1952, s. 132.

sefere divân-ı hümayûn kâtibi olarak katıldığı tahmin edilen¹⁵² Selânikî Mustafa Efendi'dir. Eseri, Kanuni Sultan Süleyman döneminin son üç yılından Sultan III. Mehmed devrinin sonlarına kadarki Osmanlı tarihini içerir. Bu eserin ne zaman yazıldığı bilinmemektir. Zeynep Tarım Ertuğ, Sigetvar seferi boyunca Feridun Ahmed Bey'in verdiği tâlimatlar doğrultusunda hareket ettiği anlaşılan Selânikî'nin, Feridun Ahmed Bey'in tarihinden söz etmediğini aynı şekilde Feridun Ahmed Beyin de *Nüzhetü'l-esrâr*'da *Târih-i Selânikî*'nin yazılış sürecine değinmediğini ifade etmiştir¹⁵³. *Târih-i Selânikî*'de, olayların gün be gün kaydedildiğine dair ibârelerin geçmesi ise eserin yazıya geçiriliş aşamasının sonradan gerçekleşmediği hakkında ipucu vermektedir. Eseri oluşturan bilgiler üç kaynaktan temin edilir. Bunlar, müellifin erişebildiği bazı resmî belgeler, devlet ricâlinden duydukları ve tamamen kendi müşâhedeleridir. Bu sebeple *Târih-i Selânikî*'nin, tarih konulu olmaktan ziyâde içerdiği konular bakımından tarihsel malzemeye dönüşen bir eser olduğu söylenebilir. On yedinci yüzyıl tarihçisi Solakzâde Mehmed Hemdemi Efendi'nin eseri kaynak olarak kullanması istisna edilirse, bu eser uzun bir süre dikkat çekmemiştir¹⁵⁴. Osmanlı Devleti'ndeki ilk resmî görevi Haremeyn mukâtaacılığı olan Selânikî Mustafa Efendi, 1580 yılındaki azlinden sonra dört yıl boyunca Kara Nişancı Boyalı Mehmed Paşa'nın devatdarlık hizmetinde bulunmuş, 1587 tarihinde silahdarlar kâtipliğine tâyin edilmiş ve bu görevi esnasında iştirak ettiği Gence Seferi'nin sonlarına doğru sipâhiler kâtipliğine nakledilmiştir. 1591'de Anadolu muhasebeciliği, 1592'de Dergâh-ı âlî müteferrikalığı, 1595'de evkaf muhasebeciliği yapmıştır¹⁵⁵. Ayrıca Selânikî'nin çeşitli tarihlerde, Haydar Mirza başkanlığındaki İran heyetine ve Gilan hâkimi Ahmed Han'a mihmandârlık etmek gibi hizmetlerde bulunduğu görülmektedir¹⁵⁶.

On altıncı asrın ikinci yarısında yaşayan Gelibolulu Mustafa Âli'nin (1541-1600), manzum ve mensur olmak üzere altmışa yakın eserin sahibi olduğu bilinmektedir¹⁵⁷. Şehzade Selim'in arzusuyla 1561 tarihinde ilmiyeden kalemiyeye

¹⁵² Bekir Kütükoğlu, "Selânikî", *İ.A.*, C: X, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1966, s. 349.

¹⁵³ Z. Tarım Ertuğ, "Nüzhetü'l Esrâr", s. 35.

¹⁵⁴ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, neşreden: Mehmet İpşirli, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1989, s. 21.

¹⁵⁵ Mehmet İpşirli, Selânikî Mustafa Efendi, *DİA*, C: XXXVI, Ankara, 2009, s. 538; Ahmed Refik Altınay, Selânikî'nin evkaf muhasebeciliğine getiriliş tarihini 1597 olarak veriyor, *Âlimler Ve San'atkârlar*, s. 37.

¹⁵⁶ *Tarih-i Selânikî*, 14, 15.

¹⁵⁷ Bekir Kütükoğlu, "Âli Mustafa Efendi", *DİA*, C: II, Ankara, 1989, s. 415.

geçiş yapan müellif¹⁵⁸, eserlerini bürokrat kimliğiyle telif etmiştir. Çeşmî ve Âli mahlasıyla yazdığı şiirlerin¹⁵⁹, divanlarının, hadis tercümelerinin ve edebi çalışmalarının yanı sıra yazarın, Osmanlı tarihine doğrudan kaynak kabul edilebilecek çok sayıda eseri mevcuttur. 1567-1569 tarihlerinde yazdığı *Nâdirü'l-mehârib* adlı eseri¹⁶⁰, Şehzade Selim ile Şehzade Bayezid arasında gerçekleşen cengi (1559); 1572-1573 yılında kaleme alarak, Sokollu Mehmed Paşa'ya sunduğu *Heft Meclis* isimli eseri¹⁶¹ Kanuni Sultan Süleyman'ın Sigetvar seferi ile (1566) Sultan II. Selim'in cülûsunu konu almaktadır. Yazar, 1578'de divan kâtipliği vazifesiyle serdar-ı ekrem Lala Mustafa Paşa'nın Gürcistan ve Şirvan seferlerine katılmış ve ilki, seferin diplomatik kayıtlarını ihtivâ eden *Nusretnâme*¹⁶², ikincisi ise bu eserin zeyli niteliğinde olan ve Koca Sinan Paşa'nın Gürcistan seferini tasvir eden *Fursatnâme*¹⁶³ olmak üzere iki eser daha meydana getirmiştir. 1591-1599 yılları arasında kaleme aldığı *Kühü'l-ahbâr*¹⁶⁴ ise müellifin en hacimli eseridir. Dört rükünde yazılan bu eserin ilk kısmında kâinatın yaratılışı, ikinci kısmında peygamberler ve Arap tarihi, üçüncü kısmında Türk ve Moğol tarihleri işlenmiştir. Eserin dördüncü bölümünü teşkil eden Osmanlı tarihi, devletin kuruluşundan 1596 yılına kadarki hadiseleri içerir. Bu eserler haricinde müellifin, Osmanlı'nın siyasal, sanatsal ve düşünsel dünyasından izler taşıyan çalışmaları, Sultan III. Mehmed'in sünnet merasimini (1582) nazmen betimleyen *Câmiu'l-buhûr der Mecâlis-i Sûr*¹⁶⁵, hükümdarlardaki gerekli vasıfları izah

¹⁵⁸ Cornell H. Fleischer, **Tarihçi Mustafa Âli, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati**, hazırlayan: Ekrem Çakıroğlu, tercüme: Ayla Ortaç, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 33.

¹⁵⁹ C. H. Fleischer, s. 22.

¹⁶⁰ Dârü'l-kütübi'l-Kavmiyye Kütüphanesi, Mecâmi' Türkî nr. 2.

¹⁶¹ Eser, Cemal Göçmen tarafından çalışılmıştır. "**Gelibolulu Mustafa Âli'nin Heft Meclisi**", (Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Afyon, 2009.

¹⁶² TSMK, Hazine,1365; Eseri H. Mustafa Eravcı doktora tezi olarak çalışmıştır. "**Mustafa 'Âli's Nusret-nâme**" (**Edition and study on the History of the Persian Campaign Under Lala Mustafa Paşa**), (Doktora Tezi), Edinburgh Üniversitesi, 1998.

¹⁶³ Berlin Devlet Kütüphanesi, M. Götz IV. 214-218.

¹⁶⁴ İÜK TY 5959; TSMK, 1961, I, 240, nr. 726, 728; Bu eserin belirli varakları, çeşitli tarihlerde Şehabettin Tekindağ'ın danışmanlığında İstanbul Üniversitesi'nde bitirme tezleri olarak incelenmiştir. Bununla beraber, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Yavuz Sultan Selim'in saltanatının sonuna kadarki hadiseleri içeren kısmı, Kayseri Reşit Efendi Kütüphanesi'ndeki 901 ve 920 numaralı nüshalara dayanılarak neşredilmiştir. **Kitâbü't Târih-i Kühü'l Ahbâr**, neşreden: Ahmet Uğur, v.d. , Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1997; Faris Çerçi ise aynı nüshalara dayanarak, eserin bir bölümünü doktora tezi olarak hazırlamış, ardından üç cilt halinde yayınlamıştır. **Kühü'l-ahbâr'a göre II. Selim , III. Murad, III. Mehmed devirleri ve Âli'nin tarihçiliği**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2000. Ayrıca tezkire kısmı ise müstakil olarak basılmıştır. Mustafa İsen, **Kühü'l-ahbârın Tezkire Kısmı**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1994.

¹⁶⁵ TSMK, Bağdat, 203; NK, 4318. Eseri Ali Öztekin neşretmiştir. **Câmiu'l-buhûr der Mecâlis-i Sûr**, Ankara, 1996.

eden *Nushatü's-selâtin*¹⁶⁶ (1581) ve *Mehâsinü'l-âdâb*¹⁶⁷ (1587), hat, nakış ve ciltcilik sanatları ile bu sanatları icra eden meşhur kimselerden bahseden *Menâkıb-ı Hünerverân* (1587)¹⁶⁸, kâinatın ve mahlukâtın yaratılışına dair efsaneleri içeren *Mir'âtü'l-avâlim*¹⁶⁹, Mısır tarihi ve Osmanlı valileri hakkında bilgi veren *Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-âdâti'z-zâhire* (1599) şeklinde sıralanabilir. Bunun haricinde Âli, İbn Alâ'nın Danişmend Gazi'nin gazâlarını anlattığı kitabını *Mirkâtü'l-cihâd* adı altında yeniden yazmış ve çeşitli risaleler kaleme almıştır. Sultan III. Murad'ın faziletlerini konu alan *Câmiu'l-kemâlât* ile Şehzade Osman'ın doğumunun eşref saatine rastladığını nücum ilmine göre ispatlayan *Ferâidü'l-vilâde* bu risalelere örnek olarak verilebilmektedir¹⁷⁰. *Mevâ'idü'n-Nefâis fi Kavâ'idi'l-Mecâlis* (1600) ise Âli'nin son eseri olup, adâb-ı muâşerete dairdir. Eseri neşreden Mehmet Şeker'e göre bu çalışmasında Âli, ahlak ve görgü kurallarını “bahane” ederek, Osmanlı'nın sosyal ve idari alandaki menfi değişimlerini eleştirmiştir¹⁷¹. Yazar, kitâbet mesleğindeki kariyerini Şehzade Selim'in divân kâtipliği vazifesiyle 1561'de başlatmış, 1563'de, Halep'de Lala Mustafa'nın sır kâtibi olmuş, 1568 tarihine kadar bu görevde kalmıştır¹⁷². 1570-1577 yılları arasında Bosna Beylerbeyi divan kâtipliği¹⁷³, 1578'de Halep tımar defterdarlığı yapmıştır. 1585'de Erzurum ve Bağdat defterdarlıklarına, 1588 tarihinde Sivas defterdarlığına atanmıştır. Bu makamlardan çeşitli gerekçelerle kısa süre içinde azledilen Âli'nin 1592'de getirildiği yeniçeri kâtipliği ile 1592 ve 1594'de yıllarında yaptığı defter eminliği de resmî görevleri arasındadır. Cidde sancak beyliği ise (1599) yazarın ihraz ettiği son makamdır¹⁷⁴.

¹⁶⁶ İÜK TY 4098; SK, Hüsrev Paşa 311. Eseri Andreas Tietze neşretmiştir. **Mustafa 'Âli's Counsel for Sultans of 1581**, C: I-II, Wien, Österreichische Akademie Der Wissenschaften, 1979.

¹⁶⁷ İÜK TY nr. 1803, 2547, 3415, 2686; SK, Esad Efendi 1895, 57 b-96 a; NK, 3668; TSMK, Revan 418.

¹⁶⁸ Eserin İstanbul ve Viyana kütüphanelerindeki nüshalarının karşılaştırmaları İbnü'l-Emin Mahmud Kemâl tarafından Matba-i 'Âmire'de 1926 yılında basılmış ve Türk Tarih Encümeni külliyyatı arasında yayımlanmıştır. Ayrıca bkz; Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, **Hattatların ve Kitap Sanatçıların Destanları (Menâkıb-ı Hünerverân)**, Hazırlayan. Müjgan Cunbur, Ankara 1982.

¹⁶⁹ Kâtip Çelebi tenkîd etmiş ve 1287/1870-71 yılında bir kısmı basılmıştır.

¹⁷⁰ B. Kütükoğlu, “Âli Mustafa Efendi”, s. 414-416.

¹⁷¹ Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, **Mevâ'idü'n-Nefâis fi Kavâ'idi'l-Mecâlis**, neşreden: Mehmet Şeker, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997. Bu eserle ilgili daha erken tarihli bir çalışma ise Orhan Şaik Gökyay'a aittir. **Görgü ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyafet Sofraları (Mevâ'idü'n-Nefâis fi Kavâ'idi'l-Mecâlis)**, I, II, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, 1978.

¹⁷² C. H. Fleischer, s. 40.

¹⁷³ a.g.e, s. 58.

¹⁷⁴ a.g.e, s. 326-328.

Macaristan'ın Pécs şehrinde doğmasından dolayı Peçûyi, Peçuylu, Peçevi lakaplarıyla anılan Peçuyi İbrahim Efendi, tarihini 1640 yılında kaleme almıştır¹⁷⁵. *Tarih-i Peçevî* olarak bilinen bu tarih, Kanuni Sultan Süleyman'ın cülûsundan, Sultan IV. Murad'ın vefâtına kadarki olayları kapsar. Sonlarına doğru, tafsilâtın giderek azaldığı bu eserde en geniş yeri ise Kanuni Sultan Süleyman'ın ve Sultan III. Mehmed'in hükümdarlık yılları kaplar¹⁷⁶. Sultan Süleyman döneminin uzun tutulmasının nedeni, Peçuyi'nin anne tarafından Sokollu ailesine mensup olması ve babasının 1533-1535 tarihindeki İrakeyn seferine katılması¹⁷⁷ olabilir. Bu tarihi on altıncı yüzyıl tarihlerine dâhil etmemizin sebebi ise on yedinci yüzyılda defterdarlığa ve sancak beyiliğe kadar yükselecek olan Peçuyi'nin, Osmanlı Devleti içindeki ilk resmî görevlerinin Sultan III. Mehmed'in hükümdarlık yıllarına rastlamasıdır. Bu görevler, 1595'de Avusturyalılar tarafından kuşatma altına alınan Estergon'un teslim şartlarıyla ilgili görüşmelere katılmak, 1596'daki Eğri seferi esnasında kale muhafızlarının defterlerini tutmak ve 1598 tarihli Varadin muhasarası sırasında cepheye gelen Kırım Hanı II. Gazi Giray'ı karşılamak şeklinde sıralanabilir. Peçuyi İbrahim, tarihini kaleme alırken bazı Macar tarihlerinden faydalanmış, böylece Avrupa eserlerine müracaat eden ilk Osmanlı müverrihi olmuştur¹⁷⁸.

¹⁷⁵ Erika Hancz, "Peçuylu İbrâhim", *DİA*, C: XXXIV, Ankara, 2007, s. 217; Ahmed Refik'e göre bu tarih 1641'dir, *Âlimler ve San'atkârlar*, s. 121.

¹⁷⁶ E. Hancz, "Peçuylu İbrâhim", s. 217.

¹⁷⁷ *a.g.m.*, s. 217.

¹⁷⁸ Şerâfettin Turan, "Peçevi, İbrahim", *İ.A.*, C. IX, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1964, s. 544.

1.2. Tarihçilerin Meselelere Bakışı, Bazı Anlatım Özellikleri

Sadece güncel bir temayı takip eden yazarlar, eserlerini, konusunu Osmanlı sarayındaki düğün ve şenliklerin oluşturduğu surnâme; askeri zaferlerin işlendiği, kahramanları zaman zaman değişen gazavatnâme ve tek kahramanın padişah olduğu şehnâme türünde vermiştir. Ancak artık tahtta olmayan bir hükümdarı tasvir eden şehnâmeler¹⁷⁹ ile mazideki iftihar vesilelerini yansıtan gazavatnâmeler¹⁸⁰ de olduğu gibi bu türlere ait her örneğin yazarın yaşadığı çağa ait bilgiler içerdiği düşünülmemelidir.

Eserlerinde yalnızca tarihleşmiş vakalara temas eden on altıncı yüzyıl Osmanlı yazarları arasında ise Hoca Saadeddin Efendi örneğini verebiliriz. Sultan I. Süleyman'ın saltanatının ilk yarısında doğup, Sultan III. Mehmed devrinin başlarında ölen Hoca Saadeddin Efendi, III. Mehmed'i saymazsak, üç padişah dönemini idrak etmiş ancak *Tâcü't-tevârih* adlı eserinde Osmanlı tarihini, kuruluşundan 1520 yılına kadar getirmeyi tercih etmiştir. Fakat yazarın aynı zamanda bir selimnâme yazarı olup, bu selimnâmeyi Sultan I. Selim'in musâhipliğini yapan babasının verdiği bilgiler doğrultusunda hazırladığını göz önünde bulundurursak, kendisinin, olayları ilk ağızdan aktarmaya önem verdiğini düşünebilir ve III. Murad'a yakınlığıyla tanınan Hoca Saadeddin Efendi'ye ait *Tâcü't-tevârih*'in günümüze ulaşmamış bir devamı olabileceğini ihtimal dahilinde bulundurabiliriz.

Bu tür örnekler az olmakla birlikte on altıncı yüzyıl Osmanlı yazarları eserlerinin kapanışını genellikle kendi dönemlerindeki siyasi hadiselerle yapmıştır. Yani ilk peygamberle, ardından kimi zaman Türkler'in menşeiyle, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ya da belirli bir hükümdarın cülusuyla başlayan anlatımlarını çağlarının güncel konularıyla noktalamıştır. Bu tutumun neden kaynaklandığına yönelik bazı tahminler yürütebiliriz. Kendilerini tarih zincirinin bir halkası olarak gören yazarlar, bir sonraki kuşaklara yeniden yorumlanan bir geçmişin peşi sıra müşahede edilen, sahipsiz bilgiler de bırakma arzusu taşımış, ideal kabul ettikleri devirlerle içinde buldukları koşullar arasında memnuniyetsizliklerini dolaylı yoldan ifade edebilecekleri bir kıyas tablosu çıkarmak istemiş ya da sadece iktidarın isteği doğrultusunda hareket etmiş olabilirler. Zira hükümdarın veya üst rütbeli devlet

¹⁷⁹ Bu konuda Seyyid Lokman'ın **Hünernâme** adlı eseri örnek olarak verilebilir.

¹⁸⁰ Konuyla ilgili örnekler için bkz. Agah Sırrı Levend, **Gazavatnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnâmesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1956.

görevlilerinin, tarih içindeki yerlerini görmek gibi bir beklentisi olduğunu ve on altıncı asırda resmî olarak hazırlanmış genel Osmanlı tarihlerinin hemen hemen hepsinin müellifinin yaşadığı çağa dair bilgiler içerdiğini biliyoruz. Bu eserlerin mevcudiyetinin yanı sıra, saray şehnâmecisi Seyyid Lokman'ın azledilme gerekçesini de¹⁸¹ söz konusu beklentinin somut bir örneği olarak kabul edebiliriz.

Tarihçilik ile gözlemciliğin bir arada yürütülmesine bir diğer sebep, ilk Osmanlı tarihçilerinden Ahmedî¹⁸², Şükrullah¹⁸³, Karamânî Mehmed Paşa¹⁸⁴, Âşık Paşazâde¹⁸⁵, Enverî¹⁸⁶, Mehmed Neşri¹⁸⁷, Behiştî¹⁸⁸, İdris-i Bitlisî gibi yazarların sadece metod, şekil ve üslup yönünden değil, bir bütün olarak model alınmasından

¹⁸¹ 1569-1596 yılları arasında görev yapmış olan Seyyid Lokman'ın hazırladığı cüzleri şehzadeligi sırasında gören Sultan III. Mehmed, aynı çalışmaların kendisine hükümdarlığı sırasında yeniden sunulmasından rahatsız olmuştur; Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, C: II, s. 515; Bu hoşnutsuzlukta Seyyid Lokman'ın Sultan III. Mehmed dönemini kaleme almaması muhtemelen etkilidir.

¹⁸² İsmail Ünver'e göre, asıl adı büyük ihtimalle Tâcüddîn İbrahim bin Hızır olan yazar, 1334-1335 yılında doğmuş, 1412 yılında ölmüştür. *İskendernâme* adlı eseri Hz. Âdem ile başlamaktadır ve eserin konusunu büyük ölçüde Makedonya kralı Büyük İskender'in hayatı oluşturmaktadır. Müellifin esere sonradan ilave ettiği *Dâsitân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osmân* isimli manzum parçada ise olaylar, Ertuğrul Gazi'den başlayıp, Sultan I. Bayezid'in oğlu Emir Süleyman'a kadar gelmektedir; **Ahmedî, İskender-Nâme, İnceleme-Tıpkıbasım**, neşreden: İsmail Ünver, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983. Daha erken tarihli bir neşir ise Nihad Sami Banarlı'ya aittir. **Ahmedî ve Dâsitân-ı Tevârih-i Mülûk Âl-i Osman**, neşreden: Nihad Sami Banarlı, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, C: VI, sayı: 39, 1939.

¹⁸³ 1388 yılında doğan Şükrullah'ın *Behcetü't-Tevârih* adlı eseri, Eski Türkler'den başlayıp, Fatih Sultan Mehmed'in cülusuyla noktalanmaktadır. Eseri Nihal Atsız neşretmiştir. **XV inci Asır Tarihçisi Şükrullah, Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları Tarihi**, İstanbul, Arkadaş Basımevi, 1939.

¹⁸⁴ **Tevârihü's-Selâtinî'l-Osmâniyye** adlı eserinin Ayasofya ve Süleymaniye kütüphanelerinde çeşitli nüshaları mevcuttur. Mükrimin Halil Yinanç tarafından da bir kısmı tercüme edilmiştir. Mükrimin Halil Yinanç, "Millî Tarihimize Ait Bir vesika", **Türk Tarih Encümeni Matbaası**, C: XIV, sayı: 93, İstanbul, 1924, s. 85-142. Eserin tamamı ise İbrahim Hakkı Konyalı tarafından neşredilmiştir. İbrahim Hakkı Konyalı, "Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa", **Osmanlı Sultanları Tarihi, Osmanlı Tarihleri I**, İstanbul 1949, s. 321-369.

¹⁸⁵ Asıl adı Derviş Ahmed olan yazar, 1393 yılında doğmuştur. *Menâkıb-ı Tevârih-i Âl-i Osmân* adlı eseri Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Sultan II. Bayezid dönemi hadiselerine kadarki Osmanlı tarihini içerir; **Âşık Paşazâde, Osmanoğulları'nın Tarihi**, hazırlayan: Kemal Yavuz- M.A. Yekta Saraç, İstanbul, K Kitaplığı, 2003.

¹⁸⁶ II. Mehmed ve II. Bayezid devirlerinde yaşamış olan Enverî'nin *Düsturnâme* isimli eseri genel bir İslam tarihini, Aydınogulları'nı ve Osmanlı tarihini konu alır. Eserin Osmanlı tarihine ayrılmış kısmı Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1466'ya kadarki hadiseleri içerir. **Düsturname, Enverî**, neşreden: Mükrimin Halil Yinanç, İstanbul, Evkaf Matbaası, 1929.

¹⁸⁷ Müderris Mevlana Mehmed Neşri'nin Sultan II. Bayezid'e sunduğu eserinin adı *Kitâb-ı Cihânnümâ*'dir. Eserin 1492'de sunulduğu tahmin edilmektedir. Altı bölüm olarak yazılması planlanan bu eserden günümüze ulaşan tek kısım Osmanlı tarihinin anlatıldığı kısımdır. Neşri bu kısımda Oğuzlar, Selçuklular ve Karamanoğulları ile ilgili kısa bilgiler verdikten sonra Osmanoğullarının 1288 ile başlattığı siyasi tarihini 1485 ile bitirir; Mevlânâ Mehmed Neşri, **Cihânnümâ, (Osmanlı Tarihi (1288-1485))**, neşreden: Prof. Dr. Necdet Öztürk, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2008.

Ayrıca; V. L. Menage, *Neshri's History of Ottomans*, London, 1964; Neşri Tarihi, C: I-II, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983.

¹⁸⁸ Behiştî Sinan Çelebi'nin, *Tevârih-i Âli Osman* adlı manzum eseri henüz yayımlanmamıştır. Bkz. Fahameddin Başar, "İlk Osmanlı Tarihçileri", **Türkler Ansiklopedisi**, C: XI, Ankara, 2002, s. 414.

kaynaklanabilir. Neticede bu durumun, Osmanlı tarih yazıcılığının neredeyse ayrılmaz bir unsuru haline geldiğini ve eserlerini herhangi bir talimat olmaksızın kaleme alan yazarlar arasında da yaygınlaşarak, bir tür geleneğe dönüştüğünü söyleyebiliriz.

Şimdi, Selânikî Mustafa Efendi'den başlayarak, bu çalışmada faydalandığımız yazarların tarih yazımıyla olan ilişkileri değerlendirilmeye çalışılacaktır. Tezin ana konusunu oluşturan, müelliflerin saltanat kurumuna ve hükümdarlara yaklaşımını daha iyi anlamamıza yardımcı olur düşüncesiyle yazarlara ait bazı anlatım özelliklerine yer verilecektir.

On altıncı asrın tanınmış yazarlarından Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî* adlı eserindeki anlatıcı rolü ile yukarıda sözünü ettiğimiz üç gruba da dahil değildir. Fakat, nadiren tarihleşmiş dönemlere atıflar yapsa da, eserinin temelini kendi müşahedeleri oluşturduğu için ilk gruba; Kanuni Sultan Süleyman'dan Sultan III. Murad devrinin sonlarına kadarki hadiseleri bir tarihçi bakışıyla kronolojik olarak tertiplemesi, haberlerin kimin eliyle geldiğini daima kaydetmesi¹⁸⁹ bakımından ikinci gruba giren yazarlara ait özellikler taşımaktadır. Selânikî, bir tür vaka kaydedicisidir. Bu vakaları kaydederken üstlendiği resmî kimliği, hayatına ait bilgilerle eserdeki akışı karşılaştırmadan tespit etmek mümkün değildir¹⁹⁰. Ancak çoğu zaman olayların birebir içindedir. Yer verdiği hadiseleri diğer izleyicilerin anlık tepkileri, o sıradaki hava durumu gibi sonradan hatırlanması güç ayrıntılarla bütünleştirerek canlandırması ve kısım sonlarında neticesini henüz göremediğini anladığımız bir sefere veya kargaşa ortamına dair iyi temennilerde bulunması, eserini farklı zamanlara ait notlarını derlemek suretiyle oluşturduğunu akla getirir.

Henüz tam bir objektifliğin hadise aktarımında ön koşullardan biri sayılmadığı dönemlerde yazarların dünya görüşlerini hissettirmeleri, tarihi gerçekliklerin izini süren araştırmacılar için bir dezavantaj teşkil etmektedir. Zira yazarların, hangi devletin sınırları içinde yaşadıklarını, hangi padişaha tabi olduklarını, iç ve dış düşmanlara karşı aldıkları tavır eserleri boyunca unutturmamaları, ilk bakışta bir mecburiyetin doğal sonucu gibi görünebilir. Yani herhangi bir ilim veya sanat dalında temayüz etme yolunun tüm bu faaliyetlerin merkezinde bulunan iktidara kendini beğendirmekten geçtiğini bilen yazarlar¹⁹¹, eserlerini belirli bir tedbir

¹⁸⁹ Örnek olarak bkz. **Tarih-i Selânikî**, C: II, s. 586.

¹⁹⁰ **Târih-i Selânikî**, s. xv.

¹⁹¹ Halil İnalçık, **Şair ve Patron (Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme)**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2003, s. 10-11.

çerçevesinde vermektedir. Benzer yaklaşımların, eserini servet ve mansıp kaygılarından daha bağımsız kaleme aldığı düşünülen¹⁹² Selânikî Mustafa Efendi'de de sıkı sıkıya korunması ise bu tavrın her zaman yapmacık olmadığı anlamına gelebilir. Müellifin, hükümdarına ve ülkesine bakışındaki kişiselliğe dair örneklere bir sonraki bölümlerde yer verilecektir. Bununla beraber, Selânikî'nin şahit olduğu bazı nahoş hadiseler hakkında yorumlarını esirgemediğini de elbette görmekteyiz. Yazar, rüşvetin ne kadar yaygınlaştığından zaman zaman bahsetmekte, hatta Sultan III. Murad döneminde neredeyse her işin ancak rüşvet sayesinde görülebildiğini ifade etmektedir¹⁹³. Eserinin Sultan III. Mehmed dönemine ayrılan bölümünde, harem halkının “*erâzil-i ecnebiyyeden hıfz olunmaz*” hale gelmesini eleştirmiş; asker ocaklarına “*rüşvet ile ecnâs-ı muhtelifeye ruhsat virilmeğle*” her sınıf insanın karışıp, reâyâyâ zulmedildiğinden bahsetmiştir¹⁹⁴. Eskiden önemli kimselere ait vakıflarda çalışacak olanların vakfiye şartlarına¹⁹⁵ göre alındığını, şimdi ise “*salavât getürmeğe kâdir değil tahâret-bilmezlere umûr-ı tevliyet ve nezâretler tevcih*” olduğunu belirtmiştir¹⁹⁶. Böylelikle Selânikî, Osmanlı bürokrasisindeki, askeriyedeki ve ilmiyedeki tedrici bozulmalara bu şekilde, çağdaşı olan Gelibolulu Âlî'nin aksine bir yakınma hali içinde değil, küçük birer bilgi olarak değinmiştir¹⁹⁷.

Olaylara yaklaşımı ise çoğu zaman bir seyahatnâme yazarı dikkati ve detaycılığı içinde gerçekleştirmiştir. Örneğin 1563 yılındaki sel felaketinde İstanbul'a düşen yıldırımların sayısını tam olarak vermiş¹⁹⁸, Sigetvar Savaşı'nı anlatırken kaleye kapanan düşmanın bayrağında arslan şeklinin olduğunu söyleyecek kadar ayrıntıya inmiştir¹⁹⁹. Hatta ona göre bu kuşatma esnasında kalenin içindekiler, “*Tanrı İsâ ve*

¹⁹² Z. Tarım Ertuğ, “The Depiction of Ceremonies in Ottoman Miniatures”, s. 251.

¹⁹³ **Tarih-i Selânikî**, C: I, s. 356; II, s. 478.

¹⁹⁴ **a. g. e.**, C: II, s. 482.

¹⁹⁵ Bu konuda bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, C: II, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1998, s. 238; Mehmet İpşirli, “Osmanlı Devletinde Kazaskerlik”, **Bellekten**, C: LXI, sayı: 232, 1997, s. 677.

¹⁹⁶ **Tarih-i Selânikî**, C: II, s. 851.

¹⁹⁷ Aslında on altıncı yüzyıl yazarlarının sistem içindeki belirsizliğe, adaletsizliğe ve menfi gidişata değinmeleri sık rastlanan bir durumdur. Bazı yazarlar, buna eserlerinin genel akışı içinde yer verirken, bazıları bu hoşnutsuzluklarını müstakil bir çalışma olarak hazırladıkları nasihatname türündeki eserleriyle işlemiştir. Bilgi için bkz. Ahmet Uğur, **Osmanlı Siyâset-Nâmeleri**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1992; Douglas A. Howard, “Osmanlı Nasihatname Türleri ve Mit”, **Erken Modern Osmanlılar**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011. Selânikî'nin bunu yaptığını söylememizin nedeni ise müellifin devlet adamlarına veya mevcut kurumların durumlarına yönelik doğrudan tendikidi bir yaklaşıma nadiren girmesidir.

¹⁹⁸ “... yetmiş dört def'a yıldırım indi”, **Tarih-i Selânikî**, C: I, s. 1.

¹⁹⁹ **a. g. e.**, C: I, s. 32.

Meryem anası” diye dua etmektedir²⁰⁰. Selânikî, 1590 yılında Acem şehzadesi Haydar Mirza’nın mihmandarlık vazifesini üstlenmiştir ve bunu anlattığı kısımda verdiği bilgilerden biri, “*güneş görmeyen a’lâ hatunların*” elçi izleme merakları yüzünden evlerine geç kalıp, eşleriyle aralarının bozulmasıdır²⁰¹. 1593’de Karadeniz’in Boğazkesen kalesindeki tutsakların Venedik’e kaçabilmesi, “*Galata kâfirlerinin mu’âvenetiyle*”, “*avrat sûreti*”ne girmeleriyle mümkün olmuştur²⁰². Zimmetine para geçiren Defterdar Mahmud Paşa 1598’de “*hançer ile*” helak edilmiş²⁰³, 1596’da aynı suçtan yargılanan bir başka devlet görevlisi “*at kestanesi dalı*”nda idam edilmiştir²⁰⁴. Bu tür örnekleri uzatmak mümkündür.

Mustafa Selânikî Efendi’nin saray ve devlet işleri odaklı planlı bir gündem takibi yapmaktan ziyade, doğrudan toplumsal hayatı ilgilendiren, yöneten ve yönetilen sınıfı etkileyen her türden meseleyi kayda geçirdiğini söyleyebiliriz. Müellif, aniden boy gösteren kıtlıklara, hızla yayılan bulaşıcı hastalıklara, sel, zelzele gibi bazı tabii afetlere sıkça yer vermektedir. Bunu yaparken, örneğin vezir çocuklarının çiçek hastalığından ahirete intikal etmesini²⁰⁵, baruthanedeki işçilerin kaza sonucu yanarak ölmesini²⁰⁶ satır aralarında değil, ayrı hususlar halinde değerlendirmektedir. Aynı şekilde, 1596’da Forsa Halil lakaplı bir dergâh-ı âli müteferrikasının işlediği cürüm ve aldığı ceza farklı bir başlık altında işlenmiştir²⁰⁷. Çünkü muhtemelen Halil Ağa’nın, hizmetkarlarını soyup, öldürüp, cesetlerini kuyuya atması Osmanlı insanının gündemini o sırada meşgul eden hadiselerdendir. Ya da bu hadisenin eserde yer alması, sadece Selânikî Mustafa Efendi’nin dikkatini çektiği içindir. Nitekim Selânikî, kalabalık insan gruplarını ilgilendirmeyen, daha sonra herhangi bir yere bağlanmayacak, gündelik hayata dair teferruata da yer vermiştir. Buna örnek olarak, 1575’teki bir arz gününü anlatırken araya sıkıştırdığı şu hadiseyi verebiliriz: Rumeli Beylerbeyi Siyavuş Paşa destmâlini kaybetmiştir ve Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa destmâli bularak kapıcılar kethüdası ile paşaya geri göndermiştir²⁰⁸. Destmâlin kime

²⁰⁰ a. g. e, C: I, s. 29.

²⁰¹ a. g. e, C: II, s. 219.

²⁰² a. g. e, C: I, s. 330.

²⁰³ a. g. e, C: II, s.771.

²⁰⁴ a. g. e, C: II, s. 603; Darağacının cinsi Gelibolulu Mustafa Âli’nin de dikkatini çekmiş, Âli daha erken bir tarihte suçsuz yere yargılanan iki kişinin ceviz ağacında asıldığını söylemiştir. **Kühû’l-ahbâr**, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 17.

²⁰⁵ **Tarih-i Selânikî**, C: I, s. 262.

²⁰⁶ a. g. e, C: II, s. 615.

²⁰⁷ a. g. e, C: II, s. 546.

²⁰⁸ a. g. e, C: I, s. 108.

ait olduğunun sorulmasından sahibine ulaşmasına kadarki süreç ya çok kısa bir andan ibarettir ve Selânikî gün içindeki tüm hareketliliği dakik bir şekilde zabt etmektedir ya da bu hadiseye okuyucuyla paylaşmadığı farklı bir mana yüklemektedir.

Tüm bu özelliklerinin yanında Mustafa Selânikî Efendi, eserinin daha sonra yükleneceği tarihsel değerden haberdar gibidir. Tarihi birer şahsiyete dönüşme ihtimali olan kimselerin aralarındaki diyaloglara mütemadiyen yer verir. Örneğin, 1568'deki bir elçi kabulü töreninde Şah Tahmasb'ın elçisinin, Osmanlı askerini düğün halkına benzetmesi üzerine Selânikî, Rumeli Beylerbeyi Şemsi Ahmed Paşa'nın elçiye verdiği cevabı şu şekilde kaydetmiştir: “Çaldıran'dan (Tacli Hanım'ı) gelin getiren bu askerdir”²⁰⁹ Ayrıca bu sözün ardından elçinin yeni bir şey söyleyip söylemediğini *Tarih-i Selânikî*'den takip edemiyoruz. Bu haliyle, bir Osmanlı paşasının hazırcevaplığıyla sonlanan konuşma, Selânikî'nin tarihe bıraktığı malzemedeki seçiciliğiyle ilgili olabilir. Ayrıca müellif, Sultan III. Mehmed döneminde Sadrazam Sinan Paşa'nın azledilme gerekçesini açıkladıktan sonra, “kıyâmete değin sahîfe-i ruzgâra sebt olundi” gibi bir ibâre kullanmaktadır²¹⁰.

On altıncı yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Gelibolulu Mustafa Âli'nin kaleme aldığı eserleri, Osmanlı tarihine dolaylı olarak kaynak sayılabilecek olanlar, doğrudan siyasi tarihle ilgili kayıtlar ve tarih konulu çalışmalar olmak üzere üç gruba ayırabiliriz. Âli'ye tarihçilik vasfını kazandıran eserler arasında *Künhü'l-ahbâr*'ı ise bu konudaki en önemli eseri olarak zikredebiliriz. Bir önceki kısımda da söylediğimiz gibi, dört rükünden oluşan *Künhü'l-ahbâr*'ın Osmanlı Devleti'ne ayrılan kısmı 1596'ya kadar gelmekte ve aslında Âli, Osman Gazi ile başlattığı Osmanlı tarihçiliğini, yönetimine şahit olduğu Kanuni Sultan Süleyman ve halefleriyle bitirmektedir.

Birkaç sebepten ötürü müellifin ifadesindeki güvenilirlikten şüphe duyulabilmektedir. Bunlardan bir tanesi, devlet kurumlarında aktif olarak yer almasının yanında, talep ettiği diğer bazı makamlara ulaşamadıkça sunduğu eser sayısında gözlenen artıştır. Örneğin Âli'nin, Sultan III. Murad'ın arzusu üzerine hazırladığını belirttiği²¹¹ *Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâ'idi'l-Mecâlis* adlı eserini 1600 senesi başlarında Mısır beylerbeyiliğini istemek üzere tamamladığı düşünülmektedir²¹²

²⁰⁹ a. g. e, C: I, s.70.

²¹⁰ a. g. e, C: II, s.538.

²¹¹ *Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâ'idi'l-Mecâlis*, s. 263.

²¹² Bekir Kütükoğlu, “Âli Mustafa Efendi”, *DİA*, C: II, Ankara, 1989, s. 414.

ve Âli, bu maksadını eserinin girişinde, “Çok midur Mısır senden etse recâ/bir benüm gibi mâdih-i gûyâ”²¹³ gibi sözlerle dillendirirken, yaptığı işe biçilecek değerde padişahı övmenin etkili olduğunu söylemekte herhangi bir sakınca görmemektedir. Ayrıca Âli’nin, söz konusu övgülerle birlikte bu itirafı da, padişahın gözü önünde yüzyıllar sonraya bırakması ve hala bir beklenti içinde olması ilginçtir. Elbette Âli, diğer tarih yazarları gibi eserlerini hükümdarı yüceltmenin kaçınılmaz olduğu koşullarda vermiştir. Ancak bu haliyle, tarih aktarımlarındaki tarafsızlığı her fırsatta ön plana çıkarmaya çalışan diğer müverrihlerden ayrılır.

Dahası, Âli’nin, bir kimseyi yermesinde veya methetmesinde o sırada bulunduğu konunun veya gelmeyi hedeflediği mevkinin belirleyici unsur olduğu konusunda birçok tarihçi hemfikirdir. Gerçi bu durum modern araştırmacılar için ciddi bir ikilemi beraberinde getirir. Çünkü yazarlardan meselelere, hem doğru gözlem yapabilecek kadar içerden bakması, hem de gözlemlerini tarafsız analiz edebilecek kadar dışardan bakması beklenir. Âli’yi bu yönüyle tartışmak, mesleki kariyeriyle bazı siyasi hadiseleri aktarım şekli arasında bağlantılar kurmak bu tezin konusu değildir. Ancak Âli hakkındaki değerlendirmelerimizin daha sağlıklı olabilmesi için birkaç küçük örnek verebiliriz.

Sultan I. Selim döneminde ele geçirilen Yemen’de Sultan II. Selim devrinde karışıklıklar çıkmış ve bölgedeki Osmanlı hakimiyetini yeniden tesis etmek amacıyla 1566’da Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa tarafından Şam beylerbeyi Lala Mustafa Paşa, serdar-ı ekrem olarak tayin edilmiştir. Sokollu’nun bu görev için Lala Mustafa Paşa’yı seçme nedeni, onu kontrol altında tutmak istemesidir. Yani Sokollu, hem Sultan II. Selim üzerindeki nüfuzuyla bilinen paşayı yanına çekmiş olacak, hem de paşanın güçlenerek, iktidarını tehdit eder hale gelmesini sefer boyunca yürüteceği bazı stratejilerle önlemiş olacaktır²¹⁴. Bu stratejilerden biri büyük olasılıkla Mustafa Paşa ile Mısır valisi Sinan Paşa’nın işbirliği içinde hareket etmelerini sağlamaktır. Sokollu, Mustafa Paşa’yı asker ve malzeme temini için Sinan Paşa’nın yanına, Kahire’ye gönderirken zaten araları bozuk olan bu iki paşanın anlaşmazlığa düşeceğini tahmin ediyor olmalıdır. Nitekim, Sinan Paşa’dan gerekli yardımı alamayacağını bilen Mustafa Paşa, dört buçuk ay gecikmeli olarak Kahire’ye vardığında, İstanbul’dan

²¹³ *Mevâ’idü’n-Nefâis fî Kavâ’idi’l-Mecâlis*, s. 270.

²¹⁴ C. H. Fleischer, s. 47.

gelen çelişkili sayılabilecek emirler²¹⁵, tarafları, Mısır hazinesinden karşılanacak miktar konusunda ihtilafa düşürmüş, bu da, söz konusu husûmeti su yüzüne çıkarmıştır. Dersaadet'e birbirlerini suçlayıcı mektuplar gönderen paşaların bu yarışında, tüm yetkileri alınarak saf dışı bırakılan taraf ise Lala Mustafa Paşa olmuştur. Mustafa Paşa, Yemen seferinde elde edeceği başarı ile birlikte kubbe vezirliğine yükselme fırsatını rakibine kaptırmıştır. Fakat Sokollu'nun yarattığı baskı ortamını Mustafa Paşa ile dengelemek isteyen bazı nüfuzlu kimselerce saraya tekrar kabul edilmiş, 1569'da da Sultan II. Selim tarafından Divân-ı Hümâyûn'a altıncı vezir olarak alınmıştır²¹⁶. Gelibolulu Âli'nin tüm bu süreçteki yerine bakacak olursak, Âli, Mustafa Paşa'nın Yemen serdarlığına atandığı yıllarda, paşanın divan kâtipliğini yapmaktadır²¹⁷. Dolayısıyla bulunması icap eden taraf bellidir. Ancak Âli'de bu tip bir tarafgirlik, Sinan Paşa'yı "*laklaka lisânı bol bir câhil-i 'anûd ve hiç bir gerde hulûs ü muhabbeti yok bir zemîmü'l-vücûd-ı Arnavûd idi*" şeklinde tarif edecek kadar keskindir²¹⁸. Sinan Paşa, "*fettân*"dır ve "*gerden-keş-i iblîs-nişân*"dır, zaman zaman hoşuna gitmeyen durumlarda içine şeytanlar girerek hiddetlenir²¹⁹, sefer dönüşü tam olarak, "*der-i devlete geldüğü eyyamda*", onun "*kudûm-i menhûsi*" İstanbul'da yangına neden olur²²⁰. Belki de Âli, Yemen seferi hazırlıklarının yol açtığı kargaşada galip gelen tarafın birlikte yükselmeyi umduğu Lala Mustafa Paşa yerine Sinan Paşa olmasını hazmedememektedir. Zaten ona göre, sefer öncesi İstanbul'a sunulan arzlarda Lala Mustafa Paşa memnuniyetsizliğini son derece makul ölçüler içinde bildirirken²²¹, Sinan Paşa, "*akla lâyh olmayan muzahrefâtı yazmış*"tır: Rakibini, seferi geciktirmek, Mısır idaresini ele geçirmeye yönelik planlar kurmak ve padişah damadı

²¹⁵ "*Evâmir-i 'aliyye ki cem'an otuz kıt'a menâşir-i seniyye idi. Ekserinin mazmûnı birbirine muhâlif (olub) Mustafa Paşa'ya virilen evâmirde sipeh-salâr-ı muhtârâm 'asker ve zâhireden her ne isterse ta'allül ve bahâne itmeyüb viresün ve muhtâc-ı 'arzdır deyu 'avk u te'hîre cevâz göstermeyesün deyu Mısır Beglerbegisi'ne hitâb olunmuşdı. Ve emmâ yine mezbûr Sinân Paşa'ya kendü talebiyle virilen emirlerde ser-dârım Yemen mühimmâtına 'asâkir ve zehâyirden her ne taleb iderse kif âyet mikdârı viresün. Zinhâr anın gibilerin ifrâtından hazer kulasın deyu yazılmışdı.*", **Kühü'l-ahbâr**, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 14.

²¹⁶ C. H. Fleischer, s. 48, 52.

²¹⁷ "*Bu hakîr ya'nî mü'ellif-i kesîrû't-taksîr ol târîhde merhûm Mustafa Paşa'nın kâtib-i esrârî (ve umûr-ı mühimmesini isti'âb iden münşî-i pesendîde etvârî olmağla her husûsın gavvına vâkıf) idim.*", **Kühü'l-ahbâr**, Faris Çerçi, C: II, s. 13.

²¹⁸ **a. g. e**, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 12.

²¹⁹ **a. g. e**, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 24.

²²⁰ **a. g. e**, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 55.

²²¹ "... her ne istesek Mısır beglerbegisi edâ eylemez. Gâlibâ hizmet-i Pâdişâhî ileru varduğunu istemez. Bu takdîrce yâ hizmet-i feth-i Yemen, Mısır Beglerbegisine sipâriş olunmak gerekdir. (Veyâhud Eyâlet-i Mısır, ser-dâr olan kullarına tevcîh olunmak gerekdir)", **a. g. e**, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 15.

olan vüzerânın haremine dil uzatmakla suçlamıştır²²². Âli, her ne kadar daha erken bir tarihte yazdığı *Nushatü's-selâtin* adlı eserinde, Mustafa Paşa'nın söz konusu olaylara karışmış olabileceğini imâ etse de²²³, bu konuya ilişkin görüşleri *Künhü'l-ahbâr*'da son derece nettir: “*Kasemen bi'llâhi ta'âlâ merhûm Mustafa Paşa bu derece lisâni pâk müeddeb a'dâsına bile düşnâm ihtiyâr itmez pâk meşreb olub didüğü akvâldan beri olmamişidi*”²²⁴. Ayrıca Âli, Mustafa Paşa'nın azledilmesinden sorumlu tuttuğu Sokollu Mehmed Paşa'yı²²⁵ olayların yatışmasının ardından pişman göstermekte²²⁶, böylece bir bakıma Lala Mustafa Paşa'nın sarsılan imajını düzeltmektedir. *Künhü'l-ahbâr* aşamalar halinde yazılıp sunulmuş bir eser olmadığı gibi tamamlandığında Mustafa Paşa artık hayatta değildir. O halde büyük ihtimalle bu imaj, Âli o tarihlerde paşa kapısına bağlı çalıştığından, kendisini de etkilediği için önemlidir. Zira Âli, Mustafa Paşa'ya henüz intisab etmediği bir dönemde, 1559'da, Şehzade Selim ile Şehzade Bayezid arasında gerçekleşen Konya savaşının sebeplerini²²⁷ anlatırken, paşayı korumak konusunda aynı hassasiyeti göstermemiştir. Hatta bu durum, eserini, Gelibolulu Âli'den yaklaşık yarım asır sonra kaleme alan Peçûyi İbrahim Efendi'nin de dikkatini çekmiştir. Peçûyi, Konya savaşına Lala Mustafa Paşa'nın fitne ve fesadının sebep olduğu fikrini delillendirmek için Âli'den alıntı yapmıştır. Yani Mustafa Paşa'yı, “*gâh İskender ile ta'rif gâh sâhib kırâna teşbih nerd-bân-ı tavsîf ile*” göklere çıkararak Âli'nin dahi şu ifadelere yer verdiğini belirtmiştir: “*Târihinde der ki; şehzâdeler cengine alet ü ba'is Lâlâ Mustafa Pâşâ'nın mekr ü fitnesi ve Sultân Bâyezid-i merhûmı dâm-ı belâyâ atması ve bu naks-ı ırz ve bed-nâmlık onun asâr-ı hîle ve hada'asıdır*”²²⁸ Eğer Lala Mustafa Paşa'nın nasıl biri olduğunu araştırıyor olsaydık ve bu konudaki tek kaynağımız Gelibolulu Âli olsaydı, yukarıdaki alıntı ile

²²² a. g. e, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 15.

²²³ C. H. Fleischer, s. 49. Bununla beraber yazarın, “*dükenmez gavga*”, “*birbirlerine saldılar*” gibi ifadeler kullanması, aradaki anlaşmazlıktan her iki tarafı da sorumlu tuttuğunu gösterebilir. “*hidmet-i pâdişâhî de dâmen der-miyân kimse görmediüm*”. *Nushatü's-selâtin*, s. 115, 116, 117. (Bütün eserlerde olduğu gibi bu eserde de alıntılar neşreden takip ettiği usûle bağlı kalınarak yapılmıştır. Ancak istisnai olarak, metnin görsel bütünlüğünü bozduğu düşüncesiyle “x” ve “q” harfleri kaldırılmıştır.)

²²⁴ *Künhü'l-ahbâr*, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 15.

²²⁵ Âli'ye göre olan biten herşey Sokollu'nun planları dahilindedir, a. g. e, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 12.

²²⁶ “*Muhammed Paşa, mâcerâ-yı sâbika hâtırasıyla Mustafa Paşa'dan ma'zeret-nümâ ve müşârîün-ileyh, bî-edebîn, neşv ü nümâsına bâ'is olduğuna dâimâ nedâmetini imâ (kılmakdan hâlî olmadı) Tâ olanca mâ-beyinleri islâh-pezir olmayub Mustafa Paşa'ya 'arz-ı uhuvvet ve Sinân Paşa'dan ibâ vü nefret üzre günün geçürdi.*”, a. g. e, Faris çerçi neşri, C: II, s. 55.

²²⁷ Bkz. Şerafettin Turan, *Kanunî'nin oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1961; Zeynep Tarım Ertuğ, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Cülûs ve Cenaze Törenleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999.

²²⁸ *Târih-i Peçevi*, C: I, s. 386.

bu cümleyi karşılaştırdığımızda, karşımızda farklı durumlarda farklı davranış stilleri geliştiren makul birinden ziyade, tertemiz bir mizaç sahibi olmak veya hilekâr biri olmak arasında kararsız kalmış birini bulacaktık.

Aslında Peçûyi de Lala Mustafa Paşa'yı iyi ve kötü yönleriyle birlikte değerlendirmiştir. Lala Mustafa Paşa ve Sinan Paşa gibi iki devlet adamının farklı zamanlarda farklı sebeplerle karşı karşıya gelişlerini konu edinirken kimi zaman Mustafa Paşa'yı kimi zaman Sinan Paşa'yı haklı göstermiştir. Fakat ya bu iki paşanın kendisi üzerinde herhangi bir tesiri bulunmadığı için ya da genel olarak insanların karakter özellikleri arasındaki farklılıklara Âli'den daha esnek bir bakış açısıyla yaklaştığından Peçûyi'nin insan tasvirleri Âli'ninki kadar dikkat çekmemektedir.

Bir başka örnek, Âli'nin değişen güç dengeleriyle birlikte, gösterdiği bazı tavır değişiklikleriyle ilgilidir. Âli, Lala Mustafa Paşa ile arasının açıldığı²²⁹ bir dönemde doğrudan sadrazamın desteğine ihtiyaç duymuş ve *Heft Meclis* adlı eserini²³⁰ tamamlayarak, Sokollu Mehmed Paşa'ya sunmuştur. 1566'daki Sigetvar seferini konu alan bu eserde, padişahın sonraki en büyük kahramanın Sokollu Mehmed Paşa olduğu görülür. Âli'nin ifadesiyle böyle bir sefer, “*bir düstûr-ı kişver-küşâ pâdişah-ı merhûmun nâmıyla*”, “*devr-i ademden bu deme gelince bir vezir-i dânyaya müyesser olmamıştır.*”²³¹ Eser boyunca oldukça ağdalı elkabla anılan Sokollu'nun²³² gerçekten de, aldığı sıkı tedbirlerle seferin kaderini olumlu yönde etkilediği malumdur²³³. Âli ise tipik bir şekilde, eserin telif maksadını açıkladığı kısımda, Sokollu'nun başarılarını kalemiyle var eden gerçek güç sahibi gibi hareket etmektedir. Hatta talepkârlığındaki özgüvene bakılırsa kendisi, Sokollu'nun ismini yaşatacak olan sanki yegâne kaynağın müellifidir: “*Eyledüm zinde nâm-ı paşayı/sâat-i haşre dek kıyâmete dek/Çok mıdur himmet itse dirligüme/Tâ otuz kırk bin zeâmete dek*”²³⁴.

Dikkat çekici olan, Âli'nin, “*Dimesin kimse vezâretdür bu/ya velâyet ya kerâmetdür bu*”²³⁵ diyeceği kadar hayran görüldüğü sadrazamın Sultan III. Murad döneminde gücünü yitirmesi üzerine, Fleischer'ın ifadesiyle, ‘taraf değiştirmekte

²²⁹ C. H. Fleischer, s. 53, 54.

²³⁰ C. H. Fleischer, bu eserin 1569-1570 yılında yazıldığını söyler. C. H. Fleischer, s. 58; Cemal Göçmen ise eserin yazılış ve sunuluş tarihi olarak 1572-1573 yılını veriyor. “*Heft Meclis*”, s. V.

²³¹ C. Göçmen, s. 70.

²³² Örnek için bkz. C. Göçmen, s. 62, 66, 77.

²³³ Bu konudaki tafsilat için bkz. Z. Tarım Ertuğ, **Cülûs ve Cenaze Törenleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 100-124.

²³⁴ C. Göçmen, s. 85.

²³⁵ C. Göçmen, s. 71.

zaman kaybetmemesi'dir. Şöyle ki, söz konusu süreçte Sokollu'nun yetkileri belirgin ölçüde kısıtlanmış, otuzu aşkın Sokollu taraftarı saraydan uzaklaştırılmıştır. Artık iktidarın gizli temsilcileri Hoca Sa'âdeddin Efendi, Şemsi Paşa, Şeyh Şücaeddin ve Kadızade gibi kimselerdir ve Âli bunların hepsine kasideler yazarak, yardım talep etmiştir. Bilhassa Şeyh Şücaeddin'e yazdığı kaside, Âli'nin, çıkarları doğrultusunda attığı adımlar ile fikirleri arasındaki uçurumu göstermesi bakımından önemlidir. Bu kasidede Âli, şeyhe intisab etme arzusunu dile getirmiştir²³⁶. Oysa daha sonra *Kühü'l-ahbâr*'da, aynı kişi için zevk ve sefaya alışmış hatta şekeri olmayan yemeklere el uzatmayacak kadar şımarmış, riyâkar bir din adamı portresi çizmektedir²³⁷.

İşte tüm bu şartlar altında Âli'nin, birini mübalağaya kaçacak derecede övdüğünü gören bir araştırmacı bir neden arayışı içine girebilir ve bazen Âli kendisinden bekleneni kısa süre içinde vermektedir. Örneğin sayfalarca yiğitliğinden, cömertliğinden ve devlete olan hizmetinden bahsettiği Gazanfer Ağa²³⁸ için az sonra safdillilikle şöyle söylemektedir: “*Husûsâ ki kadr u dânişümi kemâli ile bilürdi. Her bâr himmet-i 'ulyâsı bostânının dikmeleri ve 'inâyeti ravzasının nihâl-ı nişân-(dî)deleri yâd olundukça benim vücûdumla iftihâr kılurdu*” ya da “*ol zât-ı kerîmin kîse kîse ihsânını aldım. Gûna gûn hıl'atlerini ve zî-kıymet tuhfelerini ele getirüb zîr-bâr-ı in'âmında kât kaldım.*”²³⁹

Âli'nin eserlerinde bu tür birinci tekil şahıs anlatımlarını sıkça görmek mümkündür. Canlandırdığı sahnelere aracısız olarak ulaştırıyor hissi veren yazarlar gibi değildir. Eğer anlattığı, kendisinin birebir içinde olduğu bir olay veya karşılaştığı bir durum ise bunu genellikle çeşitli vurgularla belirtir: “*bir hark-ı 'âzim idi ki bu hakîr müddet-i 'ömrimde şehri-i mezbûrın niçe kerre yandığın gördüm ve dâr u diyâr-ı mezkûr âteş-i celâle muzhır düşüp ejder gibi şerâreler saçduğunu müşâhede kıldım. Lâkin ol yangun gibi kıyâmetden eser sakfî 'uluvv-i nâk-i duhân ve ferşî pür-serer bir hark-ı 'acîb-i hevîk-nâk manzar ne gördüm ve ne işitdim*”²⁴⁰.” Eğer anlattığı, kendisi için tarihleşmiş bir alanın içinde ise de çoğu zaman faydalandığı şifahi kaynaklara bizzat Gelibolulu Mustafa Âli'nin duyumları olarak yer verir ve belki de bu

²³⁶ C. H. Fleischer, s. 75.

²³⁷ *Kühü'l-ahbâr*, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 247.

²³⁸ Hakkındaki bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1945, s. 357.

²³⁹ *Kühü'l-ahbâr*, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 235.

²⁴⁰ **a. g. e**, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 57.

kaynaklardan isimlerini zikrettikleri irtibat halinde olmayı önemseydiği kişilerdir: *Celâl-zâde Mustafa Beğ merhûm ki, memâlik-i 'Osmâniyye'de Koca Nişâncı nâmıyla ma'rûf ve ma'lûmdur, bir gün bu hâkire Sultan Selîm Hân'ın salâbetini, vezîr-i a'zam Pîr Muhammed Paşâ-i Cemâlî'nin hüsn-i tedbîr ve firâsetini hikaye etti*²⁴¹ örneğinde olduğu gibi.

Müellifin eserdeki varlığını sıkça hissettirmesi olaylarla arasındaki mesafenin tespit edilmesine imkan verir. Nadir olarak da Âli'nin olaylar içindeki yeri metnin öyle kilit noktalarını işgal etmektedir ki, Âli bunu kasten yapmasa bile sanki olaylar sadece Âli'nin, okuyucularına kendisini daha iyi tanıtmaya yarayan birer vesile izlenimini vermektedir. Mesela Âli, *Künhü'l-ahbâr*'da, Şemsi Ahmed Paşa'yı, Sultan III. Murad'ı rüşvete teşvik etmekle suçlarken, paşa ile kethüdasının konuşmasına şahit olduğunu belirtmiştir. Bu konuşmada Ahmed Paşa, kethüdâsına Osmanlı Devleti'nden atalarının intikamını aldığını söylemiş, Âli intikamı ne şekilde aldığını sormuş, paşa ise, hükümdara rüşvet tattırmakla, cevabını vermiştir. Bunun üzerine Âli, paşaya verdiği yanıtı şu şekilde özetlemiştir: *zaten Müslümanlar arasında ilk rüşveti veren kişi, sizin, soyundan gelmekle övündüğünüz Halid bin Velid Hazretleri'dir ve bu bilgi birçok tarihte kayıtlıdır. Âli'nin tarihe vukûfiyetini gösteren bu açıklama, onun ifadesiyle, paşanın "hayrete düşmesi"ne neden olmuştur. Ahmed Paşa gülümseyerek Âli'yi onaylamış ve "hoş çok bilürsin" demiştir*²⁴². Âli bu bilgileri verdikten sonra bir iki cümlelik kısa bir durum değerlendirmesi yaparak, bir başka konuya geçmiştir. Yani Âli, Sultan III. Murad devrindeki belli başlı hadiselerden biri olarak değerlendirdiği böyle mühim bir konuyu, paşanın kendisi hakkındaki yorumuyla sona erdirmiştir²⁴³.

Bu küçük parça, rüşvetin padişah tarafından hoşgörülür hale gelmesinin üzerinde Şemsi Ahmed Paşa'nın etkisinin büyük olması gibi bir düşüncüyü ispatlamaya yöneliktir. Dolayısıyla olaylar bir ana fikrin etrafına yerleştirilmiştir. Böyle durumlarda ana fikre yapılan en kuvvetli vurgunun son sözler olmasını beklemek gibi bir alışkanlığa sahibiz. Fakat savaş gibi tek bir olaya bağlı anlatımlarda metnin çarpıcı kısmını, olayın seyrini ve sonucunu içeren satırların oluşturduğunu kabul edersek, şu bizim için özel bir örnek olabilir: Müellif, Hz. Nuh'un gemiyi icat

²⁴¹ Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Kitâbü't Târih-i Künhü'l Ahbâr*, neşreden: Ahmet Uğur, v.d. , C: II, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1997, s. 1121.

²⁴² *Künhü'l-ahbâr*, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 249- 252.

²⁴³ Peçuyi'nin de bu konuyu işlerken kurduğu son cümle budur fakat Peçuyi, hadiseyi Âli'den nakletmekte ve bunu belirtmektedir. *Târih-i Peçevi*, C: II, s. 9.

etmesinden bu yana, en büyük felaket olarak tavsif ettiği 1571 İnebahtı deniz savaşını²⁴⁴ anlatırken, yaşanan ağır yenilgi ile yenilgiye götüren sebeplerin tam ortasında okuyucuya şöyle bir bilgi vermiştir: “*Meşâyih-i ‘izâmdan birini bu hakîr ol esnâlarda ziyârete vardım ve gumûm ü teessüfle ol hezîmet-i nâdirei zıkr idüb vâfir yaş dökdüm*”²⁴⁵. Şehitler ve esirler konusunda duyduğu üzüntünün bu şekilde bilinmesini isteyen bir yazarın, kendisiyle ilgili göstermek istediği bir resminin olduğunu ve aynı şeyi takdirine en çok ihtiyaç duyduğu padişah için de yapabileceğini düşünebiliriz.

Yazar, *Mevâ’idü’n-Nefâis fî Kavâ’idi’l-Mecâlis*’in yazım sürecini anlatırken, önceleri küçük bir kitapçık halinde bulunan *Kavâ’idi’l-Mecâlis*’in âlimler, şairler ve çeşitli seçkin kimseler arasında üne kavuştuğunu ifade etmiş, Hoca Sa’âdeddin Efendi’nin, risâleyi, “*ne dil-pezîr-te’lîf-i ‘âlem-gîr*” diye tarif ettiğini bildirmiştir. Sa’âdeddin Efendi’nin fikirlerini özetlemek yerine alıntılar şeklinde yer vermiştir. Böylece biz, Sa’âdeddin Efendi’nin, bazı ilavelerle eserini genişletmesini kendisine tavsiye ettiğini öğrenirken, bu arzusunu dikte edici bir üslupla değil, “*nolaydı*” gibi yumuşak bir ifadeyle belirttiğini ve aslında makbul olanın kısa ve öz bir anlatım şekli olduğunu söyleyerek, Âli’nin gönlünü almaya çalıştığını rahatlıkla görmekteyiz²⁴⁶. Eserin kavuştuğu şöhretin ve padişah hocalığı gibi önemli bir makam sahibi tarafından yapılan zarif değerlendirmelerin gerçekliğine itimad edebiliriz. Bizi asıl ilgilendiren, Âli’nin, bunlardan söz etmesi, kendisinin ve eserlerinin toplum içindeki saygın konumunu hissettirmesidir. Kimi zaman müellif bunu daha açık yollarla da ifade etmiştir. Ama herhalde, mütemadiyen kendini metheden bir yazarla karşılaşmaktan daha dikkat çekici olan, eserle eseri övücü mahiyetteki bilgilerin birarada sunulması, yani bundan yüzyıllar önce yaşamış bir müellifin, eserini tanıtma çabasına girişmesidir. Örneğin yeryüzündeki yazarlar ve şairler arasında mühür sahibi olduğunu söyleyen Âli, derin manaları gelinlik kıza benzetmekte, bu manaları idrak etmek herkese nasip olmadığı için de evde kalacak gözüyle bakılan kıza eşi görülmemiş ifade yeteneğiyle hayat verenin kendisi olduğunu söylemektedir. Bu durumda ikinci mühür

²⁴⁴ İdris Bostan, bu savaşın “yenilmez Türk” imajını sarstığını söylemekle birlikte, savaşı kalıcı sonuçları olmayan geçici bir mağlubiyet olarak değerlendirmiştir. “İnebahtı Deniz Savaşı”, *DİA*, C: XXII, İstanbul, 2000, s. 287-289. Yazarın yenilgiyi bu kadar keskin bir şekilde tarif etmesi ise Osmanlı’yı aynı imaj içinde yorumladığı anlamına gelebilir.

²⁴⁵ *Kühû’l-ahbâr*, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 82

²⁴⁶ *Mevâ’idü’n-Nefâis fî Kavâ’idi’l-Mecâlis*, s. 263-264.

sahibi ise eserini sunduğu padişaktır ki bu “*cevâhir-i nâ-yâb*” olan mecmua, kendisini gönülden isteyip talip olan diğer hükümdarlara değil ona müyesser olmuştur²⁴⁷.

Âli, belki de hırslı biri olarak anılmaktan çekinmiş, her ne kadar kalbinin mal ve mülk sevdasından arınmış olunduğunu dile getirse de²⁴⁸, ülkedeki kırk beylerbeyinin kendisiyle tartıldığında eksik geleceğini söyledikten sonra²⁴⁹ açtığı bir başka bahiste, küçük şeyler isteyip aza kanaat eden kimselerin yükselmeyeceğini ve meydanın vasıfsız insanlara kalacağını ifade ederek²⁵⁰, mevki talep etmeyi devlet hizmetine dair bir prensip olarak işlemiştir. Kısacası Âli’nin, söylediklerinin yansımaları üzerine kafa yoran bir yazar olduğunu söyleyebiliriz.

Fakat sık sık, birilerini rahatsız edecek, son derece keskin ve genelleyici ifadeler kullanması bu fikri destekler nitelikte değildir. Örneğin, hizmetli sınıfını soylarına göre tasnif ederken, kimi millet mensuplarını topyekûn ahlaksız, kimilerini kaba yaratılışlı, kimilerini düşkün, kimilerini pasaklı, kimilerini hain ilan etmektedir²⁵¹. Ona göre bütün akrabalar birbirine düşmandır²⁵², bütün sanatçılar birbirine burun kıvrır. Ehl-i hiref zümresi haram yiyen fesatçılardan, kimsenin küfür oklarıyla yoklamadığı domuzlardan oluşur²⁵³. “*Rûm sad-bâr ‘Acem’den yegdür*” derken bir adım ileri gidip, bu fikrine katılmayanlara karşı beslediği kini de, “*bu söze münkir olanlar segdür*” diyerek göstermektedir²⁵⁴. Ayrıca Âli’nin, hoşuna gitmeyen durumlara yönelik geliştirdiği çözüm önerileri de oldukça serttir. Sefer zamanı devlet bütçesini sömürdüğünü düşündüğü nakkaşlar ve kefen soyucu olarak gördüğü evkaf memurları derhal öldürülmelidir²⁵⁵. Hatta Âli, vazifesini yerine getirmeyen kimi imamlar için münasip gördüğü işkenceleri de zikretmektedir²⁵⁶. Siyâhîlere zift suratlı diyebilmekte²⁵⁷, devlet ricâlinden veya mevâliden kimilerini özgürce yermekte, bunu yaparken de sanki, mesela içlerinden biri için “*Abanûs eyü dülbend ağacıdır bu*” şeklinde söz edildiğini eserine taşıyabilecek kadar eğlenmektedir²⁵⁸. Âli’nin karakteristik özelliklerinden biri sayılabilecek bu durumla ilgili örnekler oldukça

²⁴⁷ a. g. e, s.269.

²⁴⁸ a. g. e, s.264.

²⁴⁹ a. g. e, s.270.

²⁵⁰ a. g. e, s.306.

²⁵¹ a. g. e, s.341- 342.

²⁵² a. g. e, s.358.

²⁵³ a. g. e, s.305-306.

²⁵⁴ a. g. e, s.343.

²⁵⁵ a. g. e, s.305, 311.

²⁵⁶ a. g. e, s.312.

²⁵⁷ *Kühû’l-ahbâr*, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 34.

²⁵⁸ *Mevâ’idü’n-Nefâis fî Kavâ’idi’l-Mecâlis*, s.316.

uzayabilir. Burada bizi ilgilendiren, müellifin herkesi memnun etmek gibi bir kaygı taşımamasıdır.

Bugünden bakıldığında, edebiyatla ilişkisi olan yazarların tarihe fazladan katkısının, bir şeyi, farklı söz kalıplarında söyleme becerisinden çok, hikaye etme konusundaki kabiliyetleriyle ilgili olduğu söylenebilir. Âli'nin de bu yönüyle özel bir yazar olduğunu yani şahit olduğu olayları, hikayeyi kuvvetli kılacak detaylarla destekleyerek anlattığını, şahit olmadıklarını ise boşlukları doldurarak tamamladığını söyleyebiliriz. Mesela Sultan II. Bayezid'in şehzadesi Sultan Korkud'un Hac gerekçesiyle çıktığı yolculukta gemisi, Osmanlı görevlisi olduğunu anladığımız Mısır iskelesindeki görevlilerce ticaret gemisi zannedilmiş, reisten resm alınmak istenmiştir. Âli, geminin Şehzade Korkud'a ait olduğunu duyar duymaz olası bir iç savaştan tedirgin olan görevlilerin verdikleri ilk tepkiye şu şekilde yer vermiştir: “*ümerâ birbirlerine bakdılar*”²⁵⁹. Aynı şekilde, bir süre sonra Şehzade Korkud, Memlük Sultanı Kansu Gavri ile karşılaştığında atından “*sür'atle*” inmektedir²⁶⁰. Yani Gelibolulu Âli birçok vaka kaydedicisi gibi hadiseleri tekrar kurgulama eğilimindedir. Ayırt ediciliği ise kısmen daha incelikli yorumlar getirebilmesindedir. Mesela Âli'nin, Fatih Sultan Mehmed dönemini anlatırken Eflak voyvodası III. Vlad Tepeş ile ilgili yaptığı yorum, Vlad'ın ülkesine *meyve ağaçları yerine* kazıklar dikmesidir²⁶¹. 1578-79 Kafkas seferinde ordunun maruz kaldığı kötü hava koşullarını kuru ifadeler yerine akılda kalıcı canlı örneklerle betimlemiştir: “*şiddet-i zemistân bir derece idi ki, tasavvur-ı tâbistân havâtır-ı insânı bi-l-küllîye terk itmişdi*”, “*şiddet-i şitâ bir dereceye varmışdı ki, şâhsâr-ı nebâta kalem eşlense dutmaz olmuşdu*”²⁶².

Osmanlı'da tarih yazımıyla genel olarak, belirli bir entelektüel alt yapıya sahip kimselerin ilgilendiğini göz önünde bulundurursak, bu okur kesimin bir eserin kıymetini, dolayısıyla geleceğe bir eser bırakmanın önemini daha iyi idrak edebileceğini ve sıra yazmaya geldiğinde daha yüksek bir bilinçle hareket ettiklerini düşünebiliriz. Donanımlı, ilmiye kökenli bir kalemiye mensubu olan Gelibolulu Mustafa Âli de, uzman olduğu sahanın sınırlarını belirlemiş, *Kühü'l-ahbâr*'da tarih ve tarihçiye dair bazı prensiplere yer vermiştir. Ona göre tarihin faydalarını şu şekilde

²⁵⁹ *Kühü'l-ahbâr*, komisyon neşri, C: II, s. 913.

²⁶⁰ *a. g. e*, komisyon neşri, C: II, s. 918.

²⁶¹ Ahmet Kemikçiran, *Kühü'l Ahbar, 93/a-107/a varakları arası*, (Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 1981. s. 20.

²⁶² *Nusretname*, s. 327, 328.

özetlemek mümkündür: Tarih, tecrübeler yoluyla toplumlara şuur aşılar. Dünyanın fâniliğini hatırlatır. Enbiyânın ve evliyânın çektiği sıkıntıları göstererek sıradan insanlara dayanma gücü veren teselli kaynağı olur. Çeşitli ilim ve sanatlardan haberdar eder ve tarih bilgisi kendisine sahip olana ilmi tartışmalarda üstünlük sağlar. Bir tarihçi kuvvetli bir dini inanca, şen bir mizaca ve tatlı dile sahip olmalıdır. Mühim konuları atlamamalı, ehemmiyetsiz olayları abartmamalıdır. İftiradan kaçınmalı, tek bir rivâyete dayalı ve kıyıda köşede kalmış bilgiler yerine yaygın olan haberleri kullanmalıdır²⁶³.

Müellif, amir ile memur arasındaki ilişkinin prensiplerini izah ettiği ve sofrada adabına dair ders verdiği *Mevâ'idü'n-Nefâis*'de, belki de nimetlerden yararlanma usûllerini nimetlerden öncelikli tutmaktan kaçınarak, eserine Allah'ın verdiklerine şükürle başlamayı tercih etmiş, yemeklerle insanlara bahşedilen beceriler arasında benzerlik kurmuştur. Ona göre harfler ve insanlar manaları sofralardaki kaplar gibi taşımaktadır²⁶⁴. *Nusretnâme*'de, diplomatik yazışmaların tüm ordu mühimmatından önemli olduğunu belirterek, diplomasiye galibiyet üzerindeki etkisini vurgulayan Âli'nin²⁶⁵, Osmanlı Devleti'nin, bu şekilde, gücünü temsil eden kimi nâmeleri derleyerek, onlardan *Nusretnâme*, *Fursatnâme* gibi eserler meydana getirmesi, kendisinin taşıdığını ima ettiği manaların bazıları hakkında ipucu verebilir.

Şehnâmecilik ise anlatımın merkezine hükümdarı yerleştiren resmî bir memuriyet olduğu için²⁶⁶ bu işle uğraşanların verdiği mesaj bellidir. Bu yüzden Seyyid Lokman'ın eserlerini incelemek önemlidir. 1569 tarihinde şehnâmecilik makamını ihraz eden Seyyid Lokman, *Zafernâme/Târih-i Sultân Süleymân*, *Selim Hân-nâme*, *Şehinşah-nâme* (I-II), *Hünernâme* (I-II), *Zübdetü't-tevârih/Tomar-ı Hümâyûn*, *Kıyâfetü'l-insâniyye fî şemâil-i-Osmâniyye* ve *Oğuznâme* adlı eserler telif etmiştir.

Bu eserler yine, padişahı gördüğü şekilde veya görmek istediği gibi aksettiren bir yazar tarafından meydana getirilmiştir fakat bunun yanı sıra on altıncı yüzyılda yazılan birçok tarih eserinin kaderini belirleyen şeyi yani padişaha ait beklentiye de göstermektedir²⁶⁷. Zira şehnâmeler sipariş üzerine hazırlanan özel eserlerdir ve

²⁶³ **Kühü'l-ahbâr**, Faris Çerçi neşri, C: I, s. 34.

²⁶⁴ **Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâ'idü'l-Mecâlis**, s.261.

²⁶⁵ **Nusretnâme**, s. 6.

²⁶⁶ Christe Woodhead, "Şehnâmecî", **DİA**, C: XXXVIII, Ankara, 2010, s. 456.

²⁶⁷ Bu durum, tarihin yazarlar tarafından indi bir bakış açısıyla yansıtılmasındaki en önemli etkenlerden birini teşkil ederken, unutulmaması gereken şey, yazarların kişisel donanımları ve

saltanat ile sanatçı arasındaki ilişkinin en açık örneklerindedir. Bu halde, Seyyid Lokman'ın veya genel olarak şehnâme yazarlarının eserlerinde bizi ilgilendiren, yazarların, padişahların buldukları konuma yakışır meziyetlerini açıklarken, onların hangi özelliklerine vurgu yaptıkları ve örneklerini hangi konular üzerinden seçtikleridir. Örneğin 1588 yılında tamamlanan *Hünernâme*'nin ikinci cildinde, Kanuni Sultan Süleyman ile ilgili anlatılan şeyler onun şu dört özelliği etrafında dönmektedir: adaletperverlik, bağışlayıcılık, yiğitlik ve cömertlik. Eğer bu vasıflar, varolduğu için yazarı, yazıldığı için hükümdarı memnun ediyorsa, demek ki dönemin idealize edilmiş idareci portresi bu şekildedir ve on altıncı yüzyılın ikinci yarısında Kanuni Sultan Süleyman'ı efsanevi bir hükümdar olarak gören yazarlar arasından bir başka yazar, bir başka padişahı övmek istediğinde muhtemelen benzer noktalardan hareket edecektir²⁶⁸. Yani umumi Osmanlı tarihlerindeki padişah tasvirlerinin özü şehnâmelerden seçilebilmektedir.

Bu durumda elbette, Asya İslam kültüründeki şehnâmecilik anlayışından farklı olarak, Osmanlı hükümdarları için hazırlanmış şehnâmelerin, gerçeküstü kahramanlara ve olaylara yer vermemesi²⁶⁹ etkilidir. Hatta Seyyid Lokman, *Hünernâme*'de, anlattıklarının doğruluğunu taahhüt etmiştir. Eserin mukaddimesinde, *yalan söyleyen benim ümmetimden değildir*, hadisine riayet ettiğini, hikayelerini saray hizmetlilerinden dinleyerek derlediğini belirtmekte²⁷⁰ ve her kısmın girişinde hadiseyi kimden naklediyorsa o kişinin adını zikretmektedir. Mesela müellifin, Kanuni Sultan Süleyman'ın, zor durumda kalmış bir hafıza yaptığı ihsanları anlatmaya başlamadan önce kurduğu ilk cümle, "*Kapı agası Ya'kûb Aga hazretlerinden menkûldür ki*" dir²⁷¹. Padişahın attığı ok ile azgın bir su sığırını yere sermesi nedim Reşid'ten²⁷², iri cüsseli bir ayıyı öldürmesi kapıcıbaşı ve mirahur Ferhad Ağa'dan öğrenilmiştir²⁷³. Burada

dolayısıyla şahsi tercihleri doğrultusunda farklı duruşlar da sergileyebildikleridir. Z.Tarım Ertuğ, "The Depiction of Ceremonies in Ottoman Miniatures", s. 251.

²⁶⁸ İlkay Polat'ın, Fuzuli, Baki, Hayali ve Mesihî'nin kasidelerindeki padişah tasvirlerine dayanarak hazırladığı yüksek lisans tezi incelendiğinde aynı durumun, devrin divan sahibi şairleri için de söz konusu olduğu görülmektedir. "**XVI. Yüzyılda Yazılan Padişah Medhiyelerinde Padişah Tavsifleri**", (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ, 2004.

²⁶⁹ H. Kazan, s. 117.

²⁷⁰ TSMK, nr. 1524, H; Zekeriya Eroğlu, "**Şehnâmecî Lokmân'ın Hüner-nâme'si: (C:II- 1-154. Varak) İnceleme-Metin Sözlük**", (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, 1998, s. 164.

²⁷¹ **Hüner-nâme**, s. 157.

²⁷² **a. g. e.**, s. 166.

²⁷³ **a. g. e.**, s. 181.

önemli olan, Seyyid Lokman'ın, Ferhad Ağa'nın güzel ahlakına değinmesi veya bir başka yerde, az sonra alıntı yapacağı hazinedarbaşı Sinan Ağa'yı *sözünün eri* olduğu için övmesidir²⁷⁴. Yani müellifin asıl ispatlamaya çalıştığı, kendisinin bir yazar olarak dürüstlük gibi bir fazilete sahip olmasından ziyade, hikayelerinin gerçekliğidir.

Hikayeler, ayetler ve hadisler eşliğinde verilmiştir. Kuran-ı Kerim'e dair izlerin ve peygamber sözlerinin on altıncı asra ait birçok metinde görülmesi, Osmanlı gündelik hayatında dinin kapladığı yerle ilgili fikir verebilir. Fakat bunun, *Hünernâme* gibi resmî bir hizmetin ürünü olan eserde yoğun bir şekilde yapılması, yazarın anlattıklarını dinle destekleme arzusundan ileri gelir. Çünkü bu gündelik hayat sıradan birine değil, bizzat hükümdara aittir.

Peçuyi İbrahim Efendi, Sultan II. Selim'in saltanatının sonlarına doğru, 1572'de doğmuş ve Sultan I. İbrahim döneminde ölmüştür. Tarihi, Kanuni Sultan Süleyman'ın cülusuyla başlayıp, sekiz hükümdar devrini içermektedir. Bu padişahlardan yalnızca Sultan I. Süleyman ve Sultan II. Selim devrinin Peçuyi için tarihleşmiş bir alanın içine girdiği kabul edilebilir.

Öncelikle, müverrihin bu alandaki duruşuyla ilgili fikir sahibi olmak için birkaç örneğe bakabiliriz. Sultan I. Süleyman devrinde gerçekleşen Mohaç meydan savaşında düşmanın bozguna uğratılışını anlattığı kısım, Peçuyi'nin, tarihçiliğe yaklaşımını gösterebilir. Peçuyi bu kısımdaki girizgahta, savaşla ilgili birçok tarih kitabını okuduğunu ancak elde ettiği bilgiler birbiriyle çeliştiğinden çareyi, hadiseyi ailesinden nakletmekle bulduğunu söylemiştir. Bir önceki bölümde bahsettiğimiz gibi Peçuyi'nin, anne ve babasının siyasi hadiselerle olan yakın münasebeti Kanuni Sultan Süleyman devriyle ilgili detaylı bilgilere erişmesi için müsaitti. Fakat o, "*cedd ü pederden nakil-i kelâm mûcib-i melamdır*" diyerek, mecbur kaldığı durumu bir özeleştiriyi birlikte dile getirmektedir²⁷⁵. Tarih bilgisinde araştırmacı kimliğin gerekliliğine işaret eden bu tutum aynı zamanda, aktarıcının toplumsal ve duygusal bağlarını bir süreliğine yok saydığı için önemlidir. Ayrıca Peçuyi, haber kaynağını gizli tutmayı seçmediğine göre, eserinin geri kalan bölümünde delillendiremeyeceği diğer bilgileri gelişigüzel kullanmayacağı konusunda güven telkin etmektedir²⁷⁶. Aynı

²⁷⁴ a. g. e, s. 173.

²⁷⁵ *Târih-i Peçevi*, C: I, s. 86.

²⁷⁶ Nitekim 1542 tarihli Peşte kalesi kuşatmasını anlatırken, böyle bir savaşı babasından ve amcasından işittiğini söylemesinden hemen önce konuyla ilgili tarih kitaplarını taradığını fakat doyurucu bir bilgiye rastlamadığını belirtmiştir. Ardından bu savaşın gerçekleştiği bilgisini yabancı kaynaklarda yazılanlarla desteklemiştir, a. g. e, C: I, s. 233.

şekilde, Kanuni Sultan Süleyman ile vezir Süleyman Paşa'nın 1538 tarihli fütâhâtını anlatırken, müellifi bilinmeyen bir tarih kitabından faydalandığını ve bu müellifin verdiği malumatlardan biriyle ilgili olarak, *doğruluğu ve yanlışlığı anlatana aittir*, dediğini söylemekte, yani nakli naklettiğini bildirme ihtiyacı hissetmektedir. Müellifin adının bilinmemesi ise Peçuyi'yi rahatsız etmiştir. Eserde yazarın ismini mürekkeple karalayan her kimse ondan “*zâlim*” kelimesiyle bahsetmiştir²⁷⁷.

Peçuyi'nin kendi müşahedeleri söz konusu olduğunda ise anlattıklarını sahiplendiğini, hatta okuyucuya doğrudan güvence verdiğini görmekteyiz. Örneğin yazar 1593-1606 yılları arasında Lala Mehmed Paşa'nın himayesinde, ordu içinde çeşitli vazifeler üstlenmektedir²⁷⁸ ve Yanık'taki düşman taburlarının bozguna uğratılması bahsinin sonunda, “*Bu kendi müşâhedemizdir, mübâlağası yok tafsilâtı çok idüğünden iştibâh buyrulmaya*” demektedir²⁷⁹.

Müellifin belki de en belirgin özelliği, Osmanlı tarihinin yerli ve yabancı kaynaklarından bir arada istifade etmesi ve bu kaynakları eserine taşıma şeklidir. Bilgileri harmanlayıp sunmak veya aynı konu içinde farklı referanslar göstermek yerine bazen, “kefere tarihinden tercümedir”, “kafirler böyle yazmışlar” gibi, biten konunun hemen ardından açtığı yeni başlıklarla hadiseyi tekrar etmekte, farklı bakış açılarından olayı takip etme imkanı vermektedir. Fakat söz konusu kefere tarihlerinde Osmanlı Devleti'nin ve askerinin imajını sarsacak herhangi birşeye rastlanmaması, aksine anlatımın, onu yüceltmeye-ona düşman olanı yermeye hizmet eder şekilde akması²⁸⁰, bu bakış açılarının ne derece farklı olduğu yani Peçuyi'nin bu tarihlere ne kadar müdahil olduğu konusunda düşündürebilir. Peçuyi burada hem “*Türk pâdişâhı Sultân Süleymân*”, “*Türk askeri*”, “*Türk atlısı*” diyerek, alıntıyı aynen yapıyor gibi görünmekte²⁸¹, hem de Mohaç meydan muharebesi öncesi Macar kralının etrafındakilerle konuşmalarını aktarırken, tanrıyı ona, “Allahu Teâlâ” şeklinde zikrettirmektedir²⁸². “*Bizim askerimiz*” ifadesi ile Macar ordusunun kastedilmesinden birkaç cümle sonrasında kral suya düşüp boğulmakta ve “canı cehenneme ısmarlamak”tır. Peçuyi ya aralara serpiştirdiği yorumlarla asıl metnin

²⁷⁷ a. g. e, C: I, s. 119, 120.

²⁷⁸ Erica Hancz, “Peçuyulu İbrâhim”, *DİA*, C: XXXIV, Ankara, 2007, s. 217.

²⁷⁹ *Târih-i Peçevi*, C: II, s. 148.

²⁸⁰ Bu konuya daha sonra değinilecektir.

²⁸¹ *Târih-i Peçevi*, C: I, s. 108, 113.

²⁸² a. g. e, C: I, s. 111. Aslında Peçuyi, elbette tüm semavi dinlerde aynı olan tanrının ismini Türkçe'ye dilediği gibi tercüme etme hakkına sahiptir.

karışabileceğini hesap etmemiştir ya da iktibas ettiği ecnebi kaynaklarında bu tip tavırlar takınılmasının inandırıcı olduğunu düşünmektedir.

Bununla beraber, bu tercümelere, hükümdara ait savaşların başka tarihlerde nasıl anlatıldığını merak ettiği için yaptığını beyan ederken, müdahale ettiği şeyin yalnızca gereksiz tafsilat üzerinde olduğunu belirtir. Ona göre kafirler her ne kadar mübalağadan sakınacaklarını, sözü gereksiz yere uzatmayacaklarını ileri sürseler de, ilme rağbeti artırmak için sözlerini yerine getirmezler²⁸³.

Araya giren lüzumsuz detayların eserin genel tertibini etkilemesi ise Peçuyi'nin endişe ettiği bir husus olmalıdır ki, *Tarih-i Peçevi*'de, “söz sözü geçdi, kesret-i kelâm haddin aşdı”²⁸⁴, “sadedden yine çıkdık, ol maksada rüçü edelim”²⁸⁵ gibi ifadelerle sık sık, dağılan konuyu toplamaya girişmektedir. Buradan, Peçuyi'nin, eserini belirli bir plan dahilinde yazmadığı sonucunu çıkarabiliriz ve bu durum bizi, eserin ilk müsveddelerinin hangi tarihe ait olduğu sorusuna sevkeder. Çünkü daha çok, karşılıklı konuşma havası veren bu tarz ifadelerle, eserin dar bir vakitte yazıldığını düşünebiliriz (ki zaten *Tarih-i Peçevi*'nin yazım aşamasıyla ilgili elimizdeki tek bilgi 1640 senesidir) fakat eserlerini sıkıştırılmış bir zamanda vücuda getiren yazarların, kullandıkları kaynakları metne sistemli bir şekilde yedirmesini de bekleriz. Her ne kadar Peçuyi'nin, geriye dönük anlatımlarında olaylar ve başlıklar sıralaması çoğu zaman *Künhü'l-âhbar*'ininkiyle paralel gitse de, daha alt başlıklara inilip meseleler derinleştğinde, karşımızda bu şekilde, kendi anılarını kaleme alıyor gibi duran bir yazar görmekteyiz. Örneğin Sultan III. Murad döneminde şark seferlerindeki ilk başarılar için şöyle söylemektedir: “bu gazâlar mukaddemâ fütühât addolub, serdârın uğruna ve a'dânın makhûriyetine istidlâl ü fâl eylediler”²⁸⁶. Yani Peçuyi, birilerinin bu gazâları hayra yorup tarihlerine kaydettiklerini haber veriyor olmaktan ziyade, bu öncü zaferlerin hayırlı kabul edildiği bir ortamda yaşamış, o havayı solumuş gibidir. Belki de bu durum tıpkı, Gelibolulu Âli'nin olayları yazarken ikinci defa yaşaması gibi Peçuyi'ye ait bir üslup özelliğiyle ilgilidir. Ona göre serdar-ı ekrem Sinan Paşa Tiflis canibine gönderilirken, askeri yoklamak istemiş, atına binerken “hışm ü gazab” ile etrafına bakınmıştır²⁸⁷. Hatta Peçuyi'nin henüz hayatta olmadığı Kanuni Sultan

²⁸³ a. g. e, C: I, s. 102; C: II, 25.

²⁸⁴ a. g. e, C: I, s. 15.

²⁸⁵ a. g. e, C: II, s. 263, 127.

²⁸⁶ a. g. e, C: II, s. 39.

²⁸⁷ a. g. e, C: II, 69.

Süleyman devrinde Helke kalesi öyle şiddetli çarpışmalara sahne olmuştur ki kale burçları şehit kanları yüzünden “*lâle-gûn*”a dönmüştür²⁸⁸. Mohaç seferi’nde *kuvvetli bir rüzgar kara bulutları nasıl sürerse, düşman askeri de öyle yaklaşmış, at atla adam adamlarla bir olacak kadar birbirine yakınlaşmış*’tır²⁸⁹. Ama eğer Sultan III. Murad döneminde çocuk yaşta olan Peçuyi’nin, tarih yazma ve duyup öğrendiklerini toplama işine soyunduğu dönem daha erken bir tarihe yani gençlik ve yetişkinlik çağlarına rastlıyorsa bunu bilmek, verdiği bilgilerin tazeliğini değerlendirmemiz açısından önemlidir.

Peçuyi yalnızca kişisel tecrübelerinden fazladan ilaveler yaptığı²⁹⁰ veya bir araştırma sonucu edindiği bilgilerin kaynağını açıkladığı zamanlarda kendini esere dahil etmektedir. Fakat 1578 Çıldır savaşını anlatırken bahadırlığını övdüğü Diyarbakır beylerbeyi Derviş Paşa’dan daha sonra ayrı bir parantez açarak bahsetmesi bu durumun haricindedir. Çünkü Derviş paşa, Peçuyi’nin ifadesiyle, kendisinin ana baba bir kardeşidir. Müellif bu vesileyle sözü, sülalesinden çıkan devlet adamlarına getirmekte, soyunun faziletlerinden bahsetmektedir²⁹¹. Yine de, Peçuyi’nin, eser içindeki kimliğinin algılanışına yönelik ciddi bir kaygı taşımadığını Sultan III. Murad dönemi defterdarlarından Üveys Paşa’ya olan *vefa borcu*’nu öderken anlıyoruz. Peçuyi’nin babası, iki oğlunun ölmesi üzerine mahlul olan zeamet ve timarı almak için paşaya gidip, *yalvarmış* ve bir miktar caize vermiştir. Ancak gece yarısı, verilen keseler kapıcılar bölükbaşısıyla iade edilince, caize kabul edilmedi endişesiyle Peçuyi’nin babasının *gözüne sabaha kadar uyku girmemiş*’tir. Mesele ancak ertesi sabah babasının paşa kapısına varmasıyla, *ayağına yüz sürüp* tekrar yalvarmasıyla anlaşılacaktır. Üveys Paşa, zeamet ve timarı bağışlamış ama iki oğlunu kaybeden bir babanın verdiği parayı almamıştır²⁹². Peçuyi’nin, olayı bu şekilde anlatması kendisine bu kadar yakın olan birinin, babasının okuyucuda nasıl bir izlenim bırakacağına dair herhangi bir hesap gütmemesi ile ilgilidir. Oysa on altıncı yüzyıl Osmanlı yazarlarının, dünya nimetlerine sırt çevirmeyi önemli bir erdem olarak işledikleri hatta hükümdarların derviş tabiatlarına sık sık vurgu yaptıkları bilinmektedir.

²⁸⁸ a. g. e, C: I, s. 75.

²⁸⁹ a. g. e, C: I, s. 92.

²⁹⁰ a. g. e, C: I, s. 8, 30, 89, 106, 136, 158, 159.

²⁹¹ a. g. e, C: II, s. 41-42.

²⁹² a. g. e, C: II, s. 8-9.

Oldukça ince detaylarla örülen *Târih-i Peçevi*'den, kahvenin ve tütünün Osmanlı'ya nasıl geldiğini²⁹³, bir Müslüman ile göz göze gelince karanlık bir yere kapanıp temizlenmeyi bekleyecek kadar radikal Hristiyanlar'ın ahvalini²⁹⁴, deşt-i Kıpçak'a güvercin yumurtasından büyük dolu taneleri yağabildiğini, bu sahradaki ceylanların boynuzlarını her yıl yere kuvvetle sürterek değiştirdiğini²⁹⁵, yüzünün yarısı simsiyah, yarısı bembeyaz küçük bir oğlan çocuğunun payitahta gelişini²⁹⁶, bir zamanlar bir yerlerde *başları iki bütün koyunu pişirecek kazanlar kadar geniş* olan insanların yaşadığını²⁹⁷ öğrenebiliyoruz.

Serdar olduğuna sevinip saraydan evine kadar ağlayan paşalardan²⁹⁸, mektuplarda hatır sormak gibi “hoş” bir adeti olan paşalara²⁹⁹, ulema önünde bilgisizliği yüzünden küçük düştükten sonra sara nöbeti geçirerek evinde ölü bulunan müderrislerden³⁰⁰, imza edecekleri edebi eserler üzerinde tashih yapan şeyhülislamlara³⁰¹ kadar Osmanlı'daki yönetici sınıfın renkli kimliği hakkında fikir sahibi olabiliyoruz³⁰².

Her ne kadar bu bilgilerin bir kısmına daha erken bir tarihte yazılan *Künhü'l-ahbâr*'da rastlansa da, yazarın, Osmanlı'ya bakışını ve genel olarak dünyaya dair meraklarını yansıtan böyle bir eserin bir bütün olarak değerlendirilmesi, araştırma konusu her ne olursa olsun daha iyi sonuçlar verebilir. Mesela tüm bunlardan bahsedecek kadar vakti olan bir yazarın padişah ve dolaylı olarak saltanat kurumu hakkında söylediği herşeyin ne kadar eksik ve ne kadar fazla olduğu hissedilebilir.

²⁹³ a. g. e, C: I, s. 363-366.

²⁹⁴ a. g. e, C: I, s. 194-196.

²⁹⁵ a. g. e, C: I, s. 77.

²⁹⁶ a. g. e, C: I, s. 485.

²⁹⁷ a. g. e, C: II, s. 51.

²⁹⁸ a. g. e, C: II, s. 108.

²⁹⁹ a. g. e, C: II, s. 42.

³⁰⁰ a. g. e, C: II, s. 155.

³⁰¹ a. g. e, C: II, s. 15.

³⁰² Bu örnekler eserin biyografi kısmından seçilmemiştir, söz konusu bilgilere hadiselerin doğal akışı içinde tesadüf edilebilmektedir.

2. MÜELLİFLERİN SALTANAT KURUMUNA BAKIŞI

2.1. Saltanat Kurumunun Algılanışı

Osmanlı müelliflerinin saltanat kurumuna yaklaşımlarında öncelikle, hükümdarların egemenliklerini izah etme ve pekiştirme ihtiyacı hissedip hissetmediklerinin sorgulanması önemlidir. Zira böyle bir ihtiyacın mevcudiyeti halinde hükümdarlar tarafından teşvik edilen müelliflerin saltanat kurumunu ele alışları hakkındaki değerlendirmelerimiz yön değiştirecektir. Nitekim tarihteki birçok liderin, idaresine meşruiyet kazandıracak vasıtalara ihtiyaç duyarak, edebiyatın ve tarihin toplum üzerindeki tesirinden faydalandığı bilinmektedir.

Osmanlı yazarlarının saltanat kurumunu hükümdarların da üstünde tutan bir meşruiyet zeminine oturttukları görülmektedir. Bu meşruiyet zemini Türk yönetim geleneğinde var olan, devletin kutsallığı fikridir³⁰³. Osmanlı Devleti'nin *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, *Memâlik-i Osmaniyye* gibi isimlerle zikredilmesinden de anlaşılacağı gibi devlet teoride hanedan mülkü kabul edilmekle birlikte, hükümdarların kardeşlerini katletmek mecburiyetinde kalışı ve gerektiğinde tahttan indirilmeleri gibi örnekler, *devlet-i ebed müddet* düşüncesinin³⁰⁴ padişah otoritesinin dahi önüne geçebildiğini göstermektedir.

Arapça *hükümdarlık etme* manasına gelen “*saltane*” kelimesinden türeyen saltanatın, bugün sözlüklerde geçtiği gibi ihtişam, tantana, debdebe, gösterişli yaşayış şeklinde³⁰⁵ kelimenin dar manasıyla birlikte düşünülmesi, padişahların şahsi refah ve saadeti için devleti toplum üzerinde bir tahakküm aracı olarak³⁰⁶ gördüğü fikrini beraberinde getirmiş; bu da devlet ile saltanatın birbirinden farklı teşekküller olarak algılanmasına yol açmıştır. Hasan Beyzâde'nin, Kanuni Sultan Süleyman'ın Belgrad'ı almasının (1521) ardından, kalenin üzerinde *saltanat kösü*'nün çalındığını

³⁰³ Feridun M. Emecen, devletin “*Hanedanla imtizac etmiş aynileşmiş*” bir şekilde düşünüldüğünü söylemiştir. **Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011, s. 37; Nitekim Bahaeddin Ögel de, *Türklerde Devlet Anlayışı* adlı kitabında eski Türk devletlerini böyle bir fikri zemin üzerine yerleştirmiştir. **Türklerde Devlet Anlayışı (XIII. Yüzyıl Sonlarına Kadar)**, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1982; Ayrıca Ahmet Güneş, “Tarih, Tarihçi ve Meşruiyet”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, sayı: 17, Ankara Üniversitesi, 2005, s. 23.

³⁰⁴ Devlet, Allah'ın iradesiyle *nizâm-ı âlem* için oluşturulan bir teşkilatlanma olduğuna göre devletin düzeni değişmez ve değiştirilmemelidir. Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2008, s. 30.

³⁰⁵ Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2007, s. 733.; Sır James William Redhouse, **A Turkish and English Lexicon**, Beyrut, Libraries Du Liban, 1987, s.1072.

³⁰⁶ “*Doğu toplumlarında özellikle de Türk toplumlarında devletin ortaya çıkışı, amacı ve işleyişi; farklı koşullarda, farklı önceliklerle oldu. Devletin oluşturduğu güç, şiddet aracı olarak, içe değil, 'boy'un ya da kavmin haklarını korumak için dışa karşı kullanıldı.*” Metin Aydoğan, **Yönetim Gelenekleri ve Türkler**, C:I, İzmir, Umay yayınları, 2004, s. 524.

söylemesi³⁰⁷, Peçuyi'nin Boğdan'ın fethinden (1538) sonra Boğdan beylerinin, “*cenâb-ı saltanat*”dan her ne ferman olunursa itaat edeceklerini bildirdiklerini kaydetmesi³⁰⁸, Selânikî'nin sikkede noksan çıkması üzerine (1589) yeniçerilerin “*devlet ü saltanat*”a lâyük olmayan yakışksız sözler sarfettiklerini belirtmesi ve aynı müellifin Eflak seferi serdar-ı vezir Ferhad Paşa'nın düşmanla işbirliği yaptığı haberlerinin padişahın kulağına gitmesi üzerine, inâyet ve merhamet ümidiyle “*dâmen-i saltanat*”a düştüğünü, “*dâmen-i saltanata yapışup*” yalvardığını (1595) belirtmesi³⁰⁹, yazarlar tarafından devlet ve saltanat ayrımının yapılmadığına işaret etmektedir. Hatta saltanat kelimesinin ekseriyetle, Arapça ile Antik Yunanca'da yasa, töre (nómos)³¹⁰ anlamlarına gelen ve toplumsal değerleri, onuru, haysiyeti ifade eden *nâmus* kelimesiyle birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir. Örneğin Peçuyi, Geylan Şahı Muzaffer Han'ın 1533'de Osmanlı ordusuna katılması üzerine, “*muktezâ-yı nâmus-ı saltanat üzere*” şahane otaklar, serâperdelere ve sâyebânlar kurulduğunu³¹¹, Safevi şehzadesi Elkas Mirza'nın Osmanlı'ya sığınmasıyla (1547) ilgili Sultan Süleyman'ın, “*Nâmus-ı saltanata düşeni biz etdik. Bir hıyânet ederse cezâsın dahi cenâb-ı bâri teâliye havâle etdik*” dediğini³¹², vezir Ferhad Paşa'nın serdar olarak İran'a, “*Muktezâ-yı nâmûs u saltanat mücebince*” gönderildiğini (1583) kaydetmektedir³¹³. Bu örnekler çerçevesinde devletin geleneksel tavrının bir ifadesi olarak tanımlayabileceğimiz *namûs*'un, elbette tek başına padişah ile birlikte kullanıldığı da görülmektedir. Örneğin aynı müellife göre 1570 tarihinde, hacıların ve tüccarların Kıbrıs eşkiyalarının tacizlerine uğramasına binaen, hükümdarın Kıbrıs'a sefer kararı alması “*gayrât ü nâmûs-ı pâdişâhî muktezâsınca*” gerçekleşmiştir³¹⁴. Yani hükümdar, hem hukuki kimliğiyle devleti temsil etmekte, hem de yönetimin kendisine verâsetle intikal etmesinin ardından bu mirasın getirdiği örfî ve dini değerleri üstlenmektedir³¹⁵. Zira

³⁰⁷ **Hasan Bey-zâde Târîhi**, neşreden: Şevki Nezihî Aykut, C: II, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2004, s. 20.

³⁰⁸ **Târîh-i Peçevi**, C: I, s. 212.

³⁰⁹ **Tarih-i Selânikî**, C: II, s. 499, 501.

³¹⁰ İsmet Zeki Eyüpoğlu, **Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü**, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1991, s. 491.

³¹¹ **Târîh-i Peçevi**, C: I, s. 180.

³¹² **a. g. e.**, C: I, s. 269.

³¹³ **a. g. e.**, C: II, s. 86.

³¹⁴ **a. g. e.**, C: I, s. 486.

³¹⁵ “*O, hem örfî, hem de şer’î yönden mutlak bir idareciydi. En başta gelen vazifesi olarak kendisini Hakk’ın emaneti olan tebeanın muhafızı şeklinde tanımlıyordu*”. Hükümdardaki bu *muhafız*’lığın, dinin temsileisi olan şeyhülislam ile örfün temsileisi konumundaki nişancılar tarafından denetlenen kanunlar çerçevesinde gerçekleştirdiği söylenebilir. Feridun M. Emecen, **Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum**, s. 14, 254, 257.

salтанat kurumunun tarihsel bir sürece dayandığını ve Orta Asya'dan gelen Türk yönetim geleneğinin bir parçası olduğunu bilmekteyiz³¹⁶. Dolayısıyla sistemin meşruiyeti zaten kendi iç dinamiklerinden sağlanmaktadır diyebiliriz. Bu durum kurumun örfi boyutuna işaret ederken, aynı zamanda dini veçhesini de yine örf sayesinde kazandığı manasına gelebilmektedir.

Şöyle ki, müellifler Osmanlı hükümdarlarının Allah tarafından seçilmiş ve iktidarı tasdiklenmiş kimseler olduğunu her fırsatta hissettirmişlerdir. Buradaki *İlâhî teyîd* anlayışı eski Türk hakanlarının tanrı tarafından kendilerine verilen *kut* ile hükmettikleri inancının³¹⁷, İslamlaşmış şekli olarak düşünüldüğünde³¹⁸ ve örneğin Göktürk hakanlarının “*Kutlug*”, “*Tengride Kut Bulmuş*” gibi, hakimiyetlerinin tanrısal kaynağını gösteren unvanlar kullanmaları³¹⁹ ile Osmanlı hükümdarlarının “*rûy-ı zemîn zıllullah-ı fi'l-arz*” oluşları arasındaki paralellik gözetildiğinde³²⁰, din tabanlı düşüncelerin de, farklı coğrafyalara ve farklı kuşaklara yine gelenek kanalıyla nakledildiğini görmekteyiz.

Hilâfetin asr-ı saadetten sonra saltanata dönüşmesi her ne kadar saltanatın dini bir kurum olarak algılanmasına neden olsa da, iki yönetim biçimi arasındaki farklılıkları Hz. Muhammed'in şu sözlerinden hissedebilmekteyiz: “*Hilâfet, ümmetim arasında otuz yıl devam edecektir. Bundan sonra saltanat gelecektir...*”³²¹. Ancak İslam'ın, dini, canı, nesli, akli, malı muhafaza eden bir devlet teşkilatını lüzumlu görerek³²², müminlere devlete riayeti telkin etmesi³²³ ve Osmanlı Devleti'nin

³¹⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1992, s. 92.

³¹⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1977, s. 221.

³¹⁸ Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi: Türk Dünya Nizamının Milli İslâmî ve İnsani Esasları*, C: II, İstanbul, Turan Neşriyat Yurdu, 1969, s. 61.

³¹⁹ Halil İnalcık, “Osmanlılar'da Saltanat Verâseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C: XIV, sayı:1, Ankara Üniversitesi, 1959, s. 73. Abdülkadir Donuk'a göre kut anlayışı Türkler'in nasıl bir hakimiyet anlayışına sahip olduklarını göstermektedir. Abdülkadir Donuk, Max Weber'in, “Gelenekçi Hakimiyet”, “Karizmatik Hakimiyet” ve “Kanuni Hakimiyet” olmak üzere sınıflandırdığı hükümlerlik şekillerini izah etmiş, ardından Türkler'in karizmatik bir hakimiyet anlayışını benimsediklerini söylemiştir. “Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı: 10-11, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1979-1980, s. 52.

³²⁰ Haldun Eroğlu, “Osmanlılarda İktidarın Değişim Süreci ve Meşruiyet Sorunu”, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C: LIII, sayı: 2, Ankara Üniversitesi, 2003, s. 23.

³²¹ Adnan Ulutaş, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Hilâfet ve Saltanat Müesseselerinin Hukuki Mahiyeti”, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, 2007; s. 124. Hadis, İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi, Kütüb-i Sitte*, C.IX, Ankara, Akçağ Yayınları, 1994, s.451'den naklen. Nitekim, Hulefa-yı Raşidinden sonraki siyasi iktidar da bu farklılıkların şuurunda olmalıdır ki, idarelerini meşru bir zemine oturtmak için destek arayışı içinde girmiştir. Vecdi Akyüz, *Hilâfetin Saltanata Dönüşmesi*, İstanbul, Dergah Yayınları, 1991, s. 96.

³²² A. Ulutaş, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Hilâfet”, s.70.

kuruluşundan itibaren İslamiyet'in koruyuculuğunu üstlenmek gibi dini bir misyonla hareket etmesi devletle bir arada düşünülen saltanata dolaylı olarak dini bir hüviyet kazandırmıştır diyebiliriz. Bununla beraber, Osmanlı toplumunun devlete duyduğu saygının menşei Türk Tarihi üzerine yaptığımız okumalarla da görebilmekteyiz.

Kısacası, Osmanlı müelliflerinin saltanat kurumuna yaklaşımlarının, dünya görüşlerinden izler taşıdığı düşünülmekte ve hükümdarın hakimiyet haklarının sorgulanmaması³²⁴, yazarlara atfedilen meşrulaştırma söylemini hükümsüzleştirmektedir. Hadiselere, kişilere, kurumlara ve geleneklere tenkidî bakmayı neredeyse bir karakter özelliği haline getiren Âli'nin bile eserlerinde hükümdarın gücünü sorgulayan ifadeler rastlanmaması saltanat sisteminin yeterince içselleştirildiği anlamına gelebilmektedir. Örneğin müellif, *Nushatü's-selâtîn*'de devlet adamlarının kötü ahvaline ilişkin yaptığı izahlardan sonra hükümdarla ilgili şu sözleri sarfetmekte, “*şehriyârân-i 'âdil ve tâc-dârân-i bî-mu'âdil -ki zillu lâhi fi l-arzîn deyü mevsuflardur, gendüler serv-i bag-i saltanet iken münâsib-midür-ki sâyelerin zemîn-i şûreye salalar*”, yani saltanat sahibinin gücüne, dolayısıyla saltanat kurumuna işaret etmektedir³²⁵. Yazarların savunma görüntüsü veren izahları daha çok, hükümdarın söz konusu gücü kullanırken aldığı kararlar üzerindedir. Yani sonraki bölümlerde de örneklendireceğimiz gibi müellifler genellikle padişahın yaptıklarını doğrudan sorgulamayan bir tutum içindedir. Hatta zaman zaman bazı eleştirel yaklaşımlara kapalı olunması gerektiğini de hissettirmişlerdir. Selânikî'nin, on altıncı yüzyıl münşilerinden Feridun Ahmed Bey'e ait “*Padişahların kalb-i şerifleri neye teveccüh eylerse câ'iz ki hayr anda ola*” cümlesini nakletmesi³²⁶ gibi örnekler, söz konusu tavrın içinde inancın da var olabildiğini göstermektedir. Fakat bu tavır yazarların, hükümdarın mutlak hakim konumuna meşruiyet kazandırma çabalarıyla aynı şey değildir.

³²³ Bu konudaki bir hadis örneği olarak, “Kim bana itâat ederse şüphesiz Allah'a itâat etmiş olur. Ve kim bana isyân ederse şüphesiz Allah'a isyân etmiş olur. Her kim imâma (devlet reisine) isyân ederse şüphesiz bana isyân etmiş olur. **Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi**, C: VIII, tercüme ve şerheden: Haydar Hatipoğlu, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1983. “Devlet başkanının bulunması, dinin en büyük hedeflerinden ve Müslümanların çıkarının gereklerindedir”, Ali Şeriatî, **İslam Bilim**, C: II, çevirmen: Faruk Alptekin, İstanbul, Nehir Yayınları, 1992, s. 48.

³²⁴ “*Âl-i Osman'ın mutlak hakimiyet ve iktidarını hiçbir zaman tartışıp sorgulamazlar. İmparatorluk tarihi bile hanedan tarihiyle eş anlamlı olarak algılanır. Bu büyük bağlılık ise iki ana kaynaktan beslenir: Biri Orta-Asya Türk Moğol geleneklerine dayanan egemenliğin ilahî güçlerce seçilmiş bir aileye verilme anlayışı, diğeri islâmî siyâset telâkkisidir*”, Feridun M. Emecen, **Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum**, s. 38.

³²⁵ **Nushatü's-selâtîn**, s. 94.

³²⁶ **Tarih-i Selânikî**, C: I, s. 62.

Osmanlı tarihi boyunca hiçbir zaman nüfuzlu devlet adamlarının ve ordunun farklı bir hanedan arayışı içinde olmaması³²⁷, hükümdarın tahtından indirilmesi halinde bile bu makama gelecek kimseler arasında seçenekleri, yalnızca Osmanlı ailesine baba yoluyla mensup erkeklerin oluşturması, tahtta hak iddia eden hilekârların veya meczupların dahi soyunu Osmanlı'ya dayandırmaya çalışması Osmanoğullarının tartışılmaz bir şekilde benimsendiğini göstermektedir. Öyle ki, *Nusretnâme*'de yer alan ve Tokmak Han'a gönderilen bir nâmede, devlet kurulduğundan beri yönetime hiçbir yabancı elin değmemesi iftihar vesilesi olarak ifade edilebilmektedir.³²⁸

Selânikî, Sultan II. Selim'e cülus tebriği için gelen Şah Tahmasb'ın elçilerinin, *biz bu muhteşem saltanatı gördük*, deseler de layıkıyla anlayamadıklarını söylemekte³²⁹; 1585'de, Sultan III. Murad'a hediye olarak gelen tahta fiyat biçmekle görevli çavuşa, *Asıl hüner odur ki bu tahta cihan padişahı oturduktan sonra kıymet takdir edesin*, demektedir³³⁰. Aynı yazarın kaydettiğine göre, 1587'de de, Gence seferinden dönen yeniçeriler eski bir harabede namaz kılıp, hükümdarın *saltanat*'ına yani yönetim erkine ve gücüne dua etmektedir³³¹.

Bu güç, yukarıda da izah ettiğimiz gibi hükümdarın kendi saltanatıyla sınırlı değildir. Tahttaki padişah, Osmanlı ailesinin yaşayan en önemli temsilcisi olmakla birlikte, Sultan III. Murad'ın, "*Selâtin-i Âl-i 'Osmâniyândan i'tilâ-i saltanat u 'unvânla 'izâm-ı şân bulan Sultan Murâd*" şeklinde zikredilmesi³³² örneğinde de görüldüğü gibi sahip olduğu mirasla da anılmakta, hatta esas itibarı hükümdarlar silsilesinin bir parçası olarak kazanmaktadır. Müelliflerin bazı anlatımları, tahta yeni çıkan hükümdarlara atalarının oluşturduğu padişah imgesinin kendiliğinden yüklendiği izlenimini verir. Âli'nin Sultan III. Mehmed için kurduğu şu cümlelere bakacak

³²⁷ Bu konuyla ilgili olarak Feridun M. Emecen, tespit ettiği bazı küçük çapta girişimlerin hanedanın muzaffer çıkmasıyla sonuçlanarak, hanedanı daha da kuvvetlendirdiğini söylemekte ve "...*Nitekim padişahı tahttan indiren, aşağılayan, idam ettiren zümreler için bile bu vazgeçilmezlik tarihî hadiseler incelendiğinde açıkça tebellür eder*" demektedir. Feridun M. Emecen, "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülâhazalar", **İslam Araştırmaları Dergisi**, sayı: 6, İstanbul, 2001, s. 69.

³²⁸ Burada yönetimin en üst birimi olan padişahlık makamı kastedilmektedir. "... *Ve bir şehri-yâr-ı nâm-dâr ve tâc-dâr-ı bülend-iktidârdur ki, sülâle-i celîle ve silsile-i bî-'adileleri üç yüz yıldan berü revâbit-i duhûr u şuhûr gibi bir birine muttasıl-ı meşkûr olub, mesned-i 'izzet-mend-i devletlerine bî-gânedan bir ferdi istihlâf ve sıhhat-ı hilâfet ü verâsetlerinde şâ'ibe-i hilâf u ihtilâf vâki' olmuş degildir.*" **Nusretnâme**, s. 109.

³²⁹ **Tarih-i Selânikî**, C: I, s. 68.

³³⁰ **a. g. e.**, C: I, s. 158.

³³¹ **a. g. e.**, C: I, s. 209.

³³² **Kühû'l-ahbâr**, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 225; "*sütûde-i dūd-mân âl-i 'Osmân Sultân Murâd Hân*", **Nushatü's-selâtin**, s. 90.

olursak, buradaki övgüleri padişahın tek başına karşılamadığını görmekteyiz: “*Pâdişâh-ı felek bâr-gâh-i cihân* (feleğin padişahı, cihanın sığınağı), *şâhinşâh-ı encüm-sipâh-ı sâmi-mekân* (yüce mertebeli yıldızlar ordusunun şahlar şahı), *sütûde-i âli Osmân* (Osmanlı soyunun övülmüşü), *müstecmi-ı kerâmât-ı Hulefâ-i Abbasiye* (Abbasi halifelerinin kerâmetini üzerinde toplayan), *hased-gerde-i ümerâ-i Emeviye* (Emevi emirlerini kıskandıran), *reşk âverde-i Âl-i Büveyh ve hulefâ-i Aleviyye* (Büveyhoğulları ile Alevi halifelerinin haset ettiği), *Çerâğ-efrûz şâh-ı Selçûkiyân ve mülûk-ı Sâmaniyye* (Selçukluları ve Samanoğullarını aydınlatan), *Bahş-i firûz hânân-ı Cengiziyân İskender-i sâhib-i hâfikayn ve Yunân, Süleymân-ı gâlib-ı rûzgâr-ı hâtem-nişân a’nî bihî sultân Muhammed hân bin Murad hân bin Selim hân* (Cengiz’in talihli hanlarının, doğunun, batının ve Yunan’ın sahibi olan İskender’in ve rüzgara söz geçiren, mühür taşıyan Süleyman’ın saadetinin bahşedildiği Sultan Mehmed Han)”³³³. Yani müellif, Sultan Mehmed’i, tarihi bir Osmanlı hükümdar kimliğiyle bütünleştirmektedir. Hatta tıpkı Selânikî’nin, Sultan Mehmed’i, cülus vesilesiyle açtığı başlıkta, “*Sebeb-i nizâm-ı âlem olan rûh-bahş-ı âdemmyân Sultan Mehmed Han*” şeklinde tanıtmaya gibi³³⁴, hükümdar bazı vasıflara baştan sahip kabul edilmektedir. Çünkü yazarlara göre birbiri ardınca gelen padişahlar ortak bir ruhu temsil etmektedir. Belki de bu yüzden Selânikî, Sultan Mehmed için kurulan tahtla ilgili şu benzetmeyi yapabilmektedir: “*burc-ı şerefden şems-i hâveri tulû’ ider gibi serîr-i saltanat-ı cihân-bâni kânûn-ı kadîm üzre Bâb-ı sa’âdet önünde kurulmuş idi*”³³⁵.

Âli, tarihteki hükümdarların kimilerinin İskender gibi doğudan batıyı ele geçirdiğini, kimilerinin Hz. Süleyman gibi nübüvvetle hükmettiğini, kimilerinin de Timur gibi cengaverliğiyle kuvvetlendiğini söylemektedir. Bununla beraber ona göre, *selâtîn-i âl-i ‘Osmân’ın her biri* miknetde, şevketde ve celâdetde bu hükümdarlara benzemektedir³³⁶.

Bu bilgiler ışığında saltanatın manevi bir güç unsuru olarak algılandığı anlaşıldığına göre, bu fikri örtülü olarak barındıran tüm bu yorumların yalnızca tahttaki hükümdarı memnun etmek adına yapıldığı düşünülebilir. Bu noktada, müelliflerin aslında tek bir padişaha mı iltifat etmek istediği yoksa Osmanlı hanedanını bir bütün olarak mı sahiplendiği incelenmelidir. Elbette ilk durumda,

³³³ *Mevâ’idü’n-Nefâis fi Kavâ’idi’l-Mecâlis*, s. 267-268.

³³⁴ *Tarih-i Selânikî*, C: II, s. 433.

³³⁵ *a. g. e*, C: II, s. 434.

³³⁶ *Nushatü’s Selâtîn*, s. 121.

hanedana mensup kimselerin hükümdarın soyundan gelmesi, kendilerinden yine aynı hürmetle bahsetmeyi gerektirmektedir. Fakat bununla beraber, müelliflerin anlatımlarında, bu kimselerin saygınlıklarını “yalnızca” tahttaki padişahın kimliği üzerinden kazandıkları da hissettirilmemiştir³³⁷.

Seyyid Lokman, Osmanlı hanedanının güzel bir ahlak ve yüce vasıflara sahip olduğunu söylemiş³³⁸; yazarlar çeşitli vesilelerle bahsettikleri Osmanlı soyunu *Neseb-i pâk*³³⁹, *Nesl-i pâk-i Osmâniyân*³⁴⁰ gibi ifadelerle betimlemiştir³⁴¹.

Ayrıca söz konusu durumda, Osmanlı padişahları kendilerinden sonra bir veliaht tayin etmedikleri ve tüm şehzadeler hükümdar olma ihtimaliyle doğduğu için hangi şehzadenin tahta çıkacağını bilen bir müellifin, taht mücadelelerini anlatırken neticeye göre hareket etmesi yani başarısız şehzadelerden söz ederken daha taraflı ve keskin bir tavır sergilemeleri beklenebilirdi. Oysa müelliflerin hükümdarlık makamına

³³⁷ İktidarın tanrı tarafından verildiği inancına paralel olarak, devleti kuran ailenin fertleri “soylu” kabul edilmekte ve bu anlayış Eski Türklerde’de görülmektedir. Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988, s. 303; Bu noktada küçük bir parantez açmak gerekirse, örneğin Selânikî’nin, Sultan III. Mehmed’in annesi Safiye Sultan’dan, özel isim kullanmaksızın, sık sık *vâlidelik* sıfatıyla ve padişahın elkabıyla, *Vâlide-i sa’âdet-penâh hazretleri*, *Vâlide-i pâdişâh-ı sa’âdet-destgâh hazretleri*, *Vâlide-i pâdişâh-ı ismet-penâh*, *Vâlide-i pâdişâh-ı cihân-penâh hazretleri* şeklinde bahsetmesi Valide Sultan’ın saygınlığını merhum olan zevci padişahın sonra, oğlu vesilesiyle kazandığına yönelik bir vurgu olarak düşünülebilir. **Tarih-i Selânikî**, C: I-II, s. 441, 475, 613, 621. Valide Sultanlar Osmanlı hanedanına kan bağıyla dahil olmadıkları için bu tip hatırlatmalar belki makul da kabul edilebilir. Zira saray hanımlarının, mevkiilerinin padişah annesi olmalarıyla birlikte hem gerçek hayatta, hem yazarın nezdinde yükseleceği muhakkaktır. Ancak Vâlide Sultan’ın isminin doğrudan zikredilmemesinin altında, padişahın hürmet beslediği biriyle ilgili başka türlü adlandırmaların daha üst bir perdeden konuşuyor izlenimi vermesinden çekinilmesi, Valide Sultanlığın Osmanlı’da bir kurum olarak hareket etmesi gibi sebepler aranabilir. Nitekim yazarlardan, devlet büyüklerinin anneleriyle ilgili fikir sahibi olamazken, Valide Sultanların isimleri, vefatları ve hayratları hakkında bilgi edinebilmekteyiz. Bununla beraber, Selânikî’nin kurduğu şu cümleye bakacak olursak: “*Pâdişâh-ı âlem-penâh hasekilerinden vefât iden şehzâde vâlidesinin cenâzesi kılındı*”, Haseki Sultan’ın ölümünün yalnızca padişah değil, tahta geçmemiş şehzade üzerinden de tanımlandığını görmekteyiz. **a. g. e.**, C: I, s. 759. Aynı yazarın, Sultan III. Mehmed’in kızı Hümâ Sultan’ı ne şekilde andığına bakacak olursak da, sultanın isminden sonra –dâmet ismetüha- duasını kullandığını görmekteyiz. Yazarın bu ismi, *Sultân Mehmed duhteri-nün ahteri Hümâ Sultân hazretleri* şeklinde Sultan Mehmed ile birlikte geçirmesinin nedenini ise okuyucuyu Hümâ Sultan’ın kimliği hakkında bilgilendirmesi olarak düşünebiliriz. Bu durum, zaten Osmanlı ailesine mensup olan Hümâ Sultan’dan, babası padişah olacağı için hürmet ifadesiyle bahsedildiği anlamına gelmemektedir. Nitekim söz konusu ifadeler, Sultan III. Murad dönemi anlatılırken yer verilmiştir. **a. g. e.**, C: I, s. 111, 171.

³³⁸ **Hüner-nâme**, s. 17.

³³⁹ **Mevâ’idü’n-Nefâis fi Kavâ’idi’l-Mecâlis**, s. 296.

³⁴⁰ **Nusretnâme**, s. 111.

³⁴¹ Abdülkadir Donuk, Eski Türk hükümdarlarında olması gerekli görülen vasıfları sıralarken, asil bir soydan gelmenin önemine de değinmiştir. **Türk Hükümdarı**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1990, s. 11-12. Bu sebeple, Osmanlı tarih yazarlarının eserlerine Osmanlı şeceresiyle başlamayı bir gelenek haline getirdikleri söylenebilir. Üçler Bulduk, “Osmanlı Kroniklerinde Türk-Oğuz Şecereleri ve Kayıtları”, **Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 1999) Bildirileri**, hazırlayan: Turan Gökçe, 8-10 Nisan 1999, s. 3-4.

bakışları, hanedanı da aynı kudsiyet çemberine dahil etmiş; hanedandan olan tüm erkekleri “şahıslar bazında” aynı mesabede görmelerini temin etmiştir.

Bu konuda bir örnek vermek gerekirse, Şehzade Selim ile Şehzade Bayezid arasında gerçekleşen cengi (1559), takriben yarım asır sonra anlatan Peçuyi'nin, hadiselerle şahit olmamasına ve Âli'den alıntılar yapmasına rağmen her iki şehzadeye de eşit mesafeden yaklaştığını görmekteyiz. Âli'ye ve Peçuyi'ye göre, Şehzade Bayezid'in katline neden olan Konya sahrasındaki bu iç savaşın çıkmasında Mustafa Paşa'nın rolü büyüktür. Mustafa Paşa Şehzade Bayezid'e bağlılığı ile bilinmektedir. Ancak Şehzade Selim'in lalalığına tayin edildikten sonra kendisine “*İnşâllâhu teala taht müyesser olursa vezîr-i i'azamlık bin baş hakkındır*”³⁴² sözünü veren Şehzade Selim'i desteklemeye karar vermiş ve Şehzade Bayezid'i hükümdarın gözünden düşürmek için çeşitli planlar tertiplemiştir. Paşa önce Şehzade Selim'in bilgisi dahilinde, Şehzade Bayezid'e sadakatini bildiren bazı mektuplar göndermiştir. Bu mektuplarda Şehzade Bayezid'e, eğer kardeşini saf dışı bırakmak istiyorsa onu tahrik edecek hareketlerde bulunmasını tavsiye etmiştir. Şehzade Bayezid paşanın tavsiyesine uyup, Şehzade Selim'e meydan okuyan uygunsuz mektuplar gönderdiğinde ise Şehzade Selim bu ahvâli Sultan Süleyman'a bildirmiştir. Sultan Süleyman'ın Şehzade Bayezid'e nasihati şu şekilde olmuştur: “*Bayezid Hân'ım, zinhâr bu evzâ'ı nâ-hemvârdan 'ar eyle. Hayr duamı istersen karındâşın ile hüsn-i zindegânî eyle.*” Ancak Mustafa Paşa, gerek hükümdar tarafından gönderilen bu ve diğer mektupları, gerek hadiselerin şiddetlenmesiyle birlikte Şehzade Bayezid tarafından hükümdara yazılan tüm mektupları ele geçirmiş, böylece iki taraf arasındaki irtibatı kesmiştir. İşte Sultan Süleyman'ın Şehzade Bayezid hakkında, “*bi'z-zarûrî asker ile üzerine varmamız lâzım geldi*” kararını vermesi ve şehzadeler savaşına müsaade etmesi böyle bir arka plana sahiptir³⁴³. Şehzade Bayezid yenilmiş, İran'a iltica etmiş, 1561'de de Şah Tahmasb tarafından Şehzade Selim'in askerlerine teslim edilerek öldürülmüştür. Peçuyi'nin kurduğu hikayede ise Şehzade Bayezid, “*hîle ve had'iadan berî gâyetde sâdederûn*”³⁴⁴, “*ğill u ğışdan sâde şehzâde-i âzâde*”³⁴⁵, işittiği her söze inanan³⁴⁶, gamlı gözlerinden kanlı yaşlar akıtarak pişmanlık duyan³⁴⁷ biri

³⁴² **Târih-i Peçevi**, C: I, s. 389.

³⁴³ **a. g. e.**, C: I, s. 385-391.

³⁴⁴ **a. g. e.**, C: I, s. 387.

³⁴⁵ **a. g. e.**, C: I, s. 389.

³⁴⁶ **a. g. e.**, C: I, s. 387.

³⁴⁷ **a. g. e.**, C: I, s. 393.

olarak tasvir edilmiştir. Yani şehzade, daha sonra hükümdar olacak Sultan Selim ile çarpışmasına rağmen masum bir görüntü çizmektedir. Hatta, müellif, Şehzade Bayezid'in ölümünü, “*Dermend bî-çâre Sultân Bâyezid arsa’-i şühûddan bu mihnet ü kerâbet ile nâ-bedîd oldu*” sözleriyle bildirdikten sonra, “*Peder-i müşfik*” dediği Sultan Süleyman ile “*birâder-i mihribân*” dediği Şehzade Selim'in, bu katle “*giryân olacak iken mesrûr*” olduklarını kaydetmiştir³⁴⁸. Eğer Peçuyi, tarihini Sultan II. Selim veya Sultan III. Murad döneminde yazmış olsaydı, Şehzade Bayezid'in akıbetini bu şekilde, bu iki padişah üzerinden yorumlamasını cüretkâr bulabilirdik. Şehzade Selim'in halefi olan diğer padişahların ise soyları Şehzade Bayezid'den değil, Şehzade Selim'den devam ettiği için bu tür yorumlara nasıl bir nazarla yaklaştıklarını, yani selefleri olan padişahlar ile o padişahların katledilen kardeşleri arasında ayırım yapıp yapmadıklarını bilemeyiz. Ancak bu örneği göz önünde bulundurduğumuzda, müelliflerin, Osmanlı hanedanının erkeklerinden saygıyla bahsederken, tahta çıkıp çıkmamak gibi bir ölçü gözetmediklerini söyleyebiliriz.

Seyyid Lokman da bu şehzadeler için “*ol iki zât-ı ‘adîmü’s-sıfât birbiriyle muhâlefete başladılar*” demekte, “*erbâb-ı fesâd fursât bulup engîz ve ifsâd yönünden işlediler*” diyerek söz konusu muhalefetin sorumlusu olarak başkalarını göstermekte ve *eğer müminlerden iki grup birbiriyle savaşırsa aralarını düzeltin*, ayeti gereğince, Kanuni Sultan Süleyman'ın ara bulmak için çaba sarfettiğini söylemektedir³⁴⁹.

Hadiselerin cereyan ettiği dönemde yaşayan Selânikî'nin de, Sultan Selim'in tahta çıkmasıyla birlikte orduya resmen dahil olan bazı askerleri, “*Anlarun dahi ekseri bî-edeb haramzâde kattal evbaş u kallaşları şehzade muhârebesinde yoldaşlık ettiler*” şeklinde suçlaması³⁵⁰, şehzadeler cenginin kendi devri içinde de onaylanmadığını ve müellifin tek başına Sultan Selim'i haklı göstermek gibi bir kaygı taşımadığını göstermektedir.

Bu noktada, Peçuyi'nin Konya savaşıyla ilgili olarak, her iki şehzadenin de padişah evladı, her iki askerinin de İslam askeri olması bakımından, tarafların “aslında” birbiriyle *gönülsüz* savaştığını söylemesi³⁵¹ önemlidir. Zira bu savaşta yer alanları, -en azından Şehzade Bayezid'in saflarındaki askerleri- çeşitli menfaatler çerçevesinde gözlerini hırs bürümüş kimseler olarak yansıtmak ya da bu şekilde sağduyulu

³⁴⁸ a. g. e, C: I, s. 408.

³⁴⁹ Hüner-nâme, s. 135.

³⁵⁰ Tarih-i Selânikî, C: I, s. 58.

³⁵¹ “...nev'an tekâsül”, Târih-i Peçevi, C: I, s. 394-395.

savaşçılar olarak göstermek müellifin seçimidir. Burada her iki şehzadenin de asker için değerli olduğu hissettirilmiştir. Bu seçim müellifin hanedana bakışı hakkında ipucu verebilmektedir. *Padişah evlatları* ifadesi muhtemelen şehzadelerin geldikleri soyun önemine yapılan bir göndermedir. Şehzadeler arasındaki ilişki bugün zihnimizde şekillenen, aynı aileye mensup bireyler arasındaki ilişkiden farklı koşullarda yaşandığından, bu tip mücadelelerin, yalnızca iki kardeş arasındaki hukukun zedelenmesi olarak algılandığı düşünülmemelidir. Henüz hükümdar hayattayken, belirli vasıflara sahip iki şehzadenin çarpışması bir kayıp olarak görülmektedir ve bu durum müellifi rahatsız edebilmektedir.

Hatta hükümdarın ölümü halinde de, tahta yeni cülus etmiş bir şehzadenin kardeşlerini katletmesine, devletin varlığını güvence altına almak gibi izah edilir nedenler çerçevesinde gerçekleşse dahi olumlu yaklaşılmadığını görmekteyiz. Örneğin Âli, Sultan III. Murad'ın, beş kardeşini *kânûn-ı diger-gûn-i 'Osmânî mûcibince* katlettiğini söylemekte³⁵²; Peçuyi, Sultan III. Mehmed'in on dokuz kardeşini *kânûn-ı vajgûn-ı 'Osmânî mûcibince* öldürdüğünden bahsetmektedir³⁵³. Bu arada Peçuyi, katillerden padişahı sorumlu tutmak yerine kanunun kötülüğüne değinmeyi seçerken, Sultan Süleyman'ın cülusu sırasında günahsız olan hiç kimseyi öldürmemesiyle de övünebilmektedir³⁵⁴. Selânikî ise konuya ilişkin üzüntüsünü şehzadelerin cenaze namazını tasvir ederek dile getirmeyi tercih etmiştir. Müellif, ilk beş şehzadenin ölümünün ardından, *İstanbul halkı feryâd u figânını melâ'ike-i arş-ı azîme dinletti*³⁵⁵ demiş; diğer on dokuz şehzadenin ölümüyle birlikte, *dîdelerin giryân dillerin büryân olup, ma'sûmlar musîbetinin âh u nâlelerinin dûdı âsumâna* çıktığını ve *bu âteş ile yanmadık ciğer* kalmadığını söylemiştir. Selânikî'ye göre bu katli gerçekleştiren dilsizler aynı zamanda “*dinsiz*”dir³⁵⁶. Suçsuzluğu infazından sonra anlaşılan devlet adamlarıyla veya savaş sırasında öldürülen şehitlerle ilgili bile bu kadar dokunaklı sahneler canlandırılmadığına göre ve söz konusu katiller bizzat hükümdarların verdiği kararlar sonucunda gerçekleştiğine göre, tüm bu yorumlar yazarların hadendanla ilgili gerçek hissiyatını yansıtıyor diyebiliriz. Hatta Âli'nin, Sultan Mehmed'in kardeşlerini “*hadâyık-ı mülk-i saltanat goncaları*” şeklinde tarif etmesi³⁵⁷, Peçuyi'nin, Sultan

³⁵² **Kühü'l-ahbâr**, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 226.

³⁵³ **Târih-i Peçevi**, C: II, s. 5.

³⁵⁴ **a. g. e**, C: I, s. 2.

³⁵⁵ **Tarih-i Selânikî**, C: I, s. 102.

³⁵⁶ Bu kelimenin bir hakaret olarak kullanıldığı görülmektedir, **a. g. e**, C: II, s. 436.

³⁵⁷ **Kühü'l-ahbâr**, Faris Çerçi neşri, C: III, s. 628.

Süleyman'ın oğlu şehzade Cihangir'i açılmamış taze bir güle benzetmesi³⁵⁸; Selânikî'nin, üç aylıkken vefat eden Sultan III. Mehmed'in oğlunu “*şehzâdecik*” şeklinde zikretmesi³⁵⁹ gibi örnekler, yazarlar tarafından genç hükümdar adaylarına duyulan yakınlığı göstermektedir.

Zira *Şehzâde-i civân-baht sezâvâr-ı tâc u taht*³⁶⁰, *şehzâde-i kâmkâr u lâyük-ı taht-ı şehriyâr*³⁶¹ gibi elkabla anılmalarından da anlaşılacağı gibi tahtı ve tâcı prensipte tüm şehzadeler hakettmektedir. Nitekim Peçuyî, Sultan Süleyman'ın şehzadelerini, daha sonra Sultan II. Selim'in hükümdar olacağını bilmesine rağmen, “*şehzâdegân-ı civân-baht sezâvâr-ı efsâr u tâc taht Sultan Mehmed ve Sultan Selim Hazretleri*” şeklindeki elkabla, bir arada zikretmiştir³⁶². Bu arada, şehzadelerin yalnızca tahtı ele geçirdikleri durumda bahtlarının güzelliğinden söz edilebileceği göz önünde bulundurulursa, “*civân-baht*” elkabını da kalıplaşmış bir temenni ifadesi olarak düşünebiliriz.

Âli'nin *Kühü'l-ahbâr*'da yer verdiği, Celâl Bey'e ait şu şiir, hükümdarlık makamının maddi ve manevi gücünü şehzadeler üzerinden ortaya koyması bakımından önemlidir: “*Dün gice vâkı'anda bir pîre didim/ Ey şeh-i 'âkıl u dânâ/ Hazret-i Pâdişâh-ı devrânın/ Peñç şeh-zâdesi ki vâr zîbâ/ Biri bebr ü pelenk ve birisi şîr/ Biri sîmürğdür birisi 'ankâ/ Kangısı tâc ü tahta lâyıkdır/ Kangısıdır cihânda Hızr-ı bakâ/ Ana bu sırrı didüm i'lâm it/ Didi hayrû'l-umûri evsatûhâ*”³⁶³.

Dolayısıyla şehzadeler içinde en *layık* olanının tahta geçtiğine yönelik bir anlayıştan söz edebiliriz³⁶⁴. Görünürde bunu sınavan bir merci olmamakla birlikte, taht mücadeleleri sırasında şehzadelerin aklının, kuvvetinin, çevikliğinin ve liderlik vasıflarının denendiğini söyleyebiliriz³⁶⁵. Bununla beraber hastalıklar, ölümler ve

³⁵⁸ **Târih-i Peçevi**, C: I, s. 302. Gül metaforunun divan edebiyatında, tasavvuf edebiyatında ve halk edebiyatında sevgili için kullanıldığı bilinmektedir, Mehmet Pektaş, “**XIV. Yüzyıl Divan Şiirinde Sevgiliye Dair Benzetmeler**”, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Ankara, 2011, s.35.

³⁵⁹ **Tarih-i Selânikî**, C: II, s. 625.

³⁶⁰ Örnek olarak, **a. g. e.**, C: I, s. 131, 142.

³⁶¹ **Târih-i Peçevi**, C: II, s. 89.

³⁶² **a. g. e.**, C: I, s. 195.

³⁶³ **Kühü'l-ahbâr**, Firis Çerçi neşri, C: II, s. 4.

³⁶⁴ Örnek olarak, “*Kendiyi gösterir güher-dâne/ Lâyık-ı sadr olan geçer sadra*”. **Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâ'idü'l-Mecâlis**, s. 296; “... *şâyeste'-i hil'at-i saltanat...*”. **Hüner-nâme**, s. 122.

³⁶⁵ Bu bağlamda Halil İnalçık, taht mücadelelerine, *tanrı hükmünü meydana çıkaran* bir vasıta olarak bakıldığını söylemektedir. “Osmanlılar'da Saltanat Verâseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi”, s. 93-94. Nitekim Âli de, padişahları hakimiyeti elde etme şekillerine göre, tahtı çaba sarfetmeden babasından devralanlar ve diğer kardeşleri arasında kılıcıyla sivrilenler olarak ikiye ayırmakta ve övgülerini yalnızca ikinci grup için kullanmaktadır. **Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâ'idü'l-**

nüfuzlu kişilerin gizli faaliyetleri de şehzadelerin akıbetini belirlemektedir. Yani asıl takdir kaderindir ve yukarıda da açıkladığımız gibi, müellifler hükümdarları Allah'ın tayin ettiği fikrini her fırsatta dile getirmektedir. Hatta, Sultan Süleyman'ın doğumunu “*dürr-i yegâne ve gevher-i yekdâne dürc-i gaybden zuhûra geldi*” şeklinde tarif eden Seyyid Lokman'ın da yaptığı gibi³⁶⁶, padişahların sahip-kıranlık alâmetlerini doğumları sırasında gökyüzünde meydana değişikliklerle açıklamayı şiar edinmişlerdir.

Seyyid Lokman, Sultan Süleyman'ın, “*‘âlem-i bâlâdan bu mertebe’-i ‘ulyâya lâyık ve sezâvâr oldugına binâ’en*” tahta geçtiğini söylemiştir³⁶⁷. Müellife göre şahlık hil’ati Allah tarafından onun için hazırlanmış olup, denizin derinliklerinden aya kadar olan herşey onun hükmüne verilmiştir³⁶⁸. Âli, “*Selâtîn-ı zevi’l-iktidâr*”a biri *hutbe-i şerîfe*, diğeri *sikke-i münîfe* olmak üzerine iki şeyin Allah tarafından hibe edildiğini söyleyerek, aynı zamanda Osmanlı hükümdarlarının egemenlik unsurlarına da değinmiştir³⁶⁹. Aynı yazar, padişahların iktidarlarının *mü’eyyed min ‘indillâh serîrine mazhar* düştüğünü yani Allah katında onaylandığını dile getirmiş ve devlete isyan edenlere, *Allah’ın iradesinin dayandığı hikmeti bilmezler* şeklinde bir eleştiri getirmiştir³⁷⁰. Bu bağlamda devlet, yazarlara göre Allah'ın iradesini görünür kılma özelliğine sahiptir. Hatta, “*Kimin ki nûr-ı hidâyet görine alınında/hümâ-yı devlet ânın üstüne salar sâye*” diyen Âli'ye göre, bazı kimselerin devlet kademelerinde görevlendirilmesi de aynı iradeye işaret etmektedir³⁷¹. Devletin idare biçimi ile idarecisi ise bu özellik sayesinde mukaddes kabul edilmektedir.

Mecâlis, s. 295. Bununla beraber şehzadelerin, hükümdar olmalarında yalnızca fiili olarak gösterdikleri taht mücadelelerinin değil, sancak bölgelerindeki başarılarının da etkili olduğu söylenebilir. Feridun M. Emecen, **Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum**, s. 83.

³⁶⁶ **Hüner-nâme**, s. 118.

³⁶⁷ **a. g. e.**, s. 122.

³⁶⁸ **a. g. e.**, s. 117, d89.

³⁶⁹ **Nushatü’s-selâtîn**, s. 182; **Kühü’l-ahbâr**, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 253.

³⁷⁰ **Mevâ’idü’n-Nefâis fî Kavâ’idi’l-Mecâlis**, s. 295.

³⁷¹ **Kühü’l-ahbâr**, Faris Çerçi neşri, C: III, s. 436.

2.2. Hükümdarlara Atfedilen Kudsiyetin Müelliflerin Anlatımlarına Yansıması

Osmanlı müellifleri bir önceki bölümde de izah etmeye çalıştığımız gibi beşeri bir yapılanma olan devleti manevi bir temele oturtmuş; bu da, müelliflerin devleti temsil eder konumda olan hükümdarlara kudsiyet atfetmelerine neden olmuştur. Yazarların, hükümdarları kutsal kimseler olarak görmesi, onları her konu edinişlerinde hissedilmekle beraber; bu anlayış hükümdarların duyularının ve azalarının “*mübârek*”, “*şerîf*” gibi sıfatlarla tanımlanması gibi örneklerde de³⁷² açıkça görülebilmektedir.

Âli, Allah’ın saltanatı Osmanoğullarına bahşetmesini şu şekilde yorumlarken, “...*gâh oldu ki selâtin-i ceng-âzmâyı a’lâm-ı enbiyâdan biri ile mükerrerem ve muhterem evliyâ eyledi ve gâh oldu ki sülâle-i havâkîn-i ‘adâlet-nümâyı çâr-yâr-ı bâ-safâdan birinin ism-i eşheriyle müştahir u pişvâ ve muktedir u muktedâ eyledi. Ol cümleden biri silsile-i celîle-i Âl-i ‘Osmân ve pâ-y-taht-ı mülk-i Rûm’da fermân-ı râbb olan şehriyârân-ı zamândır*”³⁷³, Osmanlı padişahlarının ulvî kimliğine de değinmiştir. Bu ifadelerden, Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferi’nin ardından hilâfeti devralmasının (1517) Osmanlı hanedanını şereflendirdiğini ancak Sultan Selim’den önceki gâzi padişahların da birer veli, evliya gibi düşünüldüğünü görmekteyiz.

Tam anlamıyla teokratik bir yapıda olmayan Osmanlı Devleti’nin hükümdarlarına çizilen bu görüntüde elbette hilâfet makamının da rol oynadığını söyleyebiliriz. Fakat bu rolü padişahlara yeni bir hüviyet kazandırmaktan ziyade, padişahlara ait bir ideali açığa çıkarmak olarak değerlendirebiliriz. Şöyle ki, Sultan Selim’in Mekke ve Medine’nin korucuyuluğunu üstlenerek, “*Hâdim-i Haremeyn-i şerifeyn*” olması hükümdara ait dini ve siyasi bir idealin gerçekleştiği anlamına gelebilmektedir³⁷⁴. Hatta Büyük Selçuklu Devleti’nin kurucusu Tuğrul Bey’in, Bağdad’a girişinin ardından (1060) Abbasi halifesi Kaim Bi-emrillâh tarafından “*Rûkniddin*” (Dinin temeli), “*Kasîm emîr ül-Müminîn*” (Halifenin ortağı) gibi unvanlar alması³⁷⁵, Türkler’in tarih sahnesinde İslamiyeti koruyan, müminleri himaye eden bir pozisyonda yer alma isteklerinin kökenine işaret etmektedir. Bununla beraber, Sultan I. Murad’dan Sultan Selim’e kadarki hükümdarların *halife* unvanını

³⁷² Hatta Selânikî, Sultan II. Selim’in vefatı bahsinde, hükümdarın “*mükeyyifât buhârına mubtelâ*” olan “*dimağ*”ını dahi “*mübârek*” kelimesiyle betimlemeyi tercih etmiştir. **Tarih-i Selânikî**, C: I, s. 98.

³⁷³ **Kühü’l-ahbâr**, komisyon neşri, C: II, s. 4.

³⁷⁴ Feridun M. Emecen, **Yavuz Sultan Selim**, İstanbul, Yitik Hazine Yayınları, 2011, s. 325.

³⁷⁵ Osman Turan, **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi: Türk Dünya Milli İslâmi ve İnsani Esasları**, C: I, İstanbul, Turan Neşriyat Yurdu, 1969, s. 189.

kullanmasına bakacak olursak³⁷⁶, halifelik makamının fetva, kaza ve hüküm işleriyle ilgili bizzat ilgilenmek veya ehil kimseler tayin etmek gibi temel dini vazifelerinin³⁷⁷ kazaskerler ve şeyhülislam eliyle Osmanlı hükümdarları tarafından zaten yerine getirildiğini görmekteyiz³⁷⁸. Hilâfetle birlikte devletin şeriatî uygulama tarzında da değişiklikler olmadığı için³⁷⁹ padişahlık makamının kazandığı farklı bir dini boyuttan söz edemeyiz³⁸⁰.

Seyyid Lokman, padişahlığın ve peygamberliğin bir yüzükte iki cevher gibi olduğunu söylemiş, buna sebep olarak da, ümmetin kurtuluşunu gaye edinen enbiyâ ile işi *kainata nizam vermek* olan selâtin arasındaki benzerliğe işaret etmiştir³⁸¹. Aynı anlayışı, “*nübüvvet ve şâhî iki hâtem bigidür bir barmakta ve iki gevher bigidür bir kânda*” diyen Neşrî’de de buluyor olmamız³⁸², müellifler tarafından kutsallığın hükümdarlara, hükümrancılara yani devlet başkanı olma özellikleri üzerinden yüklendiğini göstermektedir. Hatta *Mevâ’idü’n-Nefâis*’te, hükümdarlara hizmetin sülûkun yarısı olduğunu dile getiren³⁸³ Âli, ekâbir hanesindeki hizmetkarla ilgili açtığı bahiste, “*temellükünün hakk-ı hizmetinin mâlikiniün ‘ibâdetinden mukaddem olduğunu* söylemiştir³⁸⁴. Ülkedeki en büyük mülk sahibi hükümdar olduğuna göre, buradaki hizmet, şahsi bir hizmetten ziyade mukaddes kabul edilen devlete yani hakka hizmet olarak değerlendirilmelidir.

Hükümdarların, adil bir yönetici olarak tebeasının duasını alması ne kadar önemliyse, ettikleri dualar da tebeanın kaderini belirleyecek kadar mühim addedilmektedir. Müellifler, sonraki bölümlerde de örneklendireceğimiz gibi, savaşlarda orduya destek sağlayan en önemli manevi odaklardan biri olarak Allah’ın inâyeti ve peygamberin mucizesinin yanı sıra, *padişahın himmet ve kerâmeti*’ni de zikretmiştir. Belki de bu yüzden, savaş esnasında hükümdarın sürekli bir ibadet ve

³⁷⁶ Azmi Özcan, “Hilâfet”, **DİA**, C: XVII, Ankara, 1998, s. 546.

³⁷⁷ İbn Haldun, **Mukaddime**, çeviren: Zakir Kadiri Ugan, C: I, İstanbul, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 1988, s. 554-574.

³⁷⁸ Bilgi için, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1965, s. 151, 173.

³⁷⁹ Feridun M. Emecen, **Yavuz Sultan Selim**, s. 328.

³⁸⁰ Hatta Mehmed Niyazi Özdemir Yavuz Sultan Selim’in ve sonraki padişahların halifelik unvanına *etkin* bir şekilde kullanmadıklarını söylemektedir. **Türk Devlet Felsefesi**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1993, s. 141-142. Hüseyin Yılmaz ise hilâfetin saltanat kurumunu kudsiyet bağlamında güçlendirdiğini söylemektedir. “**The Sultan and Sultanate: Envisioning Rulership in the Age of Süleyman the Lawgiver (1520-1566)**”, (Doktora Tezi) Harvard Üniversitesi, 2005. s. 192.

³⁸¹ **Hüner-nâme**, s.121

³⁸² Mehmed Neşrî, **Kitâb-ı Cihan-Nümâ**, C: I, Faik Reşid Unat, Mehmed A. Köymen neşri, s. 5.

³⁸³ **Mevâ’idü’n-Nefâis fî Kavâ’idi’l-Mecâlis**, s. 349.

³⁸⁴ **a. g. e.**, s. 321.

niyaz halinde olduğunu göstermek müellifler için önemli hale gelmiştir³⁸⁵. Zira onlara göre hükümdarın duası zafere giden yolda etkili olduğu kadar, askerin manevi kurtuluşu için de gereklidir. Örneğin Âli, *Nusretnâme*'de, askerin *pâdişâh-ı zillü'l-lâh hazretlerinin du'â-i hayırlarından istimdâd ederek savaştığını* söylemiştir³⁸⁶. Peçuyi, Kanuni Sultan Süleyman'ın atını sürdüğü, Mohaç sahrasındaki Hünkar Tepesi'yle ilgili olarak, “*bu hakîr-i kalilü'l-bazâ'a bin tarihinden mukaddem tâzelik hevâsı ve âtmaca avın bahânesiyle ol etrâfi geşt ü güzâr ederek, 'Alimallahu te'alâ teberrüken iki üç def'a püşte-yi mezbûre üzerine bir gâzî pâdişâhın cây-ı münâcâtıdır diyü çıkmak vâkı' olmuşdur*” demiş, yani söz konusu tepenin azametini bir hükümdarın ‘dua yeri’ne yakıştırarak tasvir etmiştir³⁸⁷.

Hükümdarların Allah ile kurdukları rabita basiret sahibi bir yönetici olarak gösterdikleri başarılarla da ilişkilendirilmiştir. Örneğin Selânikî, 1591'de Sultan III. Murad'ın caize alıp iş görmeyen Rumeli beylerbeyi Apostol Paşa'yı azletmesini, “*Pâdişâh-ı dîn-penâh hazretleri izhâr-ı kerâmet ü velâyet eyledi*” şeklinde yorumlamış³⁸⁸; 1594'de padişahın Avusturya seferine ek hazine göndermesini ise “*Allah pâdişâh-ı alem-penâhun mübârek kalbini mülhem bi's-savâb eyledi*” sözleriyle onaylamıştır³⁸⁹. Ona göre Sultan Murad, eski sadrazam Sinan Paşa'nın yolsuzlukla elde ettiği mal varlığının kendisine bildirilmesi üzerine, malların zapt olunarak, mîrî hazineye teslim edilmesinde *mülhem bi's-savâb olmuşdur*³⁹⁰. Âli ise hükümdarın, barış antlaşmalarına uymayarak sınırları ihlal eden Osmanlı birliklerini men edişini “*Saftı pâdişâhın âyinesi/ Olacak işleri görirdi temâm*” mısralarıyla betimlemiştir³⁹¹. Bir devleti güçlü kılan en önemli özelliklerden biri de iç ve dış politikada öngörüyle

³⁸⁵ Mesela Peçuyi, İstoni Belgrad kalesi fethedilinceye kadar (1543) Sultan Süleyman'ın secdeye kapanıp dua ettiğini söylemektedir. **Târih-i Peçevi**, C: I, s. 259.

³⁸⁶ **Nusretnâme**, s. 285.

³⁸⁷ **Târih-i Peçevi**, C: I, s. 89.

³⁸⁸ **Tarih-i Selânikî**, C: I, s. 236.

³⁸⁹ **a. g. e.**, C: I, s. 373. Aslında bu para, Serdar-ı ekrem Sinan Paşa tarafından önceden de talep edilmiştir. Hatta Selânikî'nin ifadesiyle, buna *müsâ'ade buyrulmayup inâd olunması* Osmanlı askerinin sıkıntı içinde olduğunu bilen düşmana cesaret vermiştir. s. 371. Yani müellif, padişahın hazine irsalini onaylanmadığını baştan belirtmiş ama yine de onun nihai kararını “*mülhem*” kelimesini kullanarak izah etmiştir.

³⁹⁰ **Tarih-i Selânikî**, C: II, 584. **Kâmûs-ı Türkî**'nin örnek olarak, mülhem kelimesinin açıklamasında, “Pâdişâhlar mülhemdir”, örneğini vermesi manidardır.

³⁹¹ **Kühü'l-ahbâr**, Faris Çerçi neşri, C: III, s. 572. Bu anlayışın izlerini Dede Korkut'ta da bulabilmekteyiz: “*Resul Aleyhisselam zamanına yakın Bayat boyundan Korkut Ata dirler bir er kopdı. Oğuz'un ol kişi tamam bilicisiydi. Ne dir ise olur idi. Gaybdan dürlü haber söyler idi. Hak Teâlâ onun gönlüne ilham ider idi.*” Ahmet Yaşar Ocak, **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2010, s. 13.

haraket etme melekesi olduğuna göre, belki de yazarlar hükümdarların bu tür sezgisel kabiliyetlerine değinerek, devletin gücüne işaret etmek istemiştir.

İslami literatürde iyiyi ve kötüyü temsil eden bazı kavramları kullanım yerleri de, devlete ve hükümdarlara izafe edilen kudsiyetin boyutları hakkında ipucu vermektedir. Örneğin Seyyid Lokman'ın 1524'de Mısır'da bağımsızlığını ilan eden Ahmed Paşa için *fıravun* benzetmesi yapması³⁹², yazarın devlete ihanet ile Allah'a şirk koşmayı bir bakıma eşdeğer tuttuğunu göstermesi bakımından önemlidir. 1521'deki Canberdi Gazali isyanına katılanlar ise Hasan Beyzâde'ye göre Ye'cuc kavmine benzemektedir³⁹³.

Seyyid Lokman, Topkapı Sarayı'nı çatısı gökyüzüne kadar uzanan, zemini yerküreye bitişik, devasa, sarsılmaz bir yapı olarak tasvir etmiş³⁹⁴, yani saraya bir bakıma ruhani bir görüntü vermiş; İntizâmi, sarayın kubbelerine *zamîr-i âfitâbın yetişemediğini* söylemiş³⁹⁵, Âli ve Beyzâde saraydan bahsederken, *cây-i bihişt-âsâ*³⁹⁶, *saray-ı cennet-âsâ*³⁹⁷ gibi kelimeler seçmiştir³⁹⁸. Peçuyi'ye göre 1543'de Valpola kalesi "*pâdişâh-ı rûy-ı zemînin kûdüm-i şerîfleriyle*" cennetin dahi kıskanacağı bir yer haline gelmiştir³⁹⁹. Hükümdarın yaşadığı, ayak bastığı yerler bu şekilde, cennetle tarif olunurken; düşman askerine "*dûzah-makar*"⁴⁰⁰, düşman krala "*melâ'in-i dûzah-mekîn*"⁴⁰¹ denmesi gibi örneklerde de görüldüğü gibi, düşmanı tanımlamak için cehennem mefhumu tercih edilmiştir. Peçuyi, savaş sırasında ölen düşmanların *canlarını zebaniye ismarladıklarını* sıklıkla belirtmekte⁴⁰², Âli, 1585'de Haydar Mirza ile Osmanlı birliklerinin karşılaşmasının ardından her iki tarafın da verdiği zayıyatı şu

³⁹² **Hüner-nâme**, s. 200.

³⁹³ **Hasan Beyzâde Tarihi**, C: II, s. 7.

³⁹⁴ **Hüner-nâme**, s. 123.

³⁹⁵ İntizâmi, Sultan III. Mehmed'in şehzadesi Sultan III. Murad'ın 1582'deki sünnet düğününü tasvir eden **Sûrnâme-i hümayûn** adlı şehname türü eserin yazarıdır. Mehmet Arslan, **Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri**, C: II, **İntizâmi Sûrnâmesi**, İstanbul, Sarayburnu Kitaplığı, 2009, s. 126.

³⁹⁶ **Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâ'idü'l-Mecâlis**, s. 275.

³⁹⁷ **Hasan Beyzâde Tarihi**, C: II, s. 19.

³⁹⁸ Saray ve cennet ilişkisi yaygın bir şekilde kullanılıyor olmalıdır ki, on altıncı yüzyıl tezkirecilerinden Lâtîfî de, "*merkez-i âlem-medar*" şeklinde tarif ettiği Topkapı Sarayı'nı anlatırken, "*cennet-mekîn*", "*cennet-arâ*" gibi kelimeler seçmiştir. **Evsâf-ı İstanbul**, hazırlayan: Nermin Suner (Pekin), İstanbul, Bahaa Matbaası, 1977, s. 16.

³⁹⁹ **Târih-i Peçevi**, C: I, s. 249.

⁴⁰⁰ **Hasan Beyzâde Tarihi**, C: II, s. 54.

⁴⁰¹ **a. g. e**, C: II, s. 117.

⁴⁰² Örnek olarak, **Târih-i Peçevi**, C: I, s. 227; II, 154.

şekilde değerlendirmektedir: “Şühedâ-i sü’edâ Cennete ve muhâlifîn ü eşkıyâ nâ(r-ı) Cehenneme togru gitdiler”⁴⁰³.

Aynı şekilde müelliflerin melek ve şeytan ayırımından da istifade ettikleri tespit edilmiştir. Örneğin Safevi şahları çok çeşitli hakaretlerle anılmakla birlikte, kimi zaman “Şâh-ı gümrâh-ı şeyâtîn-sipâh”⁴⁰⁴, “şeytânet-penâh”⁴⁰⁵ olarak zikredilmiştir. İran şahlarının bu şekilde şeytana hizmet ettiği belirtilirken, onlarla savaşan Osmanlı hükümdarlarının ise meleklerin takdirine mazhar olduğu çeşitli vesilelerle dile getirilmiştir. Örneğin Âli, Mercidabık Savaşı’nda (1516) *melâike-i evc-i a’lânın âlem-i semâdan niçe vechile âferin kıldığını* söylemiş⁴⁰⁶, Peçuyi, Çıldır Savaşı’nı (1578), “*bir cenk ü perhâş olur ki felekde melekler tahsîn u şabâş ederler*” sözleriyle tarif etmiştir⁴⁰⁷. Osmanlı Devleti’nin zaferine eşlik eden melekler aleminin yanı sıra anlatıma sahabeler de dahil edilmiştir. Mesela Selânikî’ye göre, Hz. Ebu Eyüp el-Ensârî Sultan III. Mehmed’e “*müyesser olan gazâ’-i azîm ve feth-i mübine (Eğri Seferi-1596) şükr ü sipâs ve hamd-i ferâvân*” eylemiştir⁴⁰⁸. Elbette bu tür örnekler, müelliflerin gaza niteliğindeki savaşları dini bir terminolojiyle izah etme gereksinimlerinin bir eseri olarak değerlendirilebilir. Fakat örneğin aynı yazarın Sultan III. Murad’ın cenaze namazı kılınırken, *Mele-i a’lâ meleklerinin zâr u giryân olan insâna enîn ü hanîn ile inlediğini* söylemesi⁴⁰⁹ veya herhangi bir hastalık nedeniyle ölen şehzadeleri dahi şehit mertebesinde değerlendirerek, “*Şühedâ-i Âl-i Osmân alayı*”na dahil etmesi⁴¹⁰, müelliflerin dini bir karakter taşıyan savaş anlatımlarında taraf oluşlarının bir diğer nedenine işaret etmektedir. Şöyle ki, müelliflerin bu tutumunda sadece gaza inançları değil, kutsal gördükleri devlete yani hükümdarlara bağlılıkları da etkilidir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi müverrihler, “*Asker-i Osmânî*” ve “*Asker-i pâdişâhî*” den çok, “*Leşker-i İslâm*”, “*Ehl-i İslâm*” ve “*Guzât-ı İslâm*” şeklinde zikretmeyi tercih ettikleri Osmanlı askerlerine Allah’ın yâr ve yardımcı olduğunu

⁴⁰³ **Kühü’l-ahbâr**, Faris Çerçi neşri, C: III, s. 468.

⁴⁰⁴ **Hasan Beyzâde Tarihi**, C: II, s. 120.

⁴⁰⁵ **Nusretnâme**, s. 146.

⁴⁰⁶ **Kühü’l-ahbâr**, komisyon neşri, C: I, s. 1165.

⁴⁰⁷ **Târih-i Peçevi**, C: II, s. 40.

⁴⁰⁸ **Tarih-i Selânikî**, C: II, s. 654.

⁴⁰⁹ **a. g. e.**, C: II, s. 435.

⁴¹⁰ Örnek olarak, **a. g. e.**, C: II, s. 682.

sıklıkla belirtmiş⁴¹¹, elde edilen zaferleri bu inâyetin bir neticesi olarak değerlendirmiştir⁴¹². Bunun yanı sıra, Allah'ın Osmanlı'ya yardımını aşikar kılacak bazı hadiselerden de bahsederek bu fikri desteklemişlerdir. Örneğin Âli'ye göre, Sultan Selim Mısır seferinde Ridaniye civarındayken su kıtlığı başlamış ve hükümdarın duası üzerine, normalde oralara hiç yağmur yağmazken ordu çölden selametle çıkıncaya kadar baran eksik olmamıştır⁴¹³. 1578'de Şirvan'a giden Osmanlı kuvvetlerini takip eden kızılbaşlar Kür Nehri'ni geçmeye çalışırken köprünün yıkılması sonucu boğulmuş ve bu hadiseyi işleyen Âli önce, "*Hikmet Allâh'ındır ol günâhkârların sıkletine köpri tahammül idememiş*" yorumunu yapmış; ardından bu hadisenin "sırrını" aktarmıştır: "*sübhâna'llâh bu ne makûle sırr-ı hikmet-güvâhdır ki ser-dâr-ı devlet-yâr dahi Karaman Vilâyetinden gelürken Kur'ân-ı 'Azîmden tefe'ül eylediler. Yâ rabbî surh-serân ahvâlî 'aceb neye müncer olacaktır deyu Mushaf-ı şerîfi açdılar. Garâbet bundadır ki 'fe-eğraknâhüm ecma'în (...hepsini suda boğduk) nass-ı mübîni satr-ı evvelinde geldi. Bu sebab ile surh-serlerin ekseri ihlâki gark-ı âb olma cihetinden zuhûr buldı*"⁴¹⁴. Buna karşılık aynı müellifin, Tatarlar'ın Azak kalesi civarındaki, *rüzgardan başkasına geçit vermeyen* Ten Nehri'nden *suhûletle* geçtiğini (1579) söylemesi⁴¹⁵ gibi örneklerde ise Allah'ın muavenetinin Osmanlı'ya ve müttefiklerine mahsus olduğu gibi bir fikrin izlerini görebilmekteyiz. Elbette bu arada bu tarz ifadeleri, zor olanı başarmaya yönelik bir vurgu olarak da düşünebiliriz. Zira kimi zaman yazarların fethedilen toprakların aslında ulaşılması çok güç mevkiilerde olduğunu özellikle belirttiğini bilmekteyiz. Örneğin Peçuyi, İstoni Belgrad Kalesi'ni geniş bir sahranın ortasında, bataklıkları ve sazlıkları nedeniyle alınması imkansız⁴¹⁶, Vişegrad Kalesini ayyuka perde olacak kadar yüksek⁴¹⁷, Zâlim Kalesi'ni etrafı korkunç dağlarla çevrili bir yer olarak⁴¹⁸ tasvir etmiştir.

1579'da Tiflis kalesini müdafaa eden Osmanlı birliklerinin zahiresi tükenmiş, kuşatmanın uzamasıyla birlikte mahsur kalan askerler at, katır, eşek, kedi, köpek,

⁴¹¹ Örnek olarak, "*Înâyet-i bâri-i te'alâ her-bâr dîn-i metîn ehl-i islâmın mu'in ve yâridir*", **Târih-i Peçevi**, C: I, s. 181.

⁴¹² Örneğin Peçuyi, Yanık Kalesi'nin fethi sırasında (1594), Osmanlı askerinin kalenin hendeğinden akan su karşısında zor durumda kalması üzerine dayanıksız tahta köprüler kurduğunu söylemiş ve tüm bu güçlülere rağmen askerinin kaleye ulaşmasıyla ilgili olarak, "*Hazret-i hakkın celil-i şâne bir inâyetidir ki, her zemân andan zâhir olan asker-i islâmın himâyatıdır*" demiştir. **a. g. e.**, C: II, s. 154.

⁴¹³ **Kühü'l-ahbâr**, komisyon neşri, C: II, s. 1169.

⁴¹⁴ **Kühü'l-ahbâr**, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 300.

⁴¹⁵ **a. g. e.**, Faris Çerçi neşri, C: III, s. 360.

⁴¹⁶ **Târih-i Peçevi**, C: I, s. 257.

⁴¹⁷ **a. g. e.**, C: I, s. 264.

⁴¹⁸ **a. g. e.**, C: I, s. 328.

yılan, kurbağa, çekirge ve kaplumbağa eti yemiştir. Âli'nin bu duruma getirdiği yorum ise şu şekildedir: “*Garâbet bundadır ki etler gül-be-şeker gibi lezîz bulundu*”⁴¹⁹. Böylelikle müellif belki de, en zor şartlar altında dahi askerin kendisini iyi hissetmesini sağlayan ilahi bir gücün varlığını hissettirmek istemiştir.

Bununla beraber yazarlar, savaşları anlatırken aralara “gayb aleminden haberler getiren” bazı rüyalar da serpiştirmiştir. Çeşitli müjdeler veren bu rahmani rüyalardan belki de Osmanlı'nın, Allah'ın rızası çerçevesinde topraklarını genişlettiğini göstermek için istifade etmişlerdir. Örneğin Selânikî, Sigetvar Seferi sırasında (1566) bir bölükbaşının abdest alırken etrafındakilere “*Ben bu gice bir güzel düş gördüm, şehîd olurum ammâ bu kal'a da alınur.*” dediğini kaydetmiş, ardından bölükbaşının hakikaten de şehit düştüğünü söylemiştir⁴²⁰. Peçuyi, 1593 tarihinde Hatvan Kalesi kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlandığını söyledikten sonra Nasreddinzâde Mustafa isimli bir zâtın kendisine anlattığı rüyaya da yer vermiştir. Mustafa Efendi'nin “*sulehâ-yı ümmetten*” olan bir kimseden dinlediği bu rüyaya göre, Hz. Muhammed, dört halife ve sahabeler büyük bir daire oluşturup, “*ehl-i cennet olacak şühedâ*”nın isimlerini ellerindeki deftere kaydetmektedir. Hz. Muhammed rüyanın sahibine takdir-i ilahinin bu olduğunu, değiştirilemeyeceğini söylemekte ve yenilginin ehl-i İslâm için daha hayırlı olduğunu bildirmektedir. Müellif bu rüyayı naklettikten sonra defterde adı geçen askerlerin gerçekten şehit olduğunu söylemeyi de ihmal etmemiştir⁴²¹. Âli, Kars Kalesi'nin tamirâtı sırasında (1579) Ebü'l Hasan Hırkânî adlı bir pîrin bölük halkından bir *ehl-i sülûkun* rüyasına girerek, kendi kabrinin de onarılmasını istediğini söylemiştir. Bu rüya serdar canibine iletilmiş, ardından kabir elden geçirilip, bir ziyaret-gâh haline getirilmiştir. Belki de Âli'ye göre söz konusu zâtın bu talebinin arkasında Osmanlı'nın yararına olacak bir hikmet gizlidir. Nitekim Âli, kalenin tamirinden sonra *derâhim ü dinârın yağmur gibi yağmaya başladığını ve bu sîtân-ı Rahmet-i Rahmânın gülistân-ı cihân gibi şâd-âb olup tarâvet bulduğunu* belirtmiştir⁴²². Ayrıca söz konusu zâtın kendi mezarı için “de” aynı şeyi istemesi, bir bakıma Kars Kalesi'nin fethinin Allah katında onaylandığı anlamına gelmektedir. Âli'ye göre bu tür mistik hadiseler devletin sınırları haricinde de gerçekleşmektedir. Örneğin Azerbaycan'da 1583 tarihinde meydana gelen deprem

⁴¹⁹ **Kühü'l-ahbâr**, C: II, Faris Çerçi neşri, s. 341.

⁴²⁰ **Tarih-i Selânikî**, C: I, s. 31.

⁴²¹ **a. g. e**, C: II, s. 143-145.

⁴²² **Kühü'l-ahbâr**, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 335.

sırasında genç bir çocuk evine ekmeek götürürken göçük altında kalmış ve kurtarılması tam da gıdasının tükendiği gün gerçekleşmiştir⁴²³. Bir başka örnek ise 1591 tarihinde İran'daki bir ineğin bir insan yavrusu doğurmasıyla ilgilidir⁴²⁴. Âli'nin ilk çocukla ilgili olarak, “Çıkdığı gibi imâna gelüb çirk-i şirk televvülünden kurtulmuştur” demesi, ikinci çocukla ilgili olarak da, “Hakk subhânehû ve ta'âlâ kullarına gazâb-ı resminden ibret göstermiştir. Bolayki 'ibret-bîn olub günahlarından inâbet eyleyeler deyü bu makûle nâdîde ve nâ-şenîde bir kıssa vücuda getürmüşdür” yorumunu getirmesi ise müellifin bu tür hadiseleri belirli bir maksat dahilinde paylaştığını düşündürmektedir. Ona göre Allah'ın kudreti her halükârda bu tip vakalarla zuhur etmekte fakat Osmanlı için mükafatlandırma, Osmanlı'nın savaş halinde olduğu topraklar için ise cezalandırma şeklinde kendini göstermektedir.

⁴²³ a. g. e, Faris Çerçi neşri, C: III, s. 420-421.

⁴²⁴ a. g. e, Faris Çerçi neşri, C: III, s. 675-676.

3. MÜELLİFLERE GÖRE PADİŞAH TASVİRLERİ

Vaka takibinin doğrudan padişah üzerinden yapıldığı şehnâme gibi bazı özel yazım türleri hariç tutulursa, on altıncı asır yazarlarının padişahı tasvir etmesi çeşitli vesilelerle gerçekleşmiştir. Bunlardan bir tanesi, yazarların bir taht değişikliği olduğunda, eski padişahın faaliyetlerinden, kimi zaman karakterindeki baskın özelliklerden söz etmesi, yeni padişahın görünüşü, yaşı, tahta geçiş şekli gibi bilgilere kısaca değinmesidir.

Mustafa Selânikî Efendi'nin böyle durumlarda yaptığı padişah tasvirlerinin en yoğunu Sultan III. Murad'ın vefatını müteakip gerçekleşmiştir⁴²⁵. Selânikî burada hükümdarın suretinden siretine, ona ait bazı yönetim özelliklerine konu bütünlüğünü bozmadan geçmiş, saltanatı sırasında vuku bulan bazı hadiseleri değerlendirmiştir. Selânikî'nin olayları sıraya dizisinin, örneğin çağdaşı olan Gelibolulu Âli'ye nispeten daha az belirgin çerçeveler içinde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Belki de bu yüzden müellifin, Kanuni Sultan Süleyman, Sultan II. Selim ve Sultan III. Mehmed için yaptığı padişah tasvirlerine kısmen daha dağınık başlıklar altında tesadüf edebilmekteyiz. Örneğin Âli, Sultan II. Selim'in iktidara geçişi münasabıyla açtığı yeni başlıkta, sadece Sultan II. Selim'i anlatmaya yoğunlaşırken⁴²⁶; Selânikî'nin, yeni hükümdar olarak Sultan Selim'den ilk bahseddiği olayların akışı içindedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümü üzerine Belgrad'a gelen Sultan II. Selim, matem kıyafetleriyle cenaze namazında görüldüğünde, Selânikî'nin ifadesiyle, “*burc-ı esedden şems-i hâveri tulû' ider gibi*” bir duruş sergilemekte, mübarek ellerini kaldırıp dua ederken gözyaşı dökmektedir⁴²⁷. Bundan sonra Selânikî'nin anlatımı, her ne kadar durumdan ziyade olay aktarımına dönse de, yazar evvela böyle bir sahneyi canlandırarak yeni hükümdarla ilgili bilgi verme ihtiyacı hissetmektedir. Gelibolulu Mustafa Âli ve Peçuyi İbrahim Efendi ise bizzat hükümdarlar için açtığı bahislerde birkaç cümlelik de olsa yalnızca o padişaha ait olan vasıfları zikretmiş, onların fiziksel ve ruhsal özelliklerine değinmiştir.

Bugünden bakıldığında bu bilgilerin özellikle verildiği düşünülebilir. Yeni yeni bir süreci anlatmaya başlayacak olan yazarlar tarafından bir dönemin görüntüsü belki de en kolay, olaylara şekil vermedeki gücü azami düzeyde olan bir devlet idarecisi

⁴²⁵ **Tarih-i Selânikî**, C: I, s. 427.

⁴²⁶ **Kühü'l-ahbâr**, Faris çerçi neşri, C: II, s. 1

⁴²⁷ **Tarih-i Selânikî**, C: I, s. 50.

vasıtasıyla çizilmektedir. Ancak yazarlar için hükümdarlar, hadiselerin daha iyi anlaşılması için bahsedilen ikinci plandaki karakterler değil, halk tarafından sevilmiyor bile olsalar, tüm siyasi hadiseleriyle birlikte kendi devirlerinin isimleridir. Örneğin *Künhü'l-ahbâr*'ın, *Târih-i Peçevî*'nin ve *Hasan Beyzâde Tarihi*'nin tezkire kısımları, padişah devirlerine göre tasnif edilmiştir ve bu bilgilere eser sonlarında değil, birbirini takip eden devirlerin sınırları olarak yer verilmiştir. Yeni padişahla birlikte devlet bünyesinde bazı görev değişikliklerinin olduğu göz önünde bulundurulursa, yazarların bu tutumunda dikkat çekici birşey yoktur fakat söz konusu biyografilerde henüz vefat etmemiş ulemanın isimleri de geçmektedir. Daha da önemlisi, birçok müverrih bir meselenin tarihi sürecini aktarırken, *on yıl önce*, *yirmi yıl sonra* gibi zaman belirteçleri kullanmak yerine, ele aldıkları zaman dilimini o sırada tahtta olan hükümdarın saltanatıyla eşleştirmiştir⁴²⁸.

Yalnız burada önemli olan, bu saltanat süreçlerinin, hükümdarların hayatlarından alınan kesitin başlangıcını oluşturmasıdır. Yani bu çalışma için okunan şehname tarzı dışındaki eserlerde, yazarların, hükümdarlara ilk defa, doğumlarından ziyade tahta geçişleriyle bir bütün olarak odaklandıkları gözlenmiştir. Eğer hayatlarının daha erken bir dönemlerinden söz ediliyor ise bu, çoğunlukla hükümdarın şehzadelik yıllarında iç siyaseti etkilediği ölçüdedir. Veya nadir olarak müverrih, padişahın, herhangi bir özelliğini çocukluğuna dönüşler yaparak açıklamak istemiştir. Fakat her halükârda bu tip bilgilerin arka planda tutulduğu rahatlıkla görülebilir. Örneğin Peçuyi, Sultan II. Selim ile Şehzade Bayezid arasındaki çekişmeyi anlattığı kısımda aslında Şehzade Bayezid'in hile bilmez bir tabiatı olduğu görüşünü desteklemek için ondaki bu güzel tabiatın kaynağı olarak Osmanlı hanedanına atıf yapmış ve örneğini Sultan III. Mehmed'in bir çocukluk anısından seçmiştir. Bu örneğe göre Şehzade Mehmed, bazı yalancı insanlardan söz açılması üzerine yalanın ne olduğunu sormuş ve kendisine yapılan açıklamaya *hiç razı olmayarak*, yalan söylemenin akıl dışı olduğunu söylemiştir⁴²⁹. Yani Peçuyi'nin, hükümdarın gençlik yıllarına ilişkin bu tür özel duyumları olabilmektedir. Fakat bunu Sultan III. Mehmed'in saltanatına giriş kısmında değil, bir başka hükümdar döneminde yani Kanuni Sultan Süleyman döneminde yer vermiştir. Aynı şekilde, Selânikî'nin, Sultan III. Murad'a ismini verenin dedesi Kanuni Sultan Süleyman olduğunu Sultan

⁴²⁸ Aslında bu tarihçilik anlayışı, monarşik yapıdaki bütün devletlerde görülmekle beraber, burada sadece bilinen birşeyin varlığına yeniden işaret edilmektedir.

⁴²⁹ **Târih-i Peçevî**, C: I, s. 388.

Süleyman devrini işlerken söylemesi⁴³⁰ veya şehzadeler için yapılan sünnet şenliklerinden, gerçekleştikleri dönem içinde bahsedilmesi, anlatımın, sıradan bir insan olarak padişah ve padişahlık öncesi hayatı üzerine kurulmadığını göstermektedir. Padişaha bu şekilde, biyografik bir tarzda yaklaşmayan yazarların, onların gündelik hayatlarına yönelik bilgileri de kısıtlı tuttukları söylenebilir.

Gerçi Selânikî çoğu zaman hükümdarın savaş dışındaki hareketlerini haber vermiştir. Mesela Sultan II. Selim'in Edirne şikargâhına *teveccüh buyurması*'ndan⁴³¹, veya Sultan III. Mehmed'in haremiyle beraber Davud Paşa Çifliği'ne gitmekle, "*gül ü kiraz mevsiminde tebdîl-i âb u havâ eylemek kast eyleyişi*"nden⁴³² yeni başlıklar altında söz etmiştir. Fakat aynı müellifin ay tutulması için de farklı bir bahis açtığını⁴³³ düşünürsek, bunun daha önce belirttiğimiz gibi, *Tarih-i Selânikî*'ye has bir durum olduğunu söyleyebiliriz. Peçuyi'nin, Sultan I. Süleyman'ın 1549'da hastalanması üzerine Karaca Dağı'na gitmesinden bahsetmesi ise⁴³⁴ bir istisna değildir. Çünkü müverrihin burada asıl söylemek istediği, padişahın bu yolla iyileştiğidir ki hükümdarın güçten düşmesi ve sıhhati için alınan tedbirler sadece hükümdarın kendisini değil, elbette tüm Osmanlı tebeasını ilgilendirecektir.

Taht değişiklikleri dışında, yazarların farkedilir ölçüde hükümdarlara odaklanmaları, hükümdarların maiyyetleriyle birlikte cenge gidişleri, cülus münasebetiyle yaptıkları türbe ziyaretleri ve katıldıkları cuma namazları vesilesiyledir. Bilhassa yazarların, bir padişahın savaşa çıkış anını nasıl tasvir ettikleri, cengâverliğinden ve savaş yönetme beceresinden ne gibi övgülerle söz ettikleri bizim için önemlidir. Çünkü bu tablo, yazarların görmeyi istedikleri ve betimlemekten gurur duydukları bir padişahı işaret etmektedir. Örneğin Âli'ye göre, 1516'daki Mercidabık savaşında Yavuz Sultan Selim'in, "*çehre-i nûr-enîsi mütegayyiru'l-âsâr, cünbüşi merdâne, hareketi şîrâne, tavrı levendâne, oturuşu Pâdişâhâne*"dir. Sakal ve bıyığı toza bulanmış bir halde heybetle geçerken, Âli, herkesin ona hayran olduğunu ifade etmektedir⁴³⁵. Peçuyi, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534'te Tebriz'e girişini, "*canın bedene duhul etmesi*" şeklinde tarif ederken⁴³⁶, her ne kadar Tebriz'in Osmanlı için

⁴³⁰ *Tarih-i Selânikî*, C: I, s. 18.

⁴³¹ *a. g. e.*, C: I, s. 84.

⁴³² *a. g. e.*, C: II, s. 747.

⁴³³ *a. g. e.*, C: I s. 200.

⁴³⁴ *Târih-i Peçevi*, C: I, s. 283.

⁴³⁵ *Kühü'l-ahbâr*, komisyon neşri, C: II, s. 1165- 1166.

⁴³⁶ *Târih-i Peçevi*, C: I, s. 182.

önemine vurgu yapmak istese de, padişahı cana, ülkeyi bedene benzetmektedir⁴³⁷. Sultan Süleyman, 1538'deki Kara Boğdan seferinde *güneş gibi*⁴³⁸, 1552'deki Nahçıvan seferinde *ay gibi* parlamaktadır⁴³⁹. Yani, umumi teâmüle göre savaş hükümdarın gayesi, ordu onun malı sayılsa da, yazarlar için asker ile padişahı algılayış sanki birbirinden bağımsız duyuların ve gözlemlerin neticesidir. Hasan Beyzâde Ahmed Paşa, 1522'deki Rodos seferini anlatırken, Akdeniz'den kara bulut gibi geçen padişah “*ile*” asker olduğunu söylemekte⁴⁴⁰; Selânikî, Sultan III. Mehmed dönemindeki 1596 Eğri seferi öncesi yapılan hazırlıklardan bahsederken, geçilmesi planlanan yoldan, “*Pâdişâh-ı âlem-penâh ve asâkir-i mansûre güzergâhları*” şeklinde “*ve*” bağlacıyla söz etmektedir⁴⁴¹. Yine aynı müellife göre Sultan III. Mehmed, Petrovaradin'de “*asâkir-i mansûre-i islam-penâh ile*” köprü kuran⁴⁴² ve Eğri Kalesini “*döğë döğë*” feth edendir⁴⁴³. Kısacası, padişahın savaştaki mevcudiyeti en az orduyu ilgilendirdiği kadar yazarları da ilgilendirmektedir ki, bu meseleye yapılan vurgular, sanki padişah ile ordu düşmana ayrı kollardan saldırıyor izlenimini vermektedir.

Bununla beraber yazarların, Sultan II. Selim, Sultan III. Murad gibi hiçbir savaşa katılmamış hükümdarları kullandıkları çeşitli ifadelerle, olayların içine çektiklerini, zaferlerin her halükârda yine onlara ait olduğunu hissettirdiklerini görüyoruz. Örneğin Selânikî, 1574'de Vezir Sinan Paşa ve Kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşa'nın işgal altındaki Tunus'u geri aldıkları haberinin payitahta ulaşması üzerine vakit kaybetmeden, padişahın savaş üzerindeki her ne kadar fiili olamasa da, manevi etkisine işaret etmektedir. Yani Selânikî zafere giden yolda önemli etkenleri sıralarken, bir de padişahın *hayır duası*'na yer vermektedir ve bu dua Allah'ın yardımı ve peygamberin mucizesinden sonra ama askerinin mücadelesinden önce zikredilmektedir⁴⁴⁴. Gerçi bu başarı formülüne Âli'nin ve Peçuyi'nin anlatımında da sık sık rast gelmekteyiz. Hatta Peçuyi'nin benzer ifadelerle Kanuni Sultan Süleyman'ın, yani saltanatı boyunca ordu başında savaşa giden bir hükümdarın dönemini anlatırken de yer verdiğini görmekteyiz. Mesela 1538'de Yemen ve Aden

⁴³⁷ “*Pâdişâh olanlar sâir halkı âleme göre bedendeki kâlb gibidir*”, Mustafa Sarıbrık, “**Hasan Kâfi Akhisârî'nin Usû'lü'l-Hikem fî Nizâmî'l-Âlem adlı eseri üzerine bir tetkik**”, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1989, s. 8.

⁴³⁸ **Târih-i Peçevi**, C: I, s. 210.

⁴³⁹ **a. g. e.**, C: I, s. 302.

⁴⁴⁰ **Hasan Beyzâde Tarihi**, C: II, s. 22.

⁴⁴¹ **Tarih-i Selânikî**, C: II, s. 714.

⁴⁴² **a. g. e.**, C: II, s. 630.

⁴⁴³ **a. g. e.**, C: II, s. 640.

⁴⁴⁴ **a. g. e.**, C: I, s. 97.

vilayetlerinin fethi, *vezir Süleyman Paşa'nın gayreti, padişahın yüksek himmetleri ve Allah'ın yardımı* sayesinde gerçekleşmiştir⁴⁴⁵. 1542'de Peşte Kalesi'nin kuşatılmasının ardından düşmanın bozguna ugratılışı da yine *Allah'ın yardımı, peygamberin mucizesi ve padişahın güzel talihinin tecellisi*'dir⁴⁴⁶. Bu anlayış herhalde Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerinde de bir ideoloji olarak kendini göstermektedir ki, İran ve Güney Kafkasya seferlerine (1578-79) ilişkin resmî nameleri de içeren *Nusretnâme*'de savaşların, *Allah'ın inâyeti, peygamberin mucizesi, padişahın himmet ve kerâmeti, ecdadın şerefli ruhâniyeti* sayesinde kazanıldığıının sıklıkla altı çizilmektedir⁴⁴⁷. Her ne kadar Sultan III. Murad bu seferlere fiili olarak katılamasa da, Âli hem *Nusretnâme*'de nameler arası yaptığı yorumlarda, hem de *Kühü'l-ahbâr*'daki sefer anlatımlarında bir şekilde padişahın adını zikretmekte, Çıldır savaşı'nı (1578) anlatırken, yine “*sa'âdetlü pâdişâh-ı zafer-kirdâr Hazretlerinin yümn-i himmet-i ulyâları*”nı söz konusu etmektedir⁴⁴⁸. *Hasan Beyzâde Tarihi*'nde aynı savaşı başlatan şey ise “*ol memâlik-i cennet-âbâddan âsâr-ı rafz u ilhâdı ref' ü berbâd eylemek için*”, “*Pâdişâh-ı İslâm-ı gerdûn-gulâmun ırk-ı gayret ü ihtimâmları*”dır⁴⁴⁹. Aynı şekilde, Sultan III. Murad döneminde Revan kalesinin alınmasına (1583) düşülen tarih “*Pâdişâh aldı Revân'ın şâhun*” şeklindedir⁴⁵⁰. Yani müelliflerin padişahlara biçtikleri roller, padişahların savaş esnasında aktif olarak üstlendikleri rollerle her zaman yüzeysel bir paralellik göstermek zorunda değildir.

Yazarların, hükümdarların emirlerine, fermanlarına, çeşitli meclislerde muhtelif sorulara verdikleri yanıtlara, kurdukları cümlelere yer vermeleri ise o hükümdarları tanımamıza yardımcı olduğu kadar, onların hükümdarları ne şekilde tanıtmak istediği konusunda da ipucu vermektedir. Çünkü iktidarı tartışılmaz olarak görülen padişahlar her an halkı veya düşmanı bağlayacak bir emir verebilmektedir. İnsanlardan tamamen yalıtılmış bir hayat sürmediklerine göre birçok insan gibi farklı içerikli diyaloglara girmektedir. Bunların yalnızca yazarın erişebildiği kadarlık bir kısmının bile tek bir eserde toplanması söz konusu olamayacağına göre bu konuda bir tür seçicilikten söz edebiliriz ve yazarların, padişah kelimelerini hangi vesilelerle eserlerine taşıdıklarına göz atabiliriz.

⁴⁴⁵ *Târih-i Peçevi*, C: I, s. 225.

⁴⁴⁶ *a. g. e.*, C: I, s. 237.

⁴⁴⁷ *Nusretnâme*, örnek olarak, s. 133, 166, 190, 313.

⁴⁴⁸ *Kühü'l-ahbâr*, , Faris çerçi neşri, C: II, s. 288.

⁴⁴⁹ *Hasan Beyzâde Tarihi*, C: II, s. 261.

⁴⁵⁰ *a. g. e.*, C: II, s. 308.

Yabancı devletlere gönderilen ve eserlerde suretlerine yer verilen namelerde padişah cümlelerine rastlanması veya padişahın sefere tayin emri, köprü yapımı, erzak tedariki gibi hususlarda Osmanlı ümerasına verdiği emirler ile devlet adamlarına çeşitli sebeplerle gönderdiği tenbih ve te'kidler bu konuda özel bir örnek teşkil etmeyebilir. Bunun bir sebebi, hükümdarlara ait tavırların genel olarak bir devlet tavrını yansıttığı olmasıdır. Bir diğer sebebi ise müellifin siyasi hadiseleri aktarırken konu bütünlüğünü bozmadan bu bilgileri atlamasının zaten mümkün olmayışıdır. Örneğin Selânikî üzerinden gidersek, Selânikî'nin paylaştığı şu türden iki bilgi; Kanuni Sultan Süleyman'ın 1565'te Malta'ya gönderilecek donanmaya terakki isteyen herkesin katılabileceğini söylemesi⁴⁵¹ ve Sultan III. Murad'ın 1594'teki Macaristan seferine bölük halkından dileyenlerin gidebileceğini bildirmesi⁴⁵², tarih akışını etkileyen bilgilerdir ve ordunun hangi şartlarda savaşa hazır hale geldiğini anlatmak için gereklidir. Aynı şekilde padişah, halkın huzurunu bozan, İslam akidesini saptıran, askeri isyana teşvik eden, *saltanat namusuna gölge düşüren* kişilerin katledilmesine yönelik bir hüküm verdiğinde, bu hükmün kaydedilmesi, devrin mühim hadiselerini atlamak istemeyen Selânikî için belki de bir zarurettir. Fakat Selânikî bu hükümleri her zaman, *mazhar-ı gazâb-ı pâdişâhî oldu, katli fermân olundu* gibi ifadelerle bildirmeyebilir. Kimi zaman hükümdarın konuya ilişkin görüşleri bizzat onun ağzından, harfiyyen nakledilmektedir ve bu tür durumlarda bazen hükümdarın emirleri, olayların nasıl sonuçlandığını göstermek için bahsedilen resmî birer tutumdan kısa süre içinde, ancak bir Osmanlı padişahının gösterebileceği bazı özel tavırlara dönüşebilmektedir. Mesela Selânikî, 1566'daki Sigetvar seferi sırasında, bazı askerlerin bir nevi isyan niteliğinde olan ateşler yakmaları üzerine Kanuni Sultan Süleyman'ın, "*Âteş yanan yerlerde her kimi bulursanız katl eyleyünüz*" dediğini kaydettikten sonra hükümdarın sadrazama yolladığı tezkireye de yer vermiştir. Bu tezkirenin başka cümleler içerip içermediğini bilmesek de, Selânikî'nin söz ettiği tezkire yalnızca, "*Benim memâliküm oda uranların vücudın adem idüp, hâke biragasın*" sözlerinden ibarettir⁴⁵³. Burada, kendisine isyan edilmesinden olduğu kadar, ülke topraklarının da ateşe verilmesinden rahatsız olan bir padişah görmekteyiz. Çünkü Selânikî, isyancıların hakkından gelinmesine dair bir emir çıktığından kısaca bahsetmek yerine, emrin içindeki aidiyet ifadesini aynen aktarmayı tercih etmiştir.

⁴⁵¹ **Tarih-i Selânikî**, C: I, s. 6.

⁴⁵² **a. g. e.**, C: I, s. 373.

⁴⁵³ **a. g. e.**, C: I, s. 24.

Kuşatmadan hemen önce Selânikî, Sigetvar kalesindeki düşmanın, yankısı saatlerce “*safa geldiniz makamında*” sürececek olan koca koca toprakları attığını ve nice âdemin şehit olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Sultan Süleyman’ın sadrazamına yolladığı tezkire: “*zinhâr meterislere ve yürüyüşe varmana rızâm yokdur. Anda olan serdârların ve asâkir-i islâmın lâzım u mühimm olan esbâb-ı darb u harbın tedârük idüp, hüsn-i re’y ü tedbîrde yek-dil ü yek-cihet olasız*” gibi emirlerle beraber, “*benüm yüreğim bu kal’a yakmışdur, dilerim Hak’dan âteşlere yana*” sözlerini de içermektedir⁴⁵⁴. Bu satırları okuduktan sonra Sultan Süleyman’ı, binlerce askeri keyfi bir şekilde savaşa süren bir hükümdar, insani duygularından arınmış bir savaşçı olarak hayal etmemiz herhalde mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla Selânikî’nin, hükümdarı bu noktada duygularıyla ele almasının önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Aynı müellif, Sultan II. Selim döneminde, vezir Kızıl Ahmedli Mustafa Paşa’nın hacca gitmek istemesi üzerine, iznin, “*bizi hayr du’â ile yâd eyleyüp, sükkân-ı Haremu’llâhdan du’â vü senâ istimdâd iderüz*” hatt-ı hümayûnuyla çıktığını belirtmektedir⁴⁵⁵. Yani belki de Selânikî, Sultan Selim’in, dünyada kendisine bahşedilen nimetlerin cazibesine kapılıp, bir kul olarak acizliğini unutmuş bir hükümdar olmadığını göstermek istemiştir. Ya da ona göre sadece, Mustafa Paşa’nın İstanbul’dan ayrılmasıyla ilgili tüm duyuları biraraya toplamak, anlatımını daha güzel hale getirecektir. Ama her durumda Selânikî’nin, zihninde bu hatt-ı hümayûnun yer etmesi ve onu kayda değer bulması, bize müellifin, padişahın dua beklentisine kıymet verdiğini hissettirmektedir. 1588’de Sultan III. Murad, Hz. Muhammed’in doğum sene-i devriyesi vesilesiyle minarelerde kandil yakılmasını tembihlemiş, Selânikî ise bu durumu kısa cümlelerle özetlemek yerine, padişah, emri her ne şekilde veriyorsa bozmadan aktarma gereği hissetmiştir: “*on ikinci gice iseyn gicesi, ki Server-i kâ’inât ve mefhar-ı mevcûdat –salla’llâhu aleyhi vesellem- hazretleri dünyâya gelüp arsa-i sahn-ı cihân-ı teşrîf idüp, nûrâni kıldığı gicedür, ta’zîm u ihtirâm eylemek vâcibdür, cümle minârelerde kanâdil yanup ve cevâmi’ ve mesâcidde mevlidler okunup, günâhkâr ümmet yanup yakılup, şefâ’at taleb eyleyüp, salâvât ve teslîmât ile tesbîh ü tehlîle iştigâl göstersünler ve şehr-i recebde Regâ’ib gicesi ve şehr-i şa’bânda Berât gicesi gibi, minâreler kanâdil ile münevver olmak âdet olsun*”⁴⁵⁶ Böylece artık yazıyla güvence altına alınarak kalıcı hale gelen, hem unutulmaması gereken bir

⁴⁵⁴ a. g. e, C: I s. 30.

⁴⁵⁵ a. g. e, C: I, s. 64.

⁴⁵⁶ a. g. e, C: I, s. 197.

geleneğidir, hem de bu geleneği başlatan Sultan III. Murad'ın dini değerleri koruyucu kimliğidir. Özetle, yazarların padişah hükümlerine hangi maksatlarla yer verdiği üzerine düşünmek, onların, gelecek nesillere hangi ortak özelliklere sahip padişahlar bırakmak istediklerini anlamayı kolaylaştırabilir.

Biri hakkında fikir sahibi olmanın en kestirme yollarından biri olan diyaloglar ise on altıncı yüzyıl insanı için zaman ve mekan koşulları bakımından herkesin ulaşma imkanının olmadığı özel bir alan içinde gerçekleşmektedir. Eğer konuşmacılardan biri padişah ise yani ona ait sözler küçük rivâyetler şeklinde esere taşınmış ise bu alan daha da daraldığından, herkes padişahı dinleme fırsatı yakalayamadığından, içinde padişahın yer aldığı bir konuşma merak uyandırıcı bir hale gelebilir. O halde, padişahın herhangi biriyle olan konuşmasını eserine aynen taşıyan müelliflerin, aslında ne kadar kıymetli bilgileri paylaştıklarının farkında olduğunu ve bu tarz hikayemsi küçük pasajlara yer verirken titizlikle hareket ettiklerini varsayabiliriz. Nitekim bir sonraki bölümlerde verilecek olan örneklerden de anlaşılacağı gibi bu diyaloglardan çıkan sonuç çoğunlukla, ya o hükümdarın ne kadar adil, insafli, kabiliyetli, gözüpek olduğudur ya da mizahi bir kişilikle hazır cevaplılık gibi bir özelliğe sahip oluşudur.

Bununla birlikte, bu konuşmalarda son sözü söyleyen eğer padişah değilse, son sözün padişah üzerinde yarattığı etkiye genellikle yer verildiği gözlenmiştir. Örneğin *Târih-i Peçevi*'de, Mohaç zaferinin ardından Kanuni Sultan Süleyman, Koca Alay Beyi'ne sıradaki tedbirin ne olması gerektiğini sormakta, Koca Alay Beyi acele edilmesi gerektiği cevabını vermektedir⁴⁵⁷. Bu cevaptan ötürü hükümdar, “*mübârek cemâli şen ve şâdân olub*”, Koca Alay Beyi'ne bir avuç altın ihsan etmiştir. *Târih-i Selânikî*'de, şark elçisi Zülfikar Han, Şah Abbas Mirza'nın iyi temennilerini Sultan III. Mehmed'e ilettiğinde⁴⁵⁸ padişah “*mübârek başıyla hoş hoş buyurmuş, dahi kelâm*” olmamıştır (1596). *Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâ'idü'l-Mecâlis*'de, Mağalkaralı Muhammed Çelebi adındaki bir hafız bir gün Sultan Süleyman'ın huzuruna getirilmekte ancak getiriliş biçiminden rahatsız olduğu için kendisine “*oku*” denildiğinde nefesinin hasta olduğu mazeretini ileri sürmektedir. Sultan Süleyman hafıza hastalığını sormuş, hafız, “*kapucular bu def'a cebr ile götürürken peremeyi*

⁴⁵⁷ “*Hemân hünkârım domuzun yatâğında çocuğu olmasun*”, *Târih-i Peçevi*, C: I, s. 95, 96. Özlem Kumrular'ın bu cümleye ilişkin yorumu için bkz. “Köpekler ve Domuzlar Savaşında Kanuni'nin Batı Siyasetinin Bir izdüşümü Olarak Türk İmajı”, *Dünyada Türk İmgesi*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005. s. 111.

⁴⁵⁸ “*Şâh Kerem hazretleri duâ'lar idüp, taht-ı saltanatunuz mübârek olsun, çok yıllar uzun ömürler müyesser olup, hemîşe a'dânuz makhûr ola didiler*”, *Tarih-i Selânikî*, C: II, s. 657.

Kasımpaşa iskelesine yakın uğratdılar. Te'ennî ile güzer kılınca dimağima yoğurd râyihası girüp keder virmeğe sebep oldılar” cevabını vererek, okumadan dışarı çıkmıştır. Hükümdar, hafızın “*bu edasına gülmiş*” ve “*ol küstahlığını ‘afv buyurmuş*”tur⁴⁵⁹. İlk örnekte, padişahın, nasıl bir tutum sergileyeceğini bilmediğimiz, ikinci örnekte az çok tahmin edebildiğimiz, son örnekte ise eğer padişahın hafızı cezalandırmasını bekliyorsak yanıldığımız bir durum söz konusudur. Dolayısıyla yazarların, bu tür mükâlemelerde genel olarak son noktayı hükümdara ait bir duygu haliyle koyduğunu ve bu durumun sadece, hükümdarın, affedicilik gibi güzel bir vasfına örnek olabilecek, beklenti dışı bir tavır sergilediği zamanlarda gerçekleşmediğini söyleyebiliriz. Bu da bize, gerçek hayatta hükümdarla kurulan münasebetlerin merkezi nasıl her zaman hükümdar ise aynı anlayışın müelliflerin anlatımlarına da yansıdığını göstermektedir.

Bu bağlamda müelliflerin hükümdarları konu edinişlerini çeşitli başlıklar altında toplamak mümkün hale gelmiştir. Söz her vesileyle bir şekilde hükümdara gelebilmekle beraber, hükümdarla ilgili bilhassa bazı durumların müelliflerin dikkatini çektiği ve ona ait bazı hallerin birer liderlik vasfı olarak öne çıkarıldığı tespit edilmiştir.

⁴⁵⁹ *Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâ'idü'l-Mecâlis*, s. 327.

3.1. Adalet ve Merhamet

Adalet ile hak arasındaki ilişki, adaleti uygulamada tartışmaya açık hale getirmektedir. Örneğin bir yönetici, kendisi ile yönettiği kesim arasındaki hukuku belirleyen kurallar tanzim edebilme hakkına sahiptir. Eğer bu kurallar yöneticinin kendi özgürlük alanını genişletirken, diğerininkini kısıtlıyorsa kuralın adaletsizliğinden söz edilebilir. Ancak bu kuralların ihlali halinde, kuralı çiğneyen herkesin eşit kabul edilerek cezalandırılması o an için yöneticiyi adil, davranışı adaletli hale getirmektedir⁴⁶⁰. Yani hakkın nereden itibaren başladığı, yöneticiden de üstün bir makam tarafından belirlenmediğinde, adalet birbirinden çok farklı hak algıları üzerine inşa edilebilmektedir.

Osmanlı yönetim anlayışının temelini oluşturan din ve gelenek, beraberinde hükümdarı da bağlayan prensipler getirmiştir. Bu da adalet ile hak arasındaki ilişkinin keyfi olmaktan çıkması anlamına gelir. Şöyle ki adaletin gereği, nasıl hakkı sahibine teslim etmek ise, “hak” edilmiş bir makamda oturduğuna inanılan hükümdarın yükümlülüklerinden biri de adalet tevzi etmesidir. Yani hakimiyeti Allah’ın yeryüzündeki gölgesi olarak meşrulaşmış bir hükümdar, gücünü dinden ve örften alırken, şeriatın vaz ettiği hükümler ve örfün verdiği yetki çerçevesinde topraklarında adaleti sağlamakla mükelleftir. Hükümdar her zaman adil olmak gibi bir kaygı gütmektedir. Bu kaygının kökeni, Kuran-ı Kerim ile hadislerde adaletle hükmetmenin, zulmü önlemenin önemine yapılan vurguda veya siyasetnamelerde adilliğin iyi hükümdarın vasıfları arasında her zaman öncelikli olarak zikredilmesinde aranabilir. Bu kaygının Osmanlı pratik hayatına yansımaları da takip edilebilir. Örneğin devlet teşkilatı Yusuf Has Hacib’in, Koçi Bey’in, Hasan Kâfi el-Akhîsari, Kınalızâde Ali Çelebi’nin bahsettiği *daire-i adliyye* etrafında şekillenmekte⁴⁶¹, tüccarın, esnafın ve köylünün haklarını aynı anda koruyan bir sosyo ekonomik yapılanma içinde halkın refah seviyesinin yüksek tutulması hedeflenmektedir⁴⁶². Sınıflar arası geçişler

⁴⁶⁰ Bu yorum, şu makaleden ilham alınarak yapılmıştır: İsmet Kayaoğlu, “İslamda Adalet Mefhumu”, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: XXVII, sayı:27, Ankara Üniversitesi, 1985.

⁴⁶¹ Aslı Yılmaz, “Daire-i Adalet Kavramı Bağlamında Osmanlı Siyaset-Yönetim Düşün Geleneği”, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı Lisansüstü Seminer Çalışmaları**, sayı: 2, Ankara Üniversitesi, 2009, s. 2-3; Daire-i adliyye anlayışının izahı ve hükümdarın bu anlayış çerçevesinde düşünülen idari rolü için bkz. Feridun M. Emecen, **Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum**, s. 305-307.

⁴⁶² Bu konuyla ilgili olarak bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Esnafında Otokontrol Müessesesi”, **Ahilik ve Esnaf**, İstanbul, Yaylacılık Matbaası, 1986, s. 55-76.

mümkün olabilmekte⁴⁶³, herhangi bir meslek dalında yükselmek isteyenlerin ehliyet ve liyâkat sahibi olmasına dikkat edilmektedir⁴⁶⁴. Adaletten sorumlu kadılar denetlenmekte, yolsuzlukların alınan çeşitli tedbirlerle engellenmesi hedeflenmektedir⁴⁶⁵. Hukukta temyiz yolu her zaman açık olmakla birlikte kadılar veya üst rütbeli devlet görevlileri hakkındaki şikayetler doğrudan divân-ı hümâyuna müracaatla çözülebilmektedir⁴⁶⁶. Zaman zaman hükümdar bizzat çıkardığı adaletnâmelerle hüküm sahibi idarecileri haksızlığın önlenmesi için ikaz etmektedir⁴⁶⁷. Tüm bunlara bağlı olarak mütevazi kabul edilen bir mimariye sahip olan Topkapı sarayının en yüksek yapısına “adalet kulesi” denilmekte, padişahın divân-ı hümâyûn toplantılarını kafes ardından seyrettiği bu kule Osmanlı’nın adaletini temsil etmektedir⁴⁶⁸. Bu kaygının idealleştirilmesinde ise Osmanlı müelliflerinin rol oynadığı söylenebilir. Müellifler, kullandıkları elkabla, anlattıkları hadiselerle Osmanlı hükümdarlarının ne kadar adil olduğuna her fırsatta işaret etmek istemişlerdir. Adaletle hükmetmenin bir padişahta bulunması gereken diğer tüm özelliklerden daha mühim sayıldığını Seyyid Lokman’ın verdiği örnekten anlayabiliriz. Seyyid Lokman *Hünernâme*’nin ikinci cildinde şöyle bir öyküye yer vermiştir. Kanuni Sultan Süleyman Yanbolı şikârında iken bir koyun eri kendisine bir kurt getirmekte ve bu kurdun koyunlarla dolu bir ağla daldığını ancak hiçbir hayvana zarar vermeden bir hafta geçirdiğini söylemektedir. Bu duruma çok memnun olan hükümdar koyun erine ihsanda bulunmuş, kurda ne yapılacağıyla ilgili kararını şu sözlerle belirtmiştir: “*dâmeni töhmet kâniyla âlûde olmayup hayvanlığıyla havme*’-i ‘*adâletimizde bir nâ-şâyeste vaz’itmemiş iken bî-vech katl itmek ma’kûl degildir. Ve lâkin kurdı tutup ayruk süriye girmezin ve koyuna asla zarar ırgümezin diyü and virüp salıvirmek dahi*

⁴⁶³ Ünver Günay, “XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C: I, sayı: 14, Erciyes Üniversitesi, 2003, s.33. Mehmed Niyazi, Türk toplumunun sınıf ve kast sistemine dayanmamasından ötürü adil bir düzen için elverişli olduğunu söylemektedir. Mehmed Niyazi, **Türk Devlet Felsefesi**, s. 213.

⁴⁶⁴ “*herkes şahsi kabiliyeti, ehliyeti ve liyakatı sayesinde buldukları mevkilere gelmişlerdir... Başarının, yükselmenin sırrı çalışkan ve hizmet ehli olamaya bağlıdır.*” Mehmed Niyazi, **Türk Devlet Felsefesi**, s. 244.

⁴⁶⁵ İlber Ortaylı, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1994, s. 46-47.

⁴⁶⁶ Halil İnalçık, **Osmanlı’da Devlet, Hukuk ve Adâlet**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2000, s. 49.

⁴⁶⁷ Halil İnalçık, “Adâletnâme”, **DİA**, C: I, İstanbul, 1988, s. 346.

⁴⁶⁸ “*Adalet kulesi hükümdarın adil olma endişe ve iddiasını temsilen, sadece padişahın sarayı olmayıp, devletin idare merkezi olan sarayın ortasında Divanhâne’nin arkasına gelecek şekilde bina edilmiştir*”. Zeynep Tarım Ertuğ, “Saray Teşkilatı ve Teşrifatı”, s. 215/ “Palace Organization and Protocol”, s. 564-566, **Fatih ve Dönemi/ Mehmed II and His Period**, Editör Necat Birinci, İstanbul 2004. “Adalet kasrı da denilen yapı ayrıca Osmanlı hükümdarının adaletine verdiği önemin göstergesi olarak da kabul edilebilir”. Zeynep Tarım Ertuğ, “Topkapı Sarayı” **DİA**, C: XLI, İstanbul, 2012.

'âdât-ı mülûkden olmamağın ma'kûlî budur ki sekbân 'Ali Beg'e teslim olunsun ki her gün mîrî kasap-hânedan kifâyet-i kadr ciger alup ve kurdun bogazına ciger bağlayup ri'âyet eylesün". Seyyid Lokman bu cümlelere yer verdikten sonra kurdun üç yılı aşkın bir süre bu şekilde yaşayıp, vebadan öldüğünü söylemiştir⁴⁶⁹. Yani Seyyid Lokman, kurdun bundan sonraki hayatıyla da ilgilenmiş, hükümdarın verdiği adil kararın hakikaten de uygulanmış olduğunu göstermiştir. Belki de Seyyid Lokman, bu hikayeye, *Fırat kıyısında bir kurt bir koyunu aşırca, Rabbim hesabını benden sorar* diyen, Hz. Ömer gibi adaletiyle maruf bir idareciyle Sultan Süleyman arasındaki benzerliğe dolaylı yoldan dikkat çekmek istemiştir⁴⁷⁰. Bilindiği gibi *Hünernâme*, Sultan Süleyman'ın güzel vasıflarını açıklamaya yönelik bir eserdir ve her vasfı açıklayıcı nitelikteki hikayeler birbiri ardınca verilmiştir. Seyyid Lokman'ın anlattığı hikayelerden ilkinin konusunu adaletin oluşturması ise bu bağlamda önemlidir.

Selânikî, tarihinde Cevherî Efendi'ye ait şu şiire yer vermek suretiyle, *"Dimiş Sultan Süleyman pend idüp oğlu Selim Han'a/ Sakın mağrûr olup bu devlet-i dünyâya aldanma/ Ne Afridûn'e kalmışdur ne hód Sam u Nerimân'a/ Selim'üm adl ü dâd it sana bizden bu yeter târîh"*⁴⁷¹ hükümdarların adil olmaya verdikleri öneme dikkat çekmek istemiştir.

Yazarlara göre bu adaletin alâmetleri, yalnızca toplumun geniş kesimini ilgilendiren planlı politikalarından değil, gündelik meselelerden de seçilebilmektedir. Bunlar, hükümdarın ne kadar ince fikirli olduğunu, devletin tüm birimleriyle hakkaniyet çerçevesinde ilişkiler kurduğunu gösteren hadiselerdir. Örneğin 1551'de Kızılbaşlar serdar İskender Paşa'nın tüm çabalarına rağmen Ahlat ve Erciyeş kalelerini ele geçirmiştir. Bu durumda herkes padişahın paşaya gazabını beklemektedir. Ancak Peçuyi, Kanuni Sultan Süleyman'ın, hil'at, altın kılıç, işlemeli topuz gibi hediyeler göndererek, paşayı teselli ettiğini nakletmektedir: *"iki cihânda yüzün âk olsun. Şâh oğlu asker ile senin küfvün değil ancak isbât-ı vücûd etdin ve bahâdırlıkta taksîr etmedin. Nusret ve hezîmet hod meşîyyet-i hüdâya müteallikdir. Hatrın hoş tutasın"*⁴⁷².

Aynı müellif 1541'deki Budin seferinden bahsederken, kaledeki kilisenin camiye çevrilmesi ve Sultan Süleyman'ın Budin sahrasına girdikten sonra kral Yanoş'un oğlu ile karısına hediyeler göndermesi vakalarının arasına kısa bir hikayecik

⁴⁶⁹ **Hünernâme**, s. 136- 138.

⁴⁷⁰ **a. g. e.**, eserin neşredene ait kısmı, s. 25.

⁴⁷¹ **Tarih-i Selânikî**, C: I, s. 63.

⁴⁷² **Târih-i Peçevi**, C: I, s. 298-299.

yerleştirmiştir: Kazasker Ebu's-Suud Efendi'nin güzel sesli iki danışmendi vardır ve zaferin ardından hutbeyi hangisinin okuması gerektiği konusunda padişaha danışıldığında, padişah ikisi arasında bir fark göremediğini söylemiş, ardından, “*fetihle ilgili bir hutbe-i şerîfe inşâ etsinler, kangısın tercih ederseniz ol okusun*” şeklinde bir çözüm geliştirmiştir. Sefer avdetinde Ebu's-Suud Efendi, hutbesi daha çok beğenilen danışmendin derecesinin yükseltilmesini arz etmiş ancak padişah o tarihte bu talebi henüz erken olduğu gerekçesiyle reddetmiştir. Bir müddet sonra Sultan Süleyman kazasker efendiden söz konusu meseleyle ilgili yeni bir istek gelmemesi üzerine, “*mülâzımı unuttun. Bundan sonra mülâzemeti payâna erişdi*” buyurmuştur. Peçuyi'nin bu olayı değerlendirmesi ise “*Hâk teâlâ ol gâzi-i adil pâdişâha rahmet ede... Târik-ı mülâzemet ve kazâyı dahi böylece bilirler ve böylece gözetirler imiş*”, şeklindedir⁴⁷³. Bu sözlere ve hikayenin bütün içindeki yerine bakılırsa, müverrih hükümdarın adaletini mansıb tevcihindeki hassasiyetiyle örneklendirmek istemiştir.

Sultan Süleyman ile ilgili bu tür örneklerin çokluğu, onun adalet hususunda diğer hükümdarlardan daha mı üstün olduğu sorusunu akla getirebilir. Fakat giriş kısmında da belirttiğimiz gibi böyle bir değerlendirme yapma hakkı ancak daha kapsamlı bir araştırmayla ve on altıncı yüzyılın farklı devirlerine ait eşit sayıda esere ulaşmakla elde edilebilir. Ayrıca bilindiği gibi, *Târih-i Peçevi*'nin en uzun tutulan kısımlardan biri Sultan Süleyman dönemidir ve bu durum onun güzel vasıflarından bahsetmek için daha fazla imkan anlamına gelebilir. Bunun haricinde müelliflerin padişahı ele alışlarının genel hatlarıyla aynı olduğu, aynı anafikrin farklı zamanlarda farklı başlıklar altında canlı tutulduğu söylenebilir⁴⁷⁴. Ki Peçuyi'nin verdiği, adaleti her yere yetişen hükümdar görüntüsü Sultan III. Murad için de geçerlidir. Örneğin yazarın “*latîfe*” adı altında anlatmaya başladığı hikayeye göre, maskaranın biri Sultan Murad'ın meclisindeki şenliğini tamamlamış, ihsanını alacağı sırada, “*yok hünkârım,*

⁴⁷³ a. g. e, C: I, s. 228-229.

⁴⁷⁴ Bununla beraber on altıncı asrın ikinci yarısından sonra yazarların, Kanuni Sultan Süleyman devrini Osmanlı'nın bir nevi asr-ı saadeti gibi değerlendikleri bilinmektedir. “*İhtişamlı bir geçmiş ile belirsizlik içindeki kendi dönemleri arasında bir dönüm noktası olarak kabul ettikleri belli bir tarihi ya da saltanat dönemini zikretme hususunda daima titizlik göstermişlerdir. Çoğunlukla seçilen tarih onaltıncı yüzyılın son yıllarına, örneğin 1558 ya da 1591-92 denk düşmekte ya da Kanuni Sultan Süleyman'ın bütün saltanatı böyle bir dönüm noktası olarak ele alınmaktadır.*” Rıfâ'at Ali Abou-el-Haj, **Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**, Çeviren: Oktay Özel, Canay Şahin, Ankara, İmge Kitapevi, 2000, s. 58; “*Sultan Süleyman devrinin idealleştirilmesi XVI. Yüzyılın son çeyreğinde açık bir şekilde kendini göstermiştir.*” diyen Feridun M. Emecen ise bu durumun nedenlerini izah ettikten sonra, dönemin sadece yazarlar ve tarihçiler tarafından değil, devlet tarafından da idealize edildiğini söylemektedir. “**Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum**”, s. 263-265; Feridun M. Emecen, **Osmanlı Klasik Çağında Siyaset**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011, s. 146-147.

bugün altın istemem, yüz değnek isterim” demiştir. Bu arzusunun sebebini ise ancak elli değnek yedikten sonra açıklayacağını söylemiştir. Sebebi, kendisini her gün o eğlenceye davet eden bostancının, kazancın yarısına göz dikmesi ve maskaranın bu yolla bostancıya bir ders vermek istemesidir. Bunu öğrenen “*Pâdişâh-ı âlem-penâh bu latîfeden haz edip ihsân-ı taz’if*” etmiş ve geriye kalan elli değnegi bostancıya vurdurduktan sonra “*min-ba’d masharalara böyle vaz’ etmemeye tenbîh*” buyurmuştur⁴⁷⁵.

Bununla beraber müelliflerin anlatımlarını esas alırsak, hükümdardaki bu adalet anlayışının sadece kendi emri altındakileri korumaya yönelik bir adalet algısından ibaret olmadığını söyleyebiliriz. Örneğin Kanuni Sultan Süleyman 1538’de Boğdan’ın baş şehri olan Sincav’a girdiğinde, Peçuyi’nin ifadesiyle *sa’âdetlü pâdişâh-ı ‘âlem-penâh*’ın *cümle Boğdân kavmine amân ihsân etmesi*’nin nedeni *cümle ahâlinin ‘asâkir-i islâm havfından muhtefî olmaları*’dır⁴⁷⁶. Veya 1548’de her ne kadar *bazı gârâz-ı fâside ashâbı* padişahı Tebriz ahalisini öldürmek ve mallarını yağma etmek konusunda ikna etmeye çalıştıysa da, *rızâ-yı hümayûn-ı pâdişâhî* olmamıştır⁴⁷⁷. Peçuyi, Bundan daha bir erken tarih olan 1533’de Sultan Süleyman’ın Ferdinand’a gönderdiği nâmeden bir kısım alıntılanmıştır ve açıkça meydan okuyan, son derece keskin ifadelerle dolu bu nâmede bile insani bir taraftan söz edilebilmektedir: “*Seninle saltanatı Peç sahrâsında üleşelim. Re’âyâ fukarâsı dahi âsûde olsun*”⁴⁷⁸.

1537 tarihinde, Körfez seferinde ordu İlbasan Kalesi civarında konaklamış, bu mevkiideki av hayvanlarının çeşitliliği herkesi neşelendirmiştir. Fakat hayvanların mecalsiz ve sıcakkanlı hali Sultan Süleyman’ın *merhamet*’ini harekete geçirdiğinden, hükümdar hayvanların *rencide edilmeyerek azat edilmesi* emredilmiştir⁴⁷⁹. Dolayısıyla padişahın *âlem-penâh* sıfatı, başka halkların da haklarını gözeten, tüm mahlukata duyulan bir şefkat şeklinde tezahür etmektedir⁴⁸⁰.

Aynı şekilde Sultan Süleyman’ın, kendisine ait değerli bir yakut parçasını kıran hizmetliyi teselli etmesi⁴⁸¹, çok değer verdiği nadide nar fidanlarını koparan

⁴⁷⁵ **Târih-i Peçevi**, C: II s. 3-4.

⁴⁷⁶ **a. g. e.**, C: I, s. 211.

⁴⁷⁷ **a. g. e.**, C: I, s. 273.

⁴⁷⁸ **a. g. e.**, C: I, s. 171.

⁴⁷⁹ **a. g. e.**, C: I, s. 195-196.

⁴⁸⁰ İntizâmî’ye göre, “*kâffe-i cihâniyân*” Sultan III. Murad’ın “*zill-ı zalil-i merhamet ü ma’deletinden âsûde olmuşdur*”, **Sûrnâme**, s. 114.

⁴⁸¹ **Hüner-nâme**, s. 299-303.

acemi oğlanını affetmesi⁴⁸², sofrasına tuz yerine şeker koyan kilercinin cezalandırılmasını isteyen nedimleri engellemesi⁴⁸³, müfteri bir kâfireyi idam yerine sürgünle cezalandırmayı tercih etmesi⁴⁸⁴ ve traş olurken yanlışlıkla yüzünü kesen berberi hoş görmesi⁴⁸⁵ hadiseleri de hep bu merhametin alâmetidir⁴⁸⁶.

Peçuyi, Sultan II. Selim’i şu şekilde tarif etmektedir: “*Bir halîm ü selîm pâdişâh-ı kerîm idi ki, zemân-ı saltanatlarında kendülerden efrâd-ı efride gücenmedi ve bir mûr bî mikdâr incinmedi*”⁴⁸⁷.

Âli, *Kühü’l-ahbâr*’da Sultan III. Murad ile ilgili olarak şu sözleri söylemekte; “*hâtır-ı deryâ-makâtır-ı Pâdişâhî ki ‘âlem-i sabr ü tahammülde bir ‘ummân-ı nâ-mütenâhî idi*”⁴⁸⁸. *Nushatü’s-selâtin*’de hem Sultan III. Murad’ın hem selefi olan hükümdarların yaptıkları güzel kanunlarla adil olmak için çok çaba sarfettiklerini dile getirmektedir⁴⁸⁹. Seyyid Lokman’a göre ise “*zâhid ve müteverri’ ve âdil ve müteşerri’ sâhib-kırân-ı âlişân*” olan ve *avâze-i nisfeti cihânı kaplayan* Sultan III. Murad, *etrâfa adâletnâmeler irsâl edip, mütenebbih olmayanlara guşmâl-i şâhâne* vermektedir⁴⁹⁰.

Selânikî, 1591’de bezzâzcıların parasını çalan çocuğun cezalandırılış hikayesini Sultan III. Murad’ın verdiği adil hükümle sona erdirmiştir. Bu hikayeye göre hırsız çocuk, “*yalnız kendü tedbîr ü tedârükümdür, fırsat düşürüp eyledüm, kimsenün vebâline girmen, oldum olacak hâ’in ber-hurdâr olacak değil*” diyerek suçunu itiraf etmekte, Rıdvan çavuş ise çocuğa “*seni eşedd-i siyâset ile katl ideyin*” demektedir. Padişahın bu sırada “*hıyânet ideni getürsünler görelim, ne şahısdur*” diyerek olaya müdahale etmesi ise bir bakıma nihai karar verilmeden önce suçluya kendini savunması için bir şans verilmesi anlamına gelir. Çocuğun bu şansı suçunun tamamen bağışlanması için değerlendirip değerlendirmedeği bilinmemektedir. Ancak Selânikî, çocuğun sadece “*benüm mücrim ü günâhkârlıgum manzûr-ı nazar-ı âlî oldı, âsân olmak inâyet buyursunlar*” dediğini kaydetmektedir. Yani buna göre kolay bir ölüm çocuğun tek dileğidir ve Sultan Murad, “*salb olunsun, eşedd-i siyâset olmasun*”

⁴⁸² a. g. e, s. 303-306.

⁴⁸³ a. g. e, s. 306-308.

⁴⁸⁴ a. g. e, s. 309-311.

⁴⁸⁵ a. g. e, s. 311-313.

⁴⁸⁶ Halil İnalıcık’ın bu husustaki tespiti aydınlatıcı olabilir: “*Yüksek adâlet, belli kanunların bağımsız mahkemeler tarafından uygulanmasıyla sağlanan bir adâlet olmaktan ziyade, bizzat hükümdarın bir affı ve bağışlaması sonucu ortaya çıkar.*” **Osmanlı’da Devlet, Hukuk ve Adâlet**, s. 75.

⁴⁸⁷ **Târih-i Peçevi**, C: I, s. 438.

⁴⁸⁸ **Kühü’l-ahbâr**, Faris Çerçi neşri, C: III, s. 427.

⁴⁸⁹ **Nushatü’s-selâtin**, s. 126.

⁴⁹⁰ Seyyid Lokman, **Kıyâfetü’l-insâniyye fî şemâil-i-Osmâniyye**, Ankara Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987, v.57a, 57b.

diyerek, bu isteği yerine getirmiş görünmektedir. Daha sonra müellif çalınan paranın sahiplerine ulaştırıldığını söylemek suretiyle adaletin tam anlamıyla yerini bulduğunu göstermiştir⁴⁹¹.

Burada önemli olan aynı yazarın, hükümdarın merhametinden sadece izlerine rastladığı zamanlarda bahsetmesi, yokluğunda ise bir eksiklik olarak değerlendirmemesidir. Mesela Sultan III. Mehmed döneminde devlete hıyaneti kesinleşen Hüseyin Paşa'nın öldürülmeden önce gördüğü işkenceleri tüm detaylarıyla anlatan Selânikî için hükümdarın olanları kayıtsızca izlemesinde de sıradışı bir durum yoktur. Zira o esnada infazın şeriat üzere gerçekleşmesini isteyen paşa, padişaha “*padişahım şer’ullâh eylen*” diye yalvarmaktadır. Selânikî ise verilen kararın isabetini hiçbir surette sorgulamıyor olmalıdır ki bu yakarışı “*eşekler gibi çağurdu*” şeklinde tasvir etmektedir⁴⁹². Yazarın bu tavrının altında yatan sebep, katledilen bir başka paşayla ilgili söylenmiş olan şu sözleri eserine aynen nakletmesinde aranabilir: “*Başları saltanat meydanında galtan olmayınca Pâdişâh-ı zemîn ü zemânun kuvvet-i kâhiresi kulûbda cay-gîr olmaz... nokta-i vücûdı sahîfe-i rûzgârdan hakk olmaz ise arsa-i devlet bî-mehâbet olur, revnak bulmaz*”⁴⁹³. Yani belki de ona göre, devlet düzenini bozan kimselere hiçbir surette merhamet edilmemelidir.

Selânikî bu hadiseden daha önce, Sultan III. Mehmed'in adaletine delil sayılabilecek bir meseleye ise zaten yer vermiştir. 1599 yılında sadrazam konağında ulufe dağıtım sırasında bir gayrimüslimle Müslüman sipahi kavgaya tutuşmuş, sipahi taifesi arkadaşlarına el kaldırılmasına hiddetlenerek, gayrimüslimi öldürmüştür. Sultan Mehmed'in sadrazama yazdığı konuyla ilgili “*pür-itâb*” tezkire şu cümleleri içermektedir: “*Senün kapunda sipâhîler bir zimmî öldürmüşler, sebep nedür! Cevâb viresün*”⁴⁹⁴. *Tarih-i Selânikî*’den bu olayın nasıl sonuçlandığını takip edemiyoruz fakat hükümdarın herhangi bir ayırım gütmeksizin herkese eşit muamele ettiği konusunda fikir sahibi olabiliyoruz.

Bununla beraber müelliflerin, adil olmadığını düşündükleri uygulamaları aktarırken, adaletsizliği hükümdar üzerinden yorumladıklarını veya hükümdarın bu konudaki hoşnutsuzluğuna değinmek suretiyle hükümdarın adil olmadığına yönelik bir düşüncenin oluşmasını engellemeye çalıştıklarını görüyoruz. Mesela Yavuz Sultan

⁴⁹¹ **Tarih-i Selânikî**, C: I, s. 231-232.

⁴⁹² **a. g. e.**, C: II, s. 847.

⁴⁹³ **a. g. e.**, C: II, s. 501.

⁴⁹⁴ **a. g. e.**, C: II, s. 800.

Selim'in sert bir mizaca sahip olduğu, bu yüzden hizmetindeki devlet adamlarının her an öldürülme tehlikesi altında bulunduğu düşünülmektedir. Bu konu hakkında Gelibolulu Âli *Künhü'l-ahbâr*'da şu sözleri söylemiştir: “*Sa'âdet-i takarrubla mukarreb olanların katline teveccühleri mukarrer olsa, Pîrî Paşa-yı Karamânî bunca zaman makâm-ı vezâretde sâbit kadem olmazdı*” ve hemen ardından Âli, Sultan Selim'in Tâcizâde Cafer Çelebi'yi öldürdüğü için pişman olduğunu ifade etmiştir⁴⁹⁵. Yani müverrih, Tâcizâde'nin cezalandırılmasının istisnai bir durum olduğunu düşünmektedir ve bu cezayı haksız bulduğu için hükümdarın adaletini sorgulamak yerine onu pişman göstermeyi tercih etmiştir.

Benzer bir olay *Târih-i Peçevi*'de de geçmektedir. Peçuyi, defterdarlar ve nişancılar bahsinde İskender Çelebi'nin Sadrazam İbrahim Paşa'nın *ilkâ*'sı yüzünden suçsuz yere asıldığını söylemiştir. Peçuyi'ye göre infazın olduğu gece Sultan Süleyman rüyasında İskender Çelebi tarafından boğulduğunu görmüş, uyandığında “*dilerim İbrahim, sen de yılına degin bu ecel ile gidesin*” diyerek beddua etmiştir⁴⁹⁶. Yani masum birinin idam edilmesi Sultan Süleyman'ı böyle bir kâbus görece kadar rahatsız etmektedir. Hatta Peçuyi, ilerleyen bölümlerde bu hadiseyi sadrazam İbrahim Paşa'nın gazaba uğrama sebeplerinden biri olarak değerlendirmiştir⁴⁹⁷.

Padişahların, insanların haksız yere öldürülmesine engel olamadıkları durumlarda duydukları üzüntüyle ilgili bir başka örnek Sultan III. Murad dönemine aittir. 1589'da üç-dört bin kişilik bölük halkı divânı basmış, Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın öldürülmesini talep etmiştir. Yeniçerilerin gerekçesi sikke tashihinin Mehmed Paşa'ya sipariş edilmiş olması ve sikkede noksan çıkmasıdır. İsyancılar bölük ağalarının tüm çabalarına rağmen yatıştırılamamış, çavuşbaşına ve kapıcılar kethüdasına saldırmıştır. Hatta Kazasker Bostanzâde Efendi'nin bahşiş ve terakki teklifini dahi reddedip, “*beğlerbeği başı elimize gelmeyince bu gün bu Divândan taşra çıkmazuz, mâ-hasal yaramaz olur, yerine pâdişâh buluruz*” demişlerdir. Bu tehdid üzerine Sultan III. Murad, söz konusu hadiseden sorumlu tutulan Beylerbeyi Mehmed Paşa ile defterdar Mahmud Paşa'nın katlini emretmiştir. Selânikî'nin bu olaya getirdiği tek yorum, “*takdîr-i ezeli böyle imiş*”dir⁴⁹⁸. Aynı olayı anlatan Âli ve Peçuyi ise meselenin hükümdar üzerindeki tesirine de yer vermiştir:

⁴⁹⁵ *Künhü'l-ahbâr*, komisyon neşri, C: II, s. 1050.

⁴⁹⁶ *Târih-i Peçevi*, C: I, s. 41-42.

⁴⁹⁷ *a. g. e.*, C: I, s. 189.

⁴⁹⁸ *Tarih-i Selânikî*, C: I, s. 209-211.

“Sa’âdetlü pâdişâh böyle bir olayın, kendi zemân-ı şerîflerinde olmaklığından bir mertebe muztarib ve müteellim oldular ki fersâ-ı nâmus-ı saltanat gayretiyle zühreleri çâk ve kendileri helâk olmak mertebesine vardılar. Ve mübârek başların açub belki gözlerin yaşın dahi saçub bölük halkına beddu’alar etdiler. Vüzerânın cümlesin katl itmediklerine nedâmet çekdiler. Ve her bâr sonra dahi ansalar mahall-i fevt etmişüz diyü izhâr-ı teessüf ederler idi”⁴⁹⁹. Buna ilaveten Âli, padişahın, “gâfil bulundım” kelâmını lisâna getirdiğini de söylemiştir. Müellif defterdarın katlini kat’i surette onaylamıyor olmalıdır ki, “derd-mendin rîş-i sefidi hûn-ı nâ-hakla boyandı. Sükkân-ı mele’-i a’lâ ânın âteşine yandı” yorumunu getirmiştir⁵⁰⁰. Tarihini daha da geç bir dönemde kaleme alan Hasan Beyzâde Ahmed Paşa da defterdardan “dermend” sıfatıyla bahsetmiş ve bu hadiseyi uzun uzadıya işlemiştir. Beyzâde, Mahmud Paşa’nın o gece rüyasında şeyhini gördüğünü, şeyhin ona *yarın orucunu bizimle açacaksın* müjdesini verdiğini kaydetmiştir. Defterdarın bu rüyayı işiten ahbabları onu divana katılmaması konusunda ikaz etmiş, ancak paşa “Şehâdetden firâr eylemezem” cevabını vermiştir. Yani Âli ve Beyzâde’nin anlatımında takvâ sahibi, cesur bir devlet adamı olarak Mahmud Paşa’nın ön plana çıktığı söylenebilir. Ancak her ikisi de, Mahmud Paşa’nın öldürülmesine ilişkin hükümdara herhangi bir eleştiri getirmemekte, hatta Beyzâde de padişahın “*bu ahvâle derûndan rencûr olup*”, sadrazam Siyavuş Paşa’yı, ikinci vezir damat İbrahim Paşa’yı ve üçüncü vezir Cerrah Mehmed Paşa’yı gazabla azlettiğini belirtmektedir⁵⁰¹. Son üç olaya baktığımızda, müelliflerin tasvip etmedikleri durumlarda bile padişahların memnuniyetsizliklerinden yola çıkarak adalet sahibi oluşlarına gönderme yaptıklarını görmekteyiz.

Şu halde, Osmanlı adalet anlayışı üzerine edindiğimiz fikirler için birkaç ihtimal düşünebiliriz. Müellifler tarafından bu fikirlerin oluşturulma sebebi ya adil olma iddiası taşıyan hükümdarı memnun etmek içindir, ya müellifler dinledikleri veya müşahede ettikleri hadiseleri tasviben yazıya geçirerek, bir tür süreklilik temennisi içindedir, ya da aynı anda her iki durumun da var olduğundan söz edilebilir.

⁴⁹⁹ **Târih-i Peçevi**, C: II, s. 24.

⁵⁰⁰ **Kühü’l-ahbâr**, Faris Çerçi neşri, C: III, s. 551, 552.

⁵⁰¹ **Hasan Beyzâde Tarihi**, C: II, s. 350, 353.

3.2. Cengaverlik ve Cesaret

Cengaverlik Türk-İslam töresinde makbul bir meziyettir. Dünya siyasi tarihinde de itibarın hep bu meziyet üzerinden kurulduğu gözlenmiştir. Örneğin kadim Türk toplulukları çocuklarına gösterdikleri herhangi bir kahramanlıktan sonra isim vermekte, eski Japonya'da askeri bir sınıf olan samuraylar halkın soylu tabakasını teşkil etmekte, modern İngiltere'de devlete hizmeti belirlenmiş kişiler şövalyelik nişanıyla ödüllendirilmektedir. Bununla beraber eski Türk destanlarında, dini menkıbelerde hatta aşk mesnevilerinde bile yer alan yenilmez-gözüpek alp-gazi tiplerinin, her türlü zorluğa göğüs geren korkusuz sahabelerin, hikayelerin ana karakterlerini oluşturduğu ve birer örnek olarak sunulduğu bilinmektedir⁵⁰². Bu bağlamda Osmanlı müellifleri de hükümdarda savaşçı bir kimlik görmek ve göstermek istemişlerdir.

Hükümdarın, güven telkin eden bir duruşa sahip olmasına atfedilen önem tarih konulu metinlerde ve resmî belgelerde⁵⁰³ heybet, şevket, azâmet, haşmet ve mehâbet gibi kavramlarla anılmasından anlaşılabilir. Müelliflerin anlatımlarında ise bu kavramlar, yüklendikleri mecazi boyutun yanı sıra, fiziksel bir donanıma da işaret etmektedir. Padişahın cüssesi, boyu, at biniciliği, alet kullanmadaki hüneri önemlidir. Zira Osmanlı harp anlayışında kuvvet, kendisini komuta eden ve bilfiil savaş meydanında kullanan arasında paylaştırılmış değildir. Hükümdarlar ordu içinde en üst düzey savaşçı olarak görülmekte, bu alandaki kabiliyetleriyle bir model teşkil etmesi beklenmektedir. Mesela Âli'nin ve Peçuyi'nin *hilye-i şerîfleri* başlığı altında, padişahların dış görünüşlerine yaptıkları tasvirler iyi bir askerin özellikleriyle eşleşmektedir.

Âli, Yavuz Sultan Selim'in sağlam bir pazuya sahip olduğunu⁵⁰⁴ ve daha şehzadeligi sırasında iniş binişten hâli sayıldığını⁵⁰⁵, Peçuyi, Kanuni Sultan Süleyman'ın uzun boylu ve uzuvlarının ölçülü olduğunu⁵⁰⁶ söylemektedir. Sultan II.

⁵⁰² Mesela *Hamza-nâme*'ler, *Battal-nâme*, *Saltuk-nâme* gibi eserler hep cengaverlik ve cesaret ögesi üzerinden gelişmektedir. Lütfi Sezen, **Halk Edebiyatında Hamzanâmeler**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991, s. 50; Hasan Köksal, **Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı**, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1984, s. 58-66; Kemal Yüce, **Saltuk-nâme'de Tarihî, Dinî ve Efsanevî Unsurlar**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987, s.200-202.

⁵⁰³ Kullanım yerlerine ve şekillerine dair bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, İstanbul, Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı, 1994. s. 207-208.

⁵⁰⁴ **Kühü'l-ahbâr**, komisyon neşri, C: II, s. 1057.

⁵⁰⁵ Ayrıca Âli, Sultan Selim için "*menâkıb-i latîfesine nihâyet yok*" demektedir; **a. g. e.**, komisyon neşri, II, s 1055.

⁵⁰⁶ **Târih-i Peçevi**, C: I, s. 3.

Selim için “*çektığı yayı kimseyi çekemezdi, degme üstâd-ı kemân-keş ol san’atda önine diz çökmezdi*” diyen Âli ve Peçuyi, hükümdarı heybetli, korkusuz, sert görünüşlü, sağlam pazulu olarak tasvir etmiştir⁵⁰⁷. Aynı şekilde Selânikî de, Sultan III. Murad’ı sağlam pazulu olarak tarif etmektedir⁵⁰⁸. Pazunun sağlamlığı belki Selçuklu hükümdarı Alparslan’ın *Âdud-devle* (devletin pazusu) unvanını kullanması⁵⁰⁹ gibi ortak hafızadaki bazı simgelerin somutlaştırılarak yaşatılmasıyla ilgilidir ki bazı fiziksel zafiyetlerden arınmış, bedensel gücü yerinde bir padişah ülke yönetiminde sağlam ve mücadeleci bir duruş sergileyecektir. Yahut daha dar bir manada, bu cengaver görüntü şehzadelik yıllarında verilen askeri eğitimin doğal bir neticesidir. Her halükârda savaflara katılmak gibi bir adeti olmayan hükümdarlar için de benzer tariflerin yapılması bize şunu düşündürmektedir: müellifler bedensel gücün ve savaşçılık yeteneklerinin kullanılmasa bile Osmanlı hükümdarlarında potansiyel olarak var olduğunu göstermek istemişlerdir. “*Vâris-i saltanat ü hilâfet*” olan Sultan III. Mehmed’den, “*sinnen ve şecâ’aten cümleünün mihteri*” şeklinde bahsedilmesi⁵¹⁰, bu kahramanlık alâmetlerine, hükümdarların şehzadelik yıllarında kardeşleri arasında ön plana çıkmasını sağlayacak kadar önemli bir özellik olarak yaklaşıldığı anlamına gelir. Çünkü onların savaşçılığı herşeyden önce, dünya tarihindeki pek çok efsanevi liderden farklı olarak, dini bir idealin etrafında değer kazanmaktadır. Padişahlık makamının Allah tarafından takdir edildiği inancı yaygın olduğuna göre, gazâ anlayışında üstlendikleri her rol de hükümdarların bu makama ne kadar uygun bir donanımda yaratıldığına delil kabul edilebilmektedir. Burada aslında İslam hukukundaki gazânın Osmanlı Devleti’nin dış siyasetiyle ne ölçüde bağdaştığı meselesi tartışılabilir⁵¹¹ fakat gaza kavramı asıl amacından saparak, sonradan ortaya atılan bir ideolojiden ibaret olsaydı, devletin kurulduğu coğrafyaya ait yazılı kaynaklarda gazâ’ya ve gâzî’ye bakışa dair farklı örnekler tespit edilemezdi⁵¹². On altıncı yüzyıl Osmanlı müelliflerinin de, zafer coşkusu tâbi oldukları devletin güçlenmesinden, topraklarının genişlemesinden ziyade, hep kâfirlerin yenilişi

⁵⁰⁷ **Kühü’l-abbâr**, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 4; **Târih-i Peçevi**, C: I, s. 439.

⁵⁰⁸ **Tarih-i Selânikî**, C: I, s. 427.

⁵⁰⁹ Zeynep Altunsoy, “**İlk Türk İslam Devletlerinde Kullanılan İdâri ve Askerî Terim ve Unvânlar**” (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Tokat 2006, s. 17.

⁵¹⁰ Gelibolulu Âli, **Nusretnâme**, s. 277.

⁵¹¹ Colin İmber, “Osmanlı Hanedanı Efsanesi”, çeviren: Seyfettin Erşahin, **İslâmi Araştırmalar Dergisi**, C:XII, sayı:1, Ankara, 1999, s. 17-20.

⁵¹² Feridun M. Emecen, “Gazâyâ Dâir- XIV. Yüzyıl Kaynakları Arasında Bir Gezinti”, **Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1995.

üzerinden yaşadıkları gözlenmiştir. Bu kâfirlük algısının ehl-i sünnet dışındaki Müslüman kesimi de içerdiğini⁵¹³ düşünürsek, Âli'ye göre Yavuz Sultan Selim'in faaliyetleri *sapkın fikirlerin korkusuzca üzerine varılıp İslam'dan defedilişi*⁵¹⁴, Peçuyi'ye göre 1589'da Kızılbaşların yenilişi *zafer rüzgarının İslam tarafından esişi*'dir⁵¹⁵. Burada bizi ilgilendiren iktidarın gazâyâ bakışından çok, müelliflerin gazâ anlayışı içinde hükümdarın konumuna nasıl yaklaştığıdır.

Örnek vermek gerekirse Âli, *Mevâ'idü'n-Nefâis*'te genç, güzel görünüşlü, sıhhatli bir padişahın sefere serdar tayin etmesini namazını başkalarına kıldırmasına benzetmiştir⁵¹⁶. Yani onun bu konudaki sorumluluğunu namaz gibi dini bir vecibeyle eşdeğer görmektedir. *Padişahların zillü'llâh oldukları mukarrerdir. Bu sebeple âlemin düzenini sağlamak onların kuvvetli ellerinden beklenir. Vekil kullanmalarına ruhsat verilmemiştir*⁵¹⁷. Âli bu sözleri söylemeseydi de, konu hakkındaki görüşlerini *Künhü'l-ahbâr*'daki şu cümlelerinden hissedebilirdik. Müellif, Sultan III. Murad için, “*Eğerçi ki merhûm bi'z-zât sefer itmek ve sa'âdet-i cülûs için Ma'nisa'dan İstanbul'a gelmesinden gayri bir yere gitmek müddet-i 'ömrinde vukû' bulmadı.*” demekte ve bu durumu *sar'a hastalığına mübtelâ* oluşuna yormaktadır. Yani Âli, padişahın seferlere iştirak edemeyiş sebebini açıklamak zorunda hissetmektedir. Ayrıca müverrihin meseleyi padişaha ait bir tercih olmaktan çıkararak, “*vukû' bulmadı*” ifadesini kullanması ve “*Her ne kadar ki vüzerâ cihâd u gazâ semtlerini tergîb itdiler*” demesi önemlidir. Çünkü örneğin Kanuni Sultan Süleyman'ın, *pâdişâh-ı zafer-makrûn*⁵¹⁸, *pâdişâh-ı mağfûr ve mansûr*⁵¹⁹ gibi lakabları *pâdişâh-ı dîn-penâh*⁵²⁰ oluşunun gereğidir ama aynı bağlamda, Sultan Murad'ın vüzerâyı cihad ve gazâ için şevklendirmesi de müellif için değerlidir.

⁵¹³ Feridun M. Emecen, İran'a karşı yürütülen askerî hareketin “*mülhid ve zındıklara cihâd*” olarak ilan edilmesinin Osmanlı kroniklere de yansımalarını söylemektedir. **Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum**, s. 23. Nitekim Bu çalışma için faydalanılan eserlerde de Safevi şahlarının, askerlerinin ve onları temsil eden nesnelere çok çeşitli hakaretlerde anıldığı ve bu hakaretlerin ekseriyetle dinsizlik ve ahlaksızlık vurgusu üzerinden yapıldığı tespit edilmiştir. Bu hakaretlere ve İran şiiiliğinin ehl-i küfür dairesinde değerlendirilmesine dair bkz. Ali Sinan Bilgili, “Osmanlı Tarih Yazarlarının Algısıyla Türkiye-İran İlişkilerinde Siyasî Karakterin Dinî Söylemi: ‘Kızılbaşlık’”, **Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, sayı: 27. s. 21-41. Ayrıca Şah İsmail ve taraftarlarına karşı Osmanlı yazar ve nakkaşlarının bakış açısı için bkz. Z. Tarım Ertuğ, “The Depiction of Ceremonies in Ottoman Miniatures”, s. 253.

⁵¹⁴ **Künhü'l-ahbâr**, komisyon neşri, C: II, s. 1054.

⁵¹⁵ **Târih-i Peçevi**, C: II, s. 114.

⁵¹⁶ **Mevâ'idü'n-Nefâis fi Kavâ'idü'l-Mecâlis**, s. 347.

⁵¹⁷ **a. g. e.**, s. 324.

⁵¹⁸ **Târih-i Peçevi**, C: I, s. 81, 161, 214, 229.

⁵¹⁹ **a. g. e.**, C: I, s. 71.

⁵²⁰ **a. g. e.**, C: I, s. 118.

Mesela Peçuyi, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Güney Kafkasya ve İran topraklarında Osmanlı hakimiyeti için verdiği mücadeleleri anlattıktan sonra paşanın 1584'de payitahta döndüğünü ve hükümdar tarafından ne şekilde taltif edildiğini kısaca belirtmek yerine, huzûr-ı hümâyunda geçirdiği dakikaları hikaye etmeyi tercih etmiştir. Bu hikayenin işlenişi, Osman Paşa'ya kendi sorguç ve hançerini veren Sultan III. Murad'ın devlet adamlarını tebrik ve teşvik edişine yüklenen manaya dair güzel bir örnektir⁵²¹. Nitekim Seyyid Lokman da, Sultan Murad'ın güzel vasıfları arasında, İslam gazilerine verdiği kıymeti de zikretmiştir. Hükümdarın, *yarar cündileri ve namdâr silahşörleri meydân-ı idmâna koyduğunu, azm ü rezm için binmede ve inmede müdâvemet yolları göstererek, hüner ve istihkâhlara göre çeşitli ödüllendirmelerde bulunduğunu* söylemiştir⁵²².

Bu noktada padişahların cülûslarını müteakib kılıç kuşanmalarına⁵²³ değinmek gerekebilir. Kılıç hükümdarlar tarafından kullanılmasa bile bir çeşit hakimiyet alâmetidir. Müellifler on altıncı yüzyılda türbeler ziyaretinin devamı olarak yapıldığı tespit edilen⁵²⁴ kılıç alaylarından söz etmemiştir⁵²⁵. Ancak kılıcın bir sembol olarak kullanılması çeşitli yerlerde karşımıza çıkabilmektedir. Mesela Âli 1578'deki Çıldır zaferinden sonra *bu kılıç arşa asıldı* yorumunu getirmekte⁵²⁶, Selânikî, Eğri Kalesi önündeki çarpışmadan (1592) bahsederken, *pâdişâh-ı islam-penâh'ın kılıcının üstün olduğunu* söylemektedir⁵²⁷. Yani Sultan III. Murad her iki sefere de katılmamasına karşın kılıcın gerçek sahibi olarak görünmekte, tüm askeri faaliyetler onun zâtında gerçekleşmektedir. Hadise aktarımında yerleşik bir hal alan bu anlayışa dair daha genel bir örnek verecek olursak, Âli, Sultan II. Selim devrinde Gürcistan sahillerinde *gazâlar edenin "pâdişâh-ı memâlik-sitân ve sâhib-kırân-ı celâdet-nişân"* olduğunu söylemiştir⁵²⁸.

Bununla beraber, sefere çıkan ve çıkmayan padişahların yorumlanışında bir çeşit denge gözetildiğinden bahsedilebilir. Örneğin Âli'ye göre Yavuz Sultan Selim *"elbette sefer meşakkatini mu'âşeret ü huzûrdan tercih ider ve geşt ü güzâr-ı metâ'ib ü pür-mihneti, müntic-i mesûbâtı dünyâ ve âhîret birür, kendüsi ve 'askeri râhat u*

⁵²¹ a. g. e, C: II, s. 91-93.

⁵²² *Kıyâfetü'l-insâniyye fi şemâili'l-Osmâniyye*, v. 58b.

⁵²³ Bilgi için Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, s. 189-200.

⁵²⁴ Z. Tarım Ertuğ, *Cülûs ve Cenaze Törenleri*, s. 2.

⁵²⁵ a. g. e, s. 77.

⁵²⁶ *Kühü'l-ahbâr*, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 288.

⁵²⁷ *Tarih-i Selânikî*, C: I, s. 290.

⁵²⁸ *Kühü'l-ahbâr*, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 7.

âsâyişde olduğına rızâ göstermediğini tasrîh ider” bir hükümdardır⁵²⁹. Belki de bu yüzden müverrih, Sultan I. Selim devrinde *tek bir kasırdan gayrı nesne yapılmadığını* rahatlıkla söyleyebilmiştir⁵³⁰. Sultan II. Selim’in yaptırdığı kaleler, kubbeler, camiler ve köprüler Selânikî için bir iftihar kaynağı iken⁵³¹, Âli’nin söz konusu ifadesinde Sultan I. Selim’i eleştiren herhangi bir tavır sezilmemektedir. Saltanat süreleri eşit olan bu padişahlardan birinin seferleri nasıl *hiçbir padişaha nasip olamayacak kadar eşsiz*⁵³² ise, diğer hükümdara ait eserlerin her biri de “*bir memlekete mukâbil ü mu’âdil*”dür⁵³³. Selânikî elbette prensipte ordu ile hareket eden hükümdarı tercih edecektir. Hatta Sultan III. Mehmed döneminde “*Âyîn-i saltanat-ı Osmanîye ve kânun-ı kâdîm tağyîr ü tebdîl olmağa sebep ü bâ’is Pâdişâh-ı islâm-penâh olanlar bizzât kalkup gazâ vü cihâde gitmeyüp oturdukları taht-gâh-ı sa’âdetlerinden serdâr ile asker gönderdiklerinden*” devlet düzeninin bozulduğundan söz etmiştir⁵³⁴. Ancak Selânikî burada herhangi bir padişahın ismini zikretmediği gibi, *İslâm-penâh* elkabıyla çoğul bir ifadeyi nitelemiştir. 1595’de Budun’a gitmesi ferman olunan yeniçerilerin “*Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri ile giderüz ve illâ gitmezüz*” demesini de yine onların ağzından, makul gibi görünen gerekçeler çerçevesinde uzun uzadıya aktarmakta beis görmemiştir. Elbette bunu yaparken, sadrazam İbrahim Paşa’nın yeniçeri ağası Yemişçi Hasan Ağa’ya verdiği cevaba da yer vermiştir: “*küffâr-ı melâ’in müstakil be-nâm kiral değil ki Pâdişâh hazretleri kalksun gidelim diyemez*”⁵³⁵. İşte tüm bu şartlar altında müelliflerin bir de gazîlik makamına erişmiş hükümdarlara ait kahramanlıklara ne kadar kıymet verdikleri tahmin edilebilir.

Örneğin Âli’nin, Yavuz Sultan Selim için *bir sekiz yıl kadar daha ömrü olsaydı yeryüzünü tamamen zapt ederdi*⁵³⁶ tahmininde bulunması, Sultan Selim’i, “*Bir Şehriyâr ki, levh-i zamîrinde cihân-gîrlik ahkâmı nigâşte ola*”⁵³⁷, “*şehâmet ile nâdire-i şâhân*”⁵³⁸ şeklinde tanımlaması ve Mercidabık Savaşı’nda (1516) onun için, “*cünbüşî merdâne, hareketi şîrâne, tavrı levendâne, oturuşu Pâdişâhâne*” gibi tasvirler

⁵²⁹ **Kühü’l-ahbâr**, komisyon neşri, C: II, s. 1145.

⁵³⁰ **a. g. e**, komisyon neşri, C: II, s. 1188.

⁵³¹ **Tarih-i Selânikî**, C: I, s. 94-96.

⁵³² **Kühü’l-ahbâr**, komisyon neşri, C: II, s. 1049.

⁵³³ **Tarih-i Selânikî**, C: I, s. 96.

⁵³⁴ **a. g. e**, C: II, s. 518.

⁵³⁵ **a. g. e**, C: II, s. 527.

⁵³⁶ **Kühü’l-ahbâr**, komisyon neşri, C: II, s. 1053.

⁵³⁷ **a.g.e**, komisyon neşri, C: II, s. 1144.

⁵³⁸ **Nushatü’s-selâtin**, s. 141.

kullanması⁵³⁹ gazi padişaha duyduğu hayranlığı açıkça dile getirmesidir. Bu tür örneklere nadir olarak rastlanmakla birlikte, müellifin takdiri daha çok, araya koyduğu araçlar yoluyla hissedilir. Bu araçlar bazen eser içinde yer alan küçük bir hikayedir. Bazen o savaşa tanıklık eden birinin gözünden aktarılan savaş meydanındaki padişah portreleridir. Peçuyi'nin Mohaç savaşının (1526) başlangıcında çizdiği tablo bunun en çarpıcı örneklerinden biridir. Kanuni Sultan Süleyman *her sancağın dibinde mübârek ellerini kaldırıp, kuvvet senin, inâyet senin, himâyet senin, nusret senin, kâfiri sevindirme Allah'ım, diye gözlerinden yaşlar akıtıp* dua etmekte; bu ana şahit olan askerler ise *“hazan yaprağı meşcerinden düşer gibi atdan düşüp yüzlerin gözlerin kara yerlere sürüp bir mertebe inkisâr-ı kalb ile”* gözyaşı dökmektedir. Peçuyi bu hadiseyi Sigetvar Türbesi'nin şeyhi Âli Dede'den öğrendiğini söylemiştir. Fakat olayı tasvirlerle süslemesine bakılırsa Peçuyi, çatışma öncesi Allah'a sığınan hükümdardan ve hükümdarın hareketlerini izleyen askerinin halinden etkilenerek, bu sahneye dahil olan bir üçüncü kişi gibidir. Peçuyi'ye göre askerlerin kendi arzularıyla canlarını vermeye hazır olduklarına dair artık şüphe kalmamıştır ve *“cân ne kemterdir, yolunda idevûz onu diriğ”* mısraı herkesin *virde-i zebânı* olmuştur⁵⁴⁰. Müverrihin bu son bilginin altını çizmesi, askerle beraber kendisinin de gazâ gibi kudsi bir vasıtayla hükümdara bağlandığı anlamına gelebilir. Çünkü şehâdet arzusu, gözyaşları ve dualar yazarın ancak içerden baktığında bu şekilde yorumlayabileceği hallerdir.

Gerek Peçuyi'nin, gerek diğer müverrihlerin bazı yorumları ise baktıkları cephenin zaman zaman değiştiğini düşündürmektedir. Bir takım teşbihler kendilerini, hükümdarı ve orduyu ilk defa gören yabancı bir devlet adamı veya düşman saflarından biri yerine koydukları izlenimi verir. Mesela Peçuyi'ye göre atlarından inişi dalından ayrılan yapraklara benzeyen bu duygusal görümlü askerler aynı seferin içinde *“kara dağlar”* şeklinde de tarif edilmiştir. Padişah ise kalabalık bir insan grubu için kullanılan bu ulaşılmazlık imgesine tek başına sahiptir. Sultan Süleyman kuşandığı zırh ve silahlarla *demirden yapılmış bir hisâr* gibidir⁵⁴¹. Burada önemli olan, gücün ve dayanıklılığın sembolü olarak bu benzetmenin temel öğelerinden birini oluşturan demirin, herhangi bir yapıyla değil, hisarla birlikte düşünülmesidir. Savaş meydanındaki padişah bir saraya, bedestene veya camiye değil, yüksek duvarlarıyla şehri koruyan bir hisara benzetilmiştir.

⁵³⁹ **Kühü'l-ahbâr**, komisyon neşri, C: II, s. 1165- 1166.

⁵⁴⁰ **Târih-i Peçevi**, C: I, s. 91-92.

⁵⁴¹ **a. g. e**, C: I, s. 89.

Hasan Beyzâde ise Mohaç'ta Osmanlı ve Macar ordusunun karşılaşmasını anlatırken şöyle bir ifade kullanmıştır: “*Ol esnâda Sultân-ı cihân alayları göründi*”. Bu ifadeye göre alayları gören herhalde hem Osmanlı'nın öncü birlikleri, hem de düşman askeridir. Dikkat çekici olan ise alayın savaş meydanına girişinin “görünmek” kelimesiyle ifade edilmesidir. Alaylar *iki bahr-ı bî-kerânın birbirine karışmasından, küffar serdârı Layoş Kral'ın cenke tutuşması*'ndan sonra görünmektedir. *Durduğunda dağ gibi durmakta, yürüdüğünde akarsu gibi akmaktadır*. Bir anda savaşın havasını değiştirdiğini düşündüğümüz bu gelişmeden sonra nihayet *Alem-i kişver-güşâ-yı Sâhib-kırân zuhûr idince, Kral-ı bed-gümân mütehayır olub, kendüden geçmiştir*⁵⁴². Söz konusu gözlem devrin herhangi bir kaynağından aynen naklediliyor olsa dahi eserinde sahneyi bu şekilde kuran bir müellifin zihninde evvela heybetli, kahraman bir padişah canlandırdığını söyleyebiliriz.

Benzer bir hadise, Sultan Süleyman tarafından taç giydirilen Yanoş'un hakimiyetini tanımayan Ferdinand'ın, padişahın sefere çıkması üzerine barış namesi gönderdiği sırada da yaşanmıştır (1532). Peçuyi'ye göre Ferdinand namenin sonucunu *hâb-ı harguş içinde* beklerken, nameyi getiren elçiler *pâdişâh-ı İslâm'ın celâdet ve mehâbeti* karşısında “*hayrân ve medhûş*” olmuştur⁵⁴³. Yani her iki müverrih de, merkezine hükümdarı aldıkları bir dairede anlatıcı-okuyucu-elçi-asker-kral olmak üzere farklı noktalar arasında yer değiştiriyor gibi görünmekte, ancak büründükleri her ruh halinin içinde savaş meydanındaki hükümdarı yine aynı bakış açısıyla işlemektedir.

Müverrih, hükümdarın dehşet verici görüntüsünün altında daima haklı gerekçelerle savaşa çıkan, vatani için, ‘ilâ-yı kelimatullah için çarpışan, imân ve inanç dolu bir idareci gördüğünü çeşitli vesilelerle hissettirir. Mesela İstoni Belgrad kalesinin fethini (1543) anlatan Peçuyi herhangi bir tarih yazıcısından beklediğimiz gibi Sultan Süleyman'ın sefere katıldığını bildirmiş ancak bununla yetinmeyerek, kale fethedilinceye kadar hükümdarın secdeye kapanıp, Allah'tan rahmet ve inâyet dilediğini söylemiştir⁵⁴⁴. Bu bilgi biten savaşın ardından yapılan toplu bir değerlendirmede değil, savaşın gelişimi anlatıldıktan sonra tam olarak zafer müjdesine geçilirken verilmiştir. Daha önce de, hükümdar dualarındaki *bereketin* savaşların kazanılmasında etkili görüldüğünü söylemiştik. Şimdi ise bu etkiyi talep eden kul ile

⁵⁴² Hasan Beyzâde Tarihi, C: II, s. 67.

⁵⁴³ Târih-i Peçevi, C: I, s. 159.

⁵⁴⁴ a. g. e, C: I, s. 259.

bahşeden Allah arasındaki özel ilişkinin dışında, maddi dünya üzerinde düşünürsek, hükümdardaki kuvvetli inanç ve arzusun Mohaç savaşı örneğinde olduğu gibi askerlere de sirâyet ettiğini ve bunun önemli bir liderlik vasfı olarak aksettirildiğini söyleyebiliriz. Padişah hal ve hareketleriyle askeri derinden etkiler, *kalbe dokunan* sözler sarfeder. Sultan Süleyman 1553’de Âmid sahrasına geldiğinde yeniçerilere “*mübârek lisân-ı şerîfleriyle*” şu şekilde hitap etmiştir: *Şâh-ı gümrâhın memâlik-i islâmiyeye olan tecâvüzü nâmus-ı saltanat ve muktezâ-yı gayret bu sefere bâ’is ve bâdidir. Şimdiye değin yeniçeri gâzileri dîn-i mübîn uğuruna ve ecdâd-ı atamız gayretine bezl-i makdur etmişlerdir. Şimdiden sonra ise bahâdırılık edenlere çokça riâyat edilecektir.* Peçuyi bu sözler üzerine orada bulunan herkesin gözyaşı dökerek, *Hind’e de, Sin’e de gitsen, Kaf dağına da gitsen senden yüz döndürmeyiz, uğuru hümâyûna baş terkin etmeyi devlet biliriz,* dediklerini kaydetmiştir⁵⁴⁵. Bu hadiseden yaklaşık beş yüz yıl kadar önce Sultan Alparslan’ın Malazgirt savaşı öncesi yaptığı konuşmaya bakacak olursak, Selçuklu askerlerinin de benzer bir mukabelede bulunduğunu görürüz: “*Ey sultan biz senin memluklarınız, sen ne yaparsan biz de onu yaparız*”⁵⁴⁶. Osmanlı-Türk askeri kültüründe kahramanlık kavramı, hükümdarın askerleri bir arada tutmadaki gücü üzerinden bir mana kazanmış olmalıdır ki yüzyıllar sonraya, yalnızca bu iki liderin kahramanlık çağrısı değil, askerlerin bu çağrıya “gönülden” icâbet ettiği bilgisi de ulaşmıştır. Ayrıca Padişahın, tek başına kalabalık bir orduya seslenişi önemli bir cesaret göstergesidir ve onun, bazı değerlerin hayata geçirilmesi konusunda öncü konumunda olması bize en yiğit askerin padişah olduğunu düşündürmektedir.

Bu bilgiler ışığında ve Âsafî Dal Mehmed Çelebi’nin “*ölmeden korkanı zinhâr etme baş/ Hiç muhannes olan ister mi savâş*” mısraları⁵⁴⁷ ekseninde bir sefer henüz karar aşamasındayken hükümdarın gösterdiği tavrın ne şekilde işlendiğine dair birkaç örneğe bakabiliriz. Âli, Sultan I. Selim’in Mısır seferine çıkmaya niyet ettiğinde, vüzerâ ve ümerâ ile bu meseleyi istişare ettiğini ve seferin geciktirilmesi yönünde fikir

⁵⁴⁵ a. g. e, C: I, s. 308.

⁵⁴⁶ Sevim Sümer, **İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1988, s. 34’den naklen Nilay Ağırnaslı, “**Selçuklu Hükümdarlarının Başkomutanlık Özellikleri**”, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara, 2007, S. 50.

⁵⁴⁷ **Âsafî Dal Mehmed Çelebi ve Şecâ’atnâme**, neşreden: H. Mustafa Eravcı, İstanbul, MTV Yayıncılık, 2009, s. 27. Aslında bu eseri daha erken bir tarihte Süleyman Eroğlu doktora tezi olarak çalışmıştır. “**Âsafî’nin Şecâ’atnâmesi (İnceleme Metin)**”, (Doktora tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2007. Alıntı için ise eserin basılı metni tercih edilmiştir.

beyan edenleri katlettiğini söylemiştir. Bu meşveret sırasında padişah, Sadrazam Pîri Paşa'nın babası Halil Bey'den istediği cevabı alınca sevinmiş ve ona on kat hil'at giydirmiştir⁵⁴⁸. Aynı şekilde Hasan Beyzâde, Çıldır seferine çıkılacağı zaman vezir-i âzam Mehmed Paşa'nın bu duruma itiraz ettiğini ancak *nush u pend sûdmend olmayup*, Sultan III. Murad'ın *milket-i Acem fethine himmet-i aliyyelerin bülend eylediklerini* kaydetmiştir⁵⁴⁹.

Selânikî ise Sultan III. Mehmed'in Eğri seferine (1596) katılma sürecini işlerken önce şu eleştiriyi getirmiş: “*otuz yıldan mütecâviz iki şehenşâh-ı mu'azzam pâdişâh-ı cihân-penâh geçüp sefere çıkmak ile uslûb u âyîn-i saltanat mensî olmuş-idi*”, ardından, *bilenlerin bilmeyenlere yol gösterip delâlet eylediğini ve padişahın sefere çıkmasına karar verildiğini* söylemiştir⁵⁵⁰.

Padişahın sefer arzusu basit hırs ve menfaatleri aşan çok yüksek idealler çerçevesinde işlenmektedir. Öyle ki Âli, bir gece Yavuz Sultan Selim'in civar memleketlerin tasavvuru ile sabaha kadar uykusuz kaldığını ve sadrazâm Pîri Mehmed Paşa'ya, “*Dünyâ bir gölgelik kûşe iken birkaç pâdişâha çok değil mi?*” diye sorduğunu nakletmiştir. Hatta Sultan Selim, Kâfir memleketlerde taclı tahtlı hakimler olmasından dolayı *ar edecek*, ve sadrâzama, *bunun da sebebi benim tegâfûlimle senin ihmâl ü tekâsülündendir*, diyecek kadar derin bir sorumluluk bilinciyle hareket etmektedir⁵⁵¹.

Aynı müverrih, hükümdarın Çaldıran Seferi'nde (1514) *tâ seher zamânına, tulû'-ı subha-dek fırsat u nusret behrelerini cüst u cûda oluşunu* da kaydetmiştir⁵⁵². Bu durum Sultan Selim'in bahadır bir asker olmasının yanı sıra, savaş yönetme beceresine de işaret etmektedir. Savaşa dair bir plan geliştirmek, mevcut siyasi ortamı iyi değerlendirmek ve doğru hamle için doğru zamanı seçmek, Osmanlı hükümdarlarının sahip olduğu bir diğer liderlik vasfı olarak işlenmiştir. Padişahların basiret sahibi oluşu önemlidir.

Mesela Kanuni Sultan Süleyman'ın Boğdan seferi'ni (1538) anlatan Peçuyi, hükümdarın, Budin, Bağdat ve Acem fetihlerini ön plana almasına rağmen, Boğdan'da baş gösteren isyankar tutumun bir süredir *kalb-i şerîflerinde cay-gîr olduğunu* fakat sefer düşüncelerini kimseyle paylaşmadığını söylemiştir⁵⁵³. Aynı müverrih Sultan

⁵⁴⁸ **Kühü'l-ahbâr**, komisyon neşri, C: II, s. 1168.

⁵⁴⁹ **Hasan Beyzâde Tarihi**, C: II, s. 261.

⁵⁵⁰ **Tarih-i Selânikî**, C: II, s. 606.

⁵⁵¹ **Kühü'l-ahbâr**, komisyon neşri, C: II, s. 1121.

⁵⁵² **a. g. e**, komisyon neşri, C: II, s. 1097.

⁵⁵³ **Târih-i Peçevi**, C: I, s. 204-205, 207.

Süleyman'ın Hürmüz Adası'na donanma göndermeden (1553) önce adanın stratejik öneminin farkında olduğunu ve sefer niyetinin bir süredir *hâtır-ı âturlarında cay-gîr olduğunu* da belirtmiştir⁵⁵⁴.

Kısacası bir hükümdarın, varlığını savaşın her alanında hissettirmesi bu çalışmaya kaynaklık eden Osmanlı tarih yazarlarının üzerinde durduğu başlıca meselelerden biridir. Barış zamanlarında idaresinin başarısını belirleyen şey, nasıl adaletli kanunlar koyması olduğu kadar uygulamadaki hassasiyeti ise savaş zamanlarında da kuvvetini sadece savaşın beyni olarak değil, meydanda da göstermesi beklenmektedir. Bununla birlikte, iyi bir savaşçının sahip olduğu en değerli şey cesarettir.

Osmanlı müelliflerinin, savaş anlatımlarında bu meseleye ilişkin yaptıkları vurgular taraflı bakış açılarının belki de en çok hissedildiği yerlerden biridir. Örneğin Peçuyi, Osmanlı askerlerinin *uğraşa korkusuzca giriştiğinin*, taarruzda ve savunmada *bî-muhâbâ* hareket ettiğinin sıklıkla altını çizmekte⁵⁵⁵, askerinin şahâdete can attığı izlenimini her fırsatta vermektedir⁵⁵⁶. Savaşmak arzusu o kadar kuvvetlidir ki, 1580 yılında serdar-ı ekrem Sinan Paşa Kars sahrasında askerlerine, “*‘adâ ile cenk ü perhâş ve bir türlü uğrâş (nasip) olmadı. Bâri karşımızda olan tepe-yi ‘azîmeyi ‘adû*⁵⁵⁷ *farzedelim ve üstüne at sürelim, herkesin âlayını ve yürüyüşünü görelim*” gibi bir emir vermektedir. Bu durum, Peçuyi'nin de ifade ettiği gibi bir nevi asker yoklaması olarak kabul edilebilir. Ancak serdarın kendisi de bu esnada *kılıcını sıyırıp kâh çalmış, kâh vurmuş, kâh durmuş ve kâh atını sürmüş*, böylece *nice evzâ'-yı ‘acîbe izhâr etmiştir*⁵⁵⁸. Âli'ye göre ise bu hali gören “*şâh-ı gümrâh tarafından gelen Maksûd Hân ve taht-ı hükümündeki gümrâhân-ı serdâr*” ise “*bunun mecâzî cengî böyle, hakîkîsi ise nice olacaktır, deyu havf*” etmişlerdir⁵⁵⁹.

Bununla beraber, savaştan korkarak kaçan askerlerin, *mel'unlar*⁵⁶⁰, *erkeklik nâmından hissesi ve nasîbı olmayanlar*⁵⁶¹, *dünbekî nâmerdler*⁵⁶², *muhanneslik vâdilerinden serserî olanlar*⁵⁶³ gibi en sert ifadelerle zikredildiği görülmektedir.

⁵⁵⁴ a. g. e, C: I, s. 351.

⁵⁵⁵ Örnek olarak, a. g. e, C: I, s. 228; C: II, s. 39-40, 44, 47.

⁵⁵⁶ Örnek olarak, a. g. e, C: II, s. 80.

⁵⁵⁷ Bu kelime bir önceki cümlede *‘adâ* şeklinde yazılmıştır.

⁵⁵⁸ a. g. e, C: II, s. 69.

⁵⁵⁹ **Kühü'l-ahbâr**, Faris Çerçi neşri, C: III, s. 383.

⁵⁶⁰ **Tarih-i Selânikî**, C: I, s. 365.

⁵⁶¹ a. g. e, C: I, s. 371.

⁵⁶² a. g. e, C: II, s. 668.

Âli, 1579'da şiddetli kış yüzünden erzağın ulaşmadığı Tiflis kalesinde mahsur kalan muhafız Mehmed Paşa'nın aylarca düşmana teslim olmayışını, “*Bedenim seng-i cefâdan yıkamaz yâr benim/ Kal’alar yapmalı bir pek yüreğim var benim*” beyitiyle tasvir etmiştir⁵⁶⁴.

Yine Peçuyi'nin naklettiğine göre, 1536'da Körfeş adası yolunda Venediklilerin eline geçen genç bir delikanlı, elleri ve ayakları bağlı olmasına rağmen “*bu haldense deryaya atlarım diyü*” denize atlamış ve *Allah'ın inâyetiyle* önce bir tahta parçasına rastlayarak canını kurtarmış, sonra kendisini deniz kızı zanneden bir Karamürsel gemisi mürettebatı tarafından sudan çıkarılmıştır⁵⁶⁵. Sıradan insanların sergilediği bu tip “mertçe” tavırlar bile tarihin akışı içinde ayrıntılı bir şekilde hikaye edilirken, cesur bir yaratılışa sahip bir hükümdarın önemli bir iftihar vesilesi olarak sunulduğu söyleyebiliriz.

Seyyid Lokman *Hünernâme*'de Kanuni Sultan Süleyman'ın ne kadar cesur bir padişah olduğuna dair örnekler vermiştir. Örneklerin çoğu padişahın av hikayelerinden seçilmiştir. Seyyid Lokman'a göre avlanmak Müslümanların kendilerini cihada hazırlaması için bir nevi talimdir. Ayrıca Sultan Süleyman gibi gazaya meyilli, hiddetli bir mizaca sahip bir hükümdar ancak vahşi hayvanların kanını dökerek sakinleşebilmektedir⁵⁶⁶. Müellifin bu açıklamaları yapması ve verdiği örneklerin hemen hepsinde öldürülen hayvan ve canavarların insanlar için tehlike arzettiğini bir şekilde belirtmesi, büyük olasılıkla kendisi dışındaki canlılara zulmeden bir hükümdar imajını önlemek içindir. Zaten bu canlılar, Sultan Süleyman'dan çok daha güçlü ve herhangi birinin alt edemeyeceği kadar iridir. Hükümdar, Halkalı civarında kimsenin yanına yaklaşmadığı *heybette fil, sûrette gergedan* gibi bir su sığırını attığı oklarla devirmiş⁵⁶⁷, saray bahçesine getirilen, ok saplamanın imkansız gözüyle bakıldığı bir ayıyı yere sermiş⁵⁶⁸, Tebriz yolunda Zol şehri dağlarında bir çift kaplanı kılıçtan geçirmiş⁵⁶⁹, Eski Saray bahçesindeki avlakta *ejderha suratlı* iri bir dağ sağanını “*meded pâdişâhum bunun gibi vahşî cânveri şehen-şâhîler bi'z-zât şikâr itmek münâsib degildür*” ikazına rağmen herkesin korku dolu çılgınlıkları arasında

⁵⁶³ **Kühü'l-ahbâr**, Faris Çerçi neşri, C: III, s. 589.

⁵⁶⁴ **a. g. e.**, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 340.

⁵⁶⁵ **Târih-i Peçevi**, C: I, s. 198.

⁵⁶⁶ **Hüner-nâme**, s. 191.

⁵⁶⁷ **a. g. e.**, C: II, s. 166-169.

⁵⁶⁸ **a. g. e.**, C: II, s. 182-185.

⁵⁶⁹ **a. g. e.**, C: II, s. 198-200.

öldürmüştür. Bu hayvanın kellesi ancak yaralanıp yere düştükten sonra “*çobanların bir dilîri*” tarafından kesilebilmiştir⁵⁷⁰. Müellif bu ve benzeri hikayeleri aktarırken padişaha duyduğu hayranlığı başkalarının bakış açılarıyla desteklemeyi de ihmal etmemiştir. Söz konusu sahnelerin şahitleri genellikle derin bir hayret veya hayranlık içindedir. Sultan Süleyman’ın Engürüs seferi yolunda Filibe sarayında dinlenirken, attığı tek bir okun üç kara canavarı delip de karşiki ağaca saplanmasını ise bu konuyla ilgili özel bir örnek olarak kabul edebiliriz. Çünkü hükümdar bu canavarları şehzade Selim ve Şehzade Mehmed’in başka insanlara ait kahramanlık öykülerinin gerçekliğini sorgulaması üzerine saraya getirtmiştir⁵⁷¹. Belki de müellif burada Sultan Süleyman’ı yalnızca yetenekli bir hükümdar olarak değil, yetişmekte olan şehzadelerin gözünden güçlü bir baba olarak da yansıtmak istemiştir. Nitekim yazar, hadiseyi anlattıktan sonra huzurda bulunan herkesin gördükleri manzara karşısında parmaklarını ısırıp hayran kaldığı bilgisini de eklemiştir. Seyyid Lokman’ın *padişahın avcılıkta, binicilikte ve kemankeşlikte eşsiz olması beyanında* böyle bir bahis açması ve anlattığı herşeyin aslında birer cesaret öyküsü niteliğinde olması, cesaretin Sultan Süleyman gibi bir hükümdarın efsaneleştirilmesinde mühim bir rol oynadığını gösterir. Bu bakımdan şehnâme tarzı dışı eserler veren diğer Osmanlı müelliflerinin, Sultan Süleyman’ın haleflerini konu ederken cesaret konusunu nasıl işlediklerine dikkat etmemiz gerekmektedir.

Âli’nin Kemalpaşazâde’den naklettiği bir hikayeye göre, Yavuz Sultan Selim bir gün ebced bilen bir arife fal açtırmış, saltanatının kaç yıl olduğunu sormuştur. Arifin cevap vermemesi üzerine aynı soruyu defalarca yineleyen Sultan Selim’in geleceğiyle ilgili böyle bir hakikate ulaşma çabası, gerçeklerle yüzleşme cesareti veya ölüm korkusu olmak üzere iki farklı şekilde yorumlanabilir. Ancak hükümdarın, kendisini oldukça kısa bir saltanat sürecinin beklediğini öğrendikten sonra verdiği ilk tepkinin *hasretle âh itmek* ve *ba’dehû dönüb dikkatle şeyhe nigâh itmek*’ten ibaret olduğunu ve ardından bir de, “*oğlum Süleymân’ın müddetini görün*” buyurduğunu öğrenmemiz⁵⁷² bizi, işittiklerinin onu ciddi ölçüde etkilemediği düşüncesine sevketmektedir.

Peçuyi, Sultan III. Murad’ın tahta cülus etmek üzere Topkapı sarayına geldiğinde içinde bulunduğu ruh hali yüzünden yaşananları şu şekilde tarif etmiştir:

⁵⁷⁰ a. g. e, C: II, s. 212-213.

⁵⁷¹ a. g. e, C: II, s. 171-173.

⁵⁷² **Kühû’l-ahbâr**, komisyon neşri, C: II, s. 1181-1182.

“saadetli padişahın kalb-i şerifleri mutmain değildi. Gayrı karındaşı mebdâ iclâs olunmuş ola diyü mütereddid idi. Kayıktan çıktıktan sonra vezîr-i âzâmın elin öpmek mertebesi inhinâ ile musahafaya ikdâm edecek vezîr-i âzam merhûm men edüb kendüsi eğilib dest-i bûs etti”⁵⁷³. Şayet tahta başka bir kardeşi çıkarıldıysa katledileceği endişesini taşıyan padişahın bu çok kısa ve özel anı demek ki yazarın tarihine dahil edeceği kadar dikkat çekmektedir.

Selânikî, Sultan III. Murad’ın cuma namazlarına çıkmaya niyetlendiğinde saraydaki bir grubun hükümdarı, “çıkarsın ammâ Sarây-ı Âmire’ye giremezsin, kul tâ’ifesinin ittifâkı vardır, hâşâ hal’iderler” şeklinde “tahvîf” edişinden Sultan Murad dönemi hadiselerini kaydederken değil, halefi olan Sultan III. Mehmed döneminde bahsetmiştir. Ardından, “El-hamdü li’llâh ta’âlâ Pâdişâh-ı sa’âdet-intibâh hazretleri mülhem bi’s-sevâb olup cümlesin dergâhdan sürüp çıkardı” demesine⁵⁷⁴ bakılırsa müellif, yeni padişahın ne kadar kararlı ve korkusuz olduğu vurgusunu eski padişah üzerinden yapabilmektedir. Nitekim Sultan Mehmed’in o sırada cuma namazına iştirak edememesinin yegane sebebi hava şartlarının elverişsizliğidir.

Bununla beraber Selânikî’nin, Sultan Mehmed’in Eğri seferindeki tedirginliğini açıkça yansıtması dikkat çekicidir. Düşmanın devlet hazinesini yağmalamaya başlaması üzerine ümitsizliğe düşen Padişah, *Hırka-i Şerife yüz sürüp* “Eş-şefâ ‘atü yâ Rasûla’llâh ve yâ Allâh el-meded” diyü nâlişde iken Hoca Sadeddin Efendi padişahı yüreklendirmeye çalışmakta, sebatkâr ve kararlı kılmak için çeşitli sözler sarfetmektedir. Dahası, Sadrazam İbrahim Paşa ve Cıgala-zâde Efendi’nin o esnada geliştirdiği fikirler, hükümdarı nasıl koruyacaklarına dairdir⁵⁷⁵. Bugünden bakıldığında bu durum, padişahların sefere gitme geleneğinin bozulmasından yakınan bir müellifin zaten sefere çıkmaya zor ikna olduğunu hissettiğimiz bir hükümdarı sözleriyle destekleme ihtiyacı hissetmediğini gösterir. Yazarın, Sultan Mehmed’i yapmacık bir kurgu içinde desteklememesi elbette bir seçenektir. Bununla birlikte, böyle alışık olmadığımız bir Osmanlı hükümdarı görüntüsü çizmektense, olan biteni yok sayıp, hiç bahsetmemesi de bir seçenektir. Fakat yüzyıllar sonra Sultan Mehmed’e Selânikî üzerinden bakarken ve “Selânikî bu hadiseyi anlatmayı tercih etti” derken unutmamamız gereken şey, bize belirli bir uzaklıkta olan bütün hadiselerin aynı anda

⁵⁷³ **Târih-i Peçevi**, C: II, s. 27.

⁵⁷⁴ **Tarih-i Selânikî**, C: II, s. 445.

⁵⁷⁵ **a. g. e.**, C: II, s. 641-642. Feridun M. Emecen, **Osmanlı Klasik Çağında Savaş**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011. 233-234.

yaşanmadığı, kıyas unsuru oluşturabilecek diğer bütün padişahların aynı anda yaşamadığı, dolayısıyla psikolojik koşulların hadise aktarıcıları için de değişebileceğidir. Belki de Selânikî'nin burada asıl göstermek istediği, Sultan Mehmed'in duyduğu tüm endişeye rağmen savaş alanını terketmeyişidir. Zira hükümdarın nefsiyle böyle bir mücadele içinde olması da bir cesaret örneğidir ve padişah çekilmediğine, asker dağılmadığına göre Eğri Kalesi'nin fethedilmesinde bu cesaret etkilidir.

Aynı olayı işleyen Peçuyi'ye göre ise Sultan Mehmed'in, huzursuz bir ruh hali içine girdiğine dair ilk belirti ümitsiz bir yakarış değil, Hoca Saadeddin Efendi'ye “*Şimdiden sonra ne çâre itmek gerek?*” diye sormasıdır. Burada, korku içinde kendini kaybeden birinden ziyade istişareye açık bir padişah görmekteyiz. Selânikî'nin *fezâ'il-i kelâm* şeklinde bahsettiği, Hoca Efendi'nin cevabı Peçuyi'ye göre şu şekildedir: “*Padişâhım lâzım olan yerinizde sâbit ve bir karâr olmaktadır. Cengin hâli budur. Ecdâd-ı 'azâmınız zamânında olan tabur muhârebeleri ekserî böyle vâkı' olmuşdur. Mu'cizât-ı Muhammed Aleyhi's-selâm ile inşallâh-u te'ali fırsat ve nusret ehl-i islâmındır. Hâtır-ı şeriflerinizi hoş tutun*”. Ardından müellif, Hoca Efendi'nin bu tavrını takdir etmiş, hatta bu hadisede yadsınacak bir taraf görmediğini bize, bu anı tasvir eden *güzel* bir tabloyla bir müddet sonra karşılaşmasını anlatarak hissettirmiştir⁵⁷⁶.

Son iki örnekte de görüldüğü gibi aynı meseleyi ele alan müelliflerin çok küçük ifade farklılıkları bile padişahlara ilişkin algımızda büyük değişikliklere yol açabilmektedir.

⁵⁷⁶ **Târih-i Peçevi**, C: II, s. 200.

3.3. Cömertlik ve Kudret

İslam ve eski Türk kültürlerinde cömertlik, insanın sahip olduğu en önemli erdemlerden biri olarak görülmektedir. Göçebelik kültürünün getirdiği toplumsal dayanışmada, yetimi kollayan, fakiri doyuran yüceltilmekte, Yusuf Has Hacib, saygın kimselerin cömertlikleriyle mevsuf olduğunu belirtmektedir⁵⁷⁷. Hatta Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve teşkilatlanmasında önemli bir rol üstlenen *âhilik*'in⁵⁷⁸ cömert, eli açık, alicenâb anlamlarına gelen *akı* kelimesinden türediği düşünülmektedir⁵⁷⁹. Bununla birlikte İslamiyet, zühd ve takvâ üzere yaşayan insanın cömert olmasını beklemekte, çeşitli ayet ve hadislerle kişiyi cömertliğe teşvik ederken, “kazancı helal dairesine dahil eden” zekat ve “belayı defeden” sadaka ile paylaşım anlayışını müminlere makul sebepler üzerinden benimsetmektedir. Bu bakımdan Osmanlı müelliflerinin hükümdardaki güzel hasletlere cömertlik meselesini de dahil etmeleri kaçınılmaz hale gelmiştir.

Bununla beraber, kişinin cömertliğinin imkanlarına nisbetle değerlendirilebileceği ve on altıncı yüzyıl Osmanlı hükümdarlarının çok geniş imkanlara sahip olduğu göz önünde bulundurulursa, müelliflerin hükümdardaki cömertliğine sıkça değinmelerinin altında farklı bir anlayıştan da söz edilebilmektedir. Hükümdarın in'am ve ihsânları bir bakıma, herhangi birinin gösterdiği cömertlikten ziyade, hükümdarlık makamının kudretinin işaretidir. Örneğin eski Türk hakanları *velâyet-i pederâne* unvanını kullanırken⁵⁸⁰ aslında, halkı bir baba gibi korumaya, yedirmeye, içirmeye ve giydirmeye muktedir olduklarını göstermek istemişlerdir⁵⁸¹.

Âli, hükümdarın iki hazinesinden birinin altın ve gümüş, diğersinin halk olduğunu söylemiştir⁵⁸². Bu anlayıştan yola çıkarsak, müelliflerin anlatımlarında ilk hazineyi elde eden güç, ikinci hazineyi korumak yani halkın memnuniyetini sağlamak konusunda da kendini gösterir. Başka bir deyişle, *dünya tahtına oturan*⁵⁸³, ülkeleri zapteden hükümdar zenginlikleri ele geçirmesiyle olduğu kadar, zenginlikler üzerindeki tasarrufuyla da övülmektedir. Bu çalışmada faydalandığımız tarih yazarları,

⁵⁷⁷ Yakup Karasoy, “Ahi Kelimesi ve Türk Kültüründe Ahilik”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sayı: 14, Selçuk Üniversitesi, 2003, s. 4.

⁵⁷⁸ Fuad Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1959, s. 13.

⁵⁷⁹ Y. Karasoy, “Ahi Kelimesi ve Türk Kültüründe Ahilik”, s. 2-11.

⁵⁸⁰ Z. Altunsoy, “İdâri ve Askerî Terim ve Unvanlar”, s. 94.

⁵⁸¹ Nitekim *Kutadgu Bilig*'de de devletin bir baba gibi görüldüğü anlaşılmaktadır. Nejat Doğan, “Kutadgu Bilig'in Devlet Felsefesi II”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı: 13, Erciyes Üniversitesi, 2002, s. 81.

⁵⁸² **Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâ'idü'l-Mecâlis**, s. 297.

⁵⁸³ **Tarih-i Selânikî**, C: II, s. 449. “*serîr-i saltanat-ı cihân-bânîye cülûs idüp...*”

‘Almak’ ve ‘vermek’i birbirini takip eder şekilde işlemiştir. Askeri zaferleri anlatırken genellikle, verilen terakki ve bahşışlere de değinmişlerdir. Hatta kullanılan ifadelerin benzerliği bu ikisinin birbirini tamamlayan bir ilişki içinde olduğunu dūřündürmektedir.

Örneğin yazarlara göre elde edilen ganimetler genellikle sayılamayacak kadar çoktur. Selânikî, Kanuni Sultan Süleyman döneminde on dört yıl kaptan-ı deryalık yapan Piyâle Paşa’dan bahsederken, paşanın seferlerden “*ganâ’im-i ferâvân*” ile döndüđünü⁵⁸⁴, Sultan III. Murad devrindeki Çıldır zaferini (1578) anlatırken, Osmanlı askerinin “*ni’met-i ferâvân*” getirdiğini söylemiřtir⁵⁸⁵. Aynı savaşı anlatan Âli’nin de bu ganimetlere yaklaşımı “*ganâyım-i bî-hisâb*” şeklindedir⁵⁸⁶. Peçuyi’ye göre Mohaç Meydan Savaşı’nda (1526)⁵⁸⁷, Budin seferinde (1530)⁵⁸⁸, takip eden yıllardaki Alman seferinde⁵⁸⁹, Çıldır Savaşı’nda (1578)⁵⁹⁰ ve şirvan’ın fethinde (1578)⁵⁹¹ elde edilen ganimetlerin haddi hesabı yoktur ve bunların sayısını ancak Allah bilebilir.

Padişahın halka ihsânları da yakın ifadelerle tarif edilmiştir. Peçuyi, sadrazam İbrahim Paşa’nın düğününde (1523) Ulemaya gösterilen iltifat ve ihsânları “*bî-gâyet*” kelimesiyle tanımlamıř⁵⁹², Selânikî, 1583’de Valide Sultan’ın ölümünün ardından *sadakât-ı fukarâ vü mesâkin için mâl-i ferâvân ve ni’met-i bî-pâyân bezl olunduğunu* bildirmiřtir⁵⁹³. 1593’de Sultan Bayezid Han köşkü tamamlandığında Sultan III. Murad “*fukarâ vü gurabâya in’âm ve ihsânlar eyleyüp mâl-ı ferâvân*” eylemiřtir⁵⁹⁴. Aynı yıl vezir Halil Paşa’nın düğününde “*bezl ü in’âm olunan akmişe ve hil’ât*” ise “*hadd ü adde*” mümkün deđildir⁵⁹⁵. Yani padişahın katıldığı veya hanedan tarafından tertiplenen bir düğün ne kadar görkemliyse, bu görkemin en önemli yansımalarından biri verilen hediyeler, düzenlenen ziyafetlerle insanların memnun edilmesidir. Hatta Seyyid Lokman’dan, bazı düğünlerde “*kesb-i şeref ü ihtişâm itmek bâbında*” davetlilere “*pişkeş ve hedâyâ zahmeti merfu’dûr*” diye bildirildiğini ve gelen

⁵⁸⁴ a. g. e, C: I, s. 57.

⁵⁸⁵ a. g. e, C: I, 128.

⁵⁸⁶ *Kühü’l-ahbâr*, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 286.

⁵⁸⁷ *Târih-i Peçevi*, C: I, s. 96.

⁵⁸⁸ a. g. e, C: I, s. 158. Peçuyi, bu seferi kefer tarihinden naklederken de aynı ifadeye yer vermiştir. s. 243.

⁵⁸⁹ a. g. e, C: I, s. 169.

⁵⁹⁰ a. g. e, C: II, s. 41.

⁵⁹¹ a. g. e, C: II, s. 52, 53.

⁵⁹² a. g. e, C: I, s. 82.

⁵⁹³ *Tarih-i Selânikî*, C: I, s. 141.

⁵⁹⁴ a. g. e, C: I, s. 320.

⁵⁹⁵ a. g. e, C: I, s. 341.

hediyelerin ancak düğün sonunda sahiblerine iade edilmek suretiyle kabul edildiğini öğrenmekteyiz⁵⁹⁶.

Bununla beraber yazarların ihsân olunan miktarı tam rakam vererek açıkladıkları da görülür. Bu tür durumlarda yazarın söz konusu miktardan, dikkatini çektiği ve dikkatleri bu noktaya çekmek istediği için bahsettiğini düşünebiliriz. Çünkü belki de yapılan toplu yardımların ne kadar fazla olduğunu anlamamız için belirleyici bir ölçü, karşılaştırabileceğimiz başka örnekler yoktur ve yardımlar ancak *sınırsız* olarak betimlendiklerinde bizim için bir anlam ifade edecektir. Ancak Peçuyi'nin, Şehzade Mehmed'in 1582'deki sünnet düğününde cerraha on bin altın verildiğini söylemesi örneğine bakarsak⁵⁹⁷, burada hizmetinin karşılığı belli olan bir hekim görmekteyiz. Hekime bahşedilen altınların sayısını bilmemizle de Sultan III. Murad'ın oldukça cömert bir padişah olduğunu düşünmekteyiz.

Hükümdarın mükafatları çoğu zaman genel beklentimizin üstündedir. Müelliflere göre adil bir hükümdarın suçluları cezalandırması ne kadar önemliyse, hakedenleri fazlasıyla mükafatlandırması da o derece mühimdir⁵⁹⁸. Söz konusu kişiler kritik vazifeler üstlenen devlet görevlileri olabilir. Bu durumda belki bu ödüllere ve cezalara değinilmesinin kaçınılmaz olduğu düşünülebilir. Zira bu kimseler tarihin akışını doğrudan etkilerler ve bir devlet adamının hükümdarın gazabına uğramasıyla istikbalinin mahvolduğu, takdirini kazanmasıyla itibarının arttığı bilinmektedir⁵⁹⁹. Mesela Sultan III. Murad'ın 1578-79 Güney Kafkasya seferinden başarıyla dönen Özdemiroğlu Osman Paşa'ya kendi sorguç ve kılıcını vermesi paşayı hem maddi hem de manevi olarak mükafatlandırması anlamına gelir. Peçuyi, Osman Paşa ile Sultan Murad arasındaki bu özel hadiseye detaylarıyla yer verirken⁶⁰⁰, belki de asıl anlatmak istediği paşanın gördüğü iltifatlarla artık daha önemli biri haline gelişidir. Dolayısıyla paşanın tarihteki etkinliği sürecektir. Fakat Âli *Nusretnâme*'de, padişahın sadece o sırada Erzurum'da bulunan Osman Paşa'yı ödüllendirdiğini değil, bunun yanı sıra, "*fütûhât-ı Şirvân şükranasına murassa' kılıç ve Bozdoğan ve girân mâya hil'at-ı mevhibet-nişân ve hatt-ı hatt-ı hümayûnlarıyla envâ'-i mevâid-i bî-kerân tehniyyet-*

⁵⁹⁶ **Hüner-nâme**, s. 217.

⁵⁹⁷ **Târih-i Peçevi**, C: II, s. 72.

⁵⁹⁸ Bu anlayışa dair bir örnek olarak, "*El-hak bu bir pâdişâhdur ki vüfûr-ı ma'deletinden şümûl-i mekrûmetinden ve lutf-ı istimâletinden herkes câdde-i istikâmet üzere sâbit-kadem olup, 'avâtıf-ı lutfi sâyesinde mutazallimler âsûde-bâl ü müreffehü'l-hâl ve 'avâsıf-ı 'unfi sadmetinden zâlimler binâ-i refi'ul-esâs ve dirâht-ı lâ-mesâs gibi düşüp hake yüz urmuşlar*". İntizâmî, **Surnâme**, s. 124.

⁵⁹⁹ İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı**, s. 51.

⁶⁰⁰ **Târih-i Peçevi**, C: II, s. 91-93.

resân vâki' olduktan mâ'adâ bu fütûhât-ı celîlede bulunan her mîr-i mîrâna ve hükkâm-ı Dagistâniyâna, husûsâ Menüçehre ve Aleksandır Hâna murassa' kılıç ve hil'ât ve nâme-i istimâlet pür-beşâret" gönderdiğini kaydetmiştir⁶⁰¹. Yani müellif başarı gösteren her kim olursa olsun, nâil olduğu ihsânı zikretmeyi ihmal etmemektedir. Ayrıca görüldüğü gibi bu tip bilgiler devam eden seferler sırasında bile atlanmadan verilmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın, daha önce de söylediğimiz gibi kendisine nükteli bir yanıt veren Koca Alay Beyi'ne bir avuç altın ihsân etmesi veya Yavuz Sultan Selim'in bazı politikalarının eleştirilmesi üzerine tatminkâr bir açıklama yapan Hasan Can'ın rütbesini artırması⁶⁰² gibi örneklerde de yazarların, hükümdarın ihsânından, bir tutumdan hoşlanmasının delili olarak bahsettiklerini görmekteyiz. Meselenin padişahın cömertliğiyle sonlanmasına dair bu tip örneklere *Hünernâme*'de sıkça rastlayabiliriz. Sultan Süleyman'ın güzel vasıflarını açıklayan Seyyid Lokman'ın ele aldığı başlıca hususlardan biri de cömertliktir ve bu cömertlik sadece kendisini ispatlayıcı nitelikteki olaylardan değil, diğer vasıfların anlatıldığı hikayelerden de takip edilmektedir.

Seyyid Lokman, Sultan Süleyman'ın cülusunu müteakip "*sâdât ü 'ulemâ ve fukarâ vü sulehâ ve bi'l-cümle zümre'-i in'âm ve cumhûr-ı havâss ü 'avâm*"ın, "*fevâzıl-ı 'atiyyât-ı mâ-lâ kelâmlarıyla gınâ ve kâmyâb*" olduğunu söylemiştir⁶⁰³. Hükümdar o kadar cömerttir ki, kendisine yirmi beş adet nar ikram eden kadına her nar için biner akçe vermiş⁶⁰⁴, Kerbela mevkiini ziyaret ederken seyid ve şeriflere otuzar, kırkar bin akçe altının yanı sıra, yüz bin akçelik bir mukataa bahşetmiş, civardaki fukaraya yardım etmiş⁶⁰⁵, o hengâmede kendisini ancak uzaktan izleyebilen kadınlara birkaç kese gümüş ve altın saçılmasını emretmiştir⁶⁰⁶. Seyyid Lokman'ın ifadesiyle kadınların hükümdarı seyrettikleri damları "*zer-efşân*"a dönmüştür. Bir başka hikaye de, hükümdarın Muhammed Magrani adındaki Ayasofya vâizinden etkilenerek, ona ve yakınlarına çeşitli ihsânlarda bulunmasıyla ilgilidir. Seyyid Lokman, hafızın ihtiyaç sahibi halinin Sultan Süleyman'a ilhâm edildiğini ve hükümdarın *deryâ-yı ihsânlarının cûşa geldiğini* söylemektedir. Hafıza "*Der-i devletde murâdâtun ne ise husûle mevsuldür*" buyuran hükümdarın şu sözlerini de

⁶⁰¹ Nusretnâme, s. 278.

⁶⁰² Kühü'l-ahbâr, komisyon neşri, C: II, s. 1104.

⁶⁰³ Hüner-nâme, s. 129.

⁶⁰⁴ a. g. e, s. 142-143.

⁶⁰⁵ a. g. e, s. 144-145.

⁶⁰⁶ a. g. e, s. 146.

kaydetmektedir: “*ol ‘âzîzün bizüm ihsânımızdan gönli ganî olup izhâr-ı ihtiyâç itmemişdur; fe’emmâ bizüm anun gibi ‘azizler du’âsına ihtiyâcımız’ vardır*”⁶⁰⁷. Derya benzetmesi ve gerekli bilginin hükümdarın kalbine doğması hadisesi müellifin hükümdarlık makamını nasıl yorumladığını göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre hükümdar cömertlik gibi güzel bir erdeme zaten sahiptir ama Allah’ın ona bahsettiği her imkanı yine onun inâyeti sayesinde kullanabilecektir. Hükümdarın, rahmeti geniş ve sınırsız olan, nimetlerinin çokluğuyla çoğu zaman bir deryaya, ummana benzetilen yaratıcının rızasını alması için tebeasının memnuniyetini sağlaması gerekmektedir ki hükümdarın son sözleri bunun şuurunda olduğunu gösterir.

Peçuyi, Sultan II. Selim’in fukaraya ve istihkâk erbâbına hiç esirgmeden bol bol ihsânda bulunduğunu söylemiş ve onu ihtiyaç vaktinde istekleri yağdıran bir buluta benzetmiştir⁶⁰⁸. Âli, Sultan III. Murad’ın ulemayı ve şuarâyı himaye ettiğini her fırsatta dile getirirken⁶⁰⁹; Seyyid Lokman, Sultan Murad’ın, *ebvâb-ı hazâyini meftuh buyurup, kânun-ı kadîmden ziyâde riayeti lâzım olan bezl-i hasenât eylediğini* ifade etmiştir⁶¹⁰. Selânikî, Sultan III. Mehmed’in türbeler ziyaretinde kurbanlar kesip, fukara ve zuafâyâ “*bezl-i bî-şumâr*” eylediğini kaydetmektedir⁶¹¹. Peçuyi’nin ise Sultan Mehmed’in saltanatı hakkındaki ilk sözleri onun ne kadar cömert bir padişah oluşuyla ilgilidir. Hükümdarın, kendisine saltanat müjdesinin ulaşmasından payitahta gelmesine kadarki süreçte yaptığı ihsânların miktarı yirmi bin filoriyi geçmektedir⁶¹². Aynı şekilde Âli’nin de, Sultan III. Mehmed hakkında verdiği ilk bilgilerin bu yönde olması⁶¹³, yazarların yeni bir hükümdarı anlatırken bazı müsbet ve ortak fikirleri seçerek, onlardan yola çıktıkları anlamına gelebilir. Belki her iki yazarın da hakikaten en çok dikkatini celbeden şey, hükümdarın tahta geçişi sırasında gösterdiği cömertliktir. Belki hükümdarlar bilhassa bazı dönemlerde halkın sevgisini kazanmak için bu kadar cömert davranmaktadır ve yazarlar bunu bilmektedir. Fakat örneğin Selânikî tahta geçiş vesilesiyle yapılan bu bahşişlerin göstermelik olduğunu düşünüyor olsaydı eğer, herhalde daha önce şu hadiseye yer vermezdi: Sultan II. Selim babasının

⁶⁰⁷ a. g. e, s. 157-159.

⁶⁰⁸ **Târih-i Peçevi**, C: I, s. 439.

⁶⁰⁹ **Kühü’l-ahbâr**, C: II, Faris Çerçi neşri, s. 244.

⁶¹⁰ **Kıyâfetü’l-insâniyye fi şemâili’l-Osmâniyye**, v. 57b.

⁶¹¹ **Tarih-i Selânikî**, C: II, s. 455.

⁶¹² **Târih-i Peçevi**, C: II, s. 123.

⁶¹³ **Kühü’l-ahbâr**, Faris Çerçi neşri, C: III, s. 649.

ölüm haberi üzerine yola çıktığında, bazı yeniçeri ağaları bahşiş istemiş, hükümdar da bu teklifi “*varup tahta cülûs eyledük mi ve erkân-ı devletle mülâkât eyleyüp ahvâlimüz nice olduğın bildük mi*” diyerek reddetmiştir⁶¹⁴. Padişahın, saltanatının en kritik döneminde askerin desteği elzemken bu talebi geri çevirmesi, hazineyi çıkarları doğrultusunda yalnızca arzu ettiği zamanlar kullanmadığı anlamına gelebilir.

Her durumda hükümdarın ihsânının bolluğu gibi bazı bilgiler, kullanıldıkları yer itibarıyla bazen dikkat çekebilmektedir. Örneğin Selânikî, Sultan III. Murad döneminde katledilen şehzadelerin defn olunduğunu söyledikten hemen sonra padişahın “*fukarâ ve ulemâya tasaddukât ile bezl-i mâl-i ferâvân eyleyüp*” şehzadelerin ruhlarını şâd eylediklerini söylemektedir⁶¹⁵. Veya 1597’de Sultan III. Murad’ın dul ve yetimlere “*sadakât-ı bî-şumâr*” eylediğini ve bir süredir hasta olan sadrazam İbrahim Paşa’nın tam da “*bu esnâda*” iyileştiğini bildirmektedir⁶¹⁶. Eğer müellif, yapılan sevapların dünyada da bir karşılığının olduğuna inanıyor ise, hükümdarın söz konusu iyiliğinde halis bir niyet görmektedir.

Hükümdarın tebeasıyla kurduğu ilişkinin işlenişinde en dikkat çekici noktalardan biri de, hayrat yaptırmak, şehirleri imar etmek, ihtiyaç sahiplerini kollamak gibi devlet olmanın gereği olarak algılanabilecek bazı faaliyetlerin müellifler tarafından bir lütufmuş gibi değerlendirilmesidir. Örneğin Selânikî, 1586’da eski sadrazam Sinan Paşa hakkında şu sözleri söylemektedir: “*Malgara’da dört yıl kâmil riyâzat ile tekmîl-i nefis eyleyüp sâkin olmuşdı.*” Yani müellif, paşanın devlete hizmetini tasdik etmektedir. Fakat ona göre paşaya Şam beylerbeyiliğinin verilmesi kişisel bir başarının neticesi değildir: “*Sa’âdetlü Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri avâtıf-ı alîyye-i hüsvânîyyelerinden Şâm-ı dârüs-selâm beğlerbeğiliğın sadaka buyurup gelüp pâye-i serîr-i saltanata yüz sürüp müstes’ad oldukda ikrâm u ihtirâm olundu*”⁶¹⁷. Belki de bu tutum sadece Osmanlı ilim hayatının getirdiği bir terbiye meselesidir. Mesela Lütfi Paşa da *Âsafnâme*’de, Yavuz Sultan Selim zamanında bulunduğu görevleri sıralarken, birinci tekil şahıs kullanmak yerine söz konusu görevler için “*inâyet olundu*” demeyi tercih etmiştir⁶¹⁸. Her halükârda genel anlayışın bu şekilde olduğunu yani gelinen

⁶¹⁴ **Tarih-i Selânikî**, C: I, 41.

⁶¹⁵ **a. g. e.**, C: I, 102.

⁶¹⁶ **a. g. e.**, C: II, 708-709.

⁶¹⁷ **a. g. e.**, C: I, s. 177.

⁶¹⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, “Lütfi Paşa Âsafnâmesi, Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi”, **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1991, s. 59.

rütbelerin, yapılan bağışların ve halkın yararına olabilecek her türlü davranışın hükümdarlık makamına ait bir vazife değil, bir ikram olarak sunulduğunu söyleyebiliriz.

3.4. Sıradan Bir İnsan Olarak Padişah

Bir hükümdarın tahta cülus etmesi kendi hayatının olduğu kadar Osmanlı siyasi tarihinin de dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır. Bundan sonra hükümdarın hayatı yalnızca siyasi hadiseleri açıklığa kavuşturabilecek sınırlı anlar çerçevesinde siyasi tarihle kesişir. Fakat tarihi aktaranların da birer insan olduğu, olayları şekillendirmede bu kadar güçlü bir isme farklı bakış açılarından yaklaşabileceği, ona dair çeşitli meraklar besleyebileceği göz önüne alındığında, tarih konulu eserlerden sadece bir hükümdar değil, bir insan görüntüsü de çıkarmak mümkün görünmektedir.

Müellifler hükümdarın fitri özelliklerini, insani tepkilerini, insana özgü kusurlarını, fiziksel varlığının sınırlarını hissettirdiklerinde ya bunu bilinçli olarak yaptıklarını var sayarak, hükümdara ne ölçüde kutsallık atfedildiğine yönelik fikrimizi tekrar gözden geçiririz ya da müelliflerin hoşlarına giden-eleştirdikleri-dikkatlerini çeken bir durumun varlığından söz edebiliriz. Elbette bu arada, dikkatimizi çeken her noktayı müellifin dikkati üzerinden yorumlamak hatasına da düşebiliriz. Mesela Selânikî eserine 1563 yılında meydana gelen sel felaketini anlatmakla başlarken, Kanuni Sultan Süleyman'ın o esnada Halkalı deresi civarında bulunduğunu ve boğulmaktan son anda, *iç-oğlanlarından bir tuvânâ ve gürbüzünün kendisini sırtına almasıyla kurtulduğunu* söylemiştir⁶¹⁹. Müverrihin, bilhassa eserinin giriş kısmında hükümdarın aczine bu şekilde temas etmesi ona hür bir bakış açısıyla yaklaştığı sonucuna götürebilir. Fakat belki de Selânikî normal şartlar altında böyle bir bilgiye yer vermeyecek iken, asıl göstermek istediği padişahın bile selden etkileniyor oluşudur ve bu, felaketin gerçek boyutlarını anlatmak için kullandığı yardımcı bir bilgidir.

Âli'nin "*Beyân-ı Kaht u Galâ*" başlığı altında anlattığı şu hikayede ise Sultan III. Murad'ın, yalnızca insani bir gereksinimiyle hikayeye dahil olmasına rağmen hikaye içinde oldukça önemli bir yere sahip olduğunu görmekteyiz. Âli'nin naklettiğine göre, bir hükümdar tahta ilk kez oturduğunda ağzından çıkan ilk kelâma dikkat edilmektedir çünkü ulema bu kelâmı hükümdarın saltanatı sırasında yaşanacak olaylara dair bir işaret addetmektedir. Sultan Murad tahta cülus eder ve harem ağaları etrafında el bağlayıp, "*acaba ne mâkule makâle buyuralar ki deyu tefekkür eyler*". Bu yaygın inanıştan habersiz olduğunu anladığımız padişahın kurduğu ilk cümle ise şu şekildedir: "*karnım aç*". Âli daha sonra ağaların hayretle ellerini ovup birbirlerine

⁶¹⁹ **Tarih-i Selânikî**, C: I, s. 1.

“*kaht u galâya hâzır olun*” dediklerini kaydetmiş ve hakikaten de o sene ülkede ciddi bir kıtlığın baş gösterdiğini söylemiştir⁶²⁰.

Hükümdarı manevi nüfuzundan ve dünyevi iktidar alanından bağımsız olarak, kısa bir süreliğine herhangi bir insan gibi tasavvur etmeye sevkeden en önemli şeylerden biri de duygularının betimlenmesidir. Duygular insan hayatını yönlendirmede önemli bir yere sahip olup, yazarların tarihi karakterlere ait bazı duygu hallerini nasıl işledikleri tarihi idealize etme eğilimleri hakkında ipucu verir. Mesela bir müellif, hükümdarın kederlenmek, korkmak, hırs duymak, arzulamak, kinlenmek gibi hissiyatını sebep-sonuç ilişkisi içinde hadiselerin merkezine yerleştirdiyse, padişahın şahsi zafiyetlerinin idaresini etkilediğini düşünüyor olabilir. Başka bir deyişle, birden fazla sebebi olabilecek hadiselerin açıklanmasında bazı nedenler ön plana çıkarılırken, bazıları arka planda tutulabilir. Bu da, söz konusu hadise hakkında daha kapsamlı bir araştırma yapıldığı takdirde müellifi gerçekler üzerindeki seçimleriyle tanımamıza yardımcı olabilmektedir.

Örneğin Peçuyi, 1574’te Sultan II. Selim’in ölümü üzerine payitahta çağrılan Sultan Murad’ın zor bir yolculuk geçirdiğini söylemiştir. Fırtına, hükümdarın maiyyetindeki herkesin midesinin bozulmasına neden olmuş; rikâbdar Tiryaki Hasan Paşa sık sık, dizine yatan padişahın yüzünü silerek başını ovmuştur. Ayrıca padişah endişeli bir ruh halindedir zira kendisinden önce kardeşlerinden biri tahta çıkarıldıysa saraya katledilmek için çağrılmış olabileceğini düşünmektedir. Belki de hükümdar bu endişenin bir eseri olarak, kayığı Topkapı Sarayı’nın iskelesine yanaştığında kendisini karşılamaya gelen Sokollu Mehmed Paşa’nın elini öpmek için eğilmiş, sadrazam ise bu hamleyi engelleyerek kendisi padişahın elini öpmüştür⁶²¹. Burada, Sultan Murad’ı hükümdarlık makamına erişmekle ölüm tehlikesi arasında kalmış bir şehzade, her zaman kontrollü hareket edemeyen herhangi bir insan gibi düşünebiliriz. Hatta Peçuyi, padişahın geçirdiği bu zorlu yolculuğu, gösterdiği şaşkınlığa arka plan oluşturması için detaylı olarak anlatmış olabilir diyebiliriz. Yalnız, Peçuyi’nin asıl dikkat çekmek istediği nokta, padişahın, bu şaşkınlık haliyle sadrazamın elini öpmeye çalışması değil; bu hadiseden sonra duyduğu pişmanlığın sadrazamla ilişkisini etkilemesine izin vermesidir. Nitekim müellif bu hadiseye Sultan Murad’ın cülusu vesilesiyle açtığı başlık yerine, Sokollu Mehmed Paşa’nın biyografisini içeren kısımda yer vermiştir.

⁶²⁰ **Kühü’l-ahbâr**, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 240-241.

⁶²¹ Z. Tarım Ertuğ, **Cülûs ve Cenaze Törenleri**, s. 70-71.

Ona göre, Sultan Murad'ın Mehmed Paşa'dan hoşlanmama nedeni bu gizli mahcubiyettir, hatta bu durumu “*garez*” kelimesiyle ifade etmiştir. Bununla beraber yazar, *Sultân Murâd'ın hakka kail bir pâdişâh-ı adl olduğunu ve belsebeb merhûmun kanına girmeye irtikâb etmediğini* belirtmeyi de ihmal etmemiştir⁶²². Selânikî ise söz konusu yolculuktan Sultan Selim'in ölümünün ardından bahsetmiş ve yeni padişahın saraya ulaşip tahta oturmasını anlatırken, el öpme meselesini şu şekilde işlemiştir: *ve Paşa hazretleriyle fenar ile gelüp buluşup, mübârek ellerin öpüp dahi bilece Bâb-ı Hümayûn'a götürüp, taht-ı izzete cülûs eylediler*⁶²³.

Müellifler hükümdara ait ruh halleri olayların etrafında da değerlendirmeyi seçebilir. Bu durumda onun kudsiyet atfedilemeyecek duygusal yönlerinin hangi şartlar altında açığa çıktığını bilmek önemlidir. Mesela çoğu zaman hükümdarın kalp kırıklıklarının ardında sadece kendisini değil, tüm tebasını olumsuz etkileyebilecek vakalar gizlidir. Örneğin Peçuyî'ye göre 1554'te sadrazam Ahmed Paşa'nın boynunun vurulmasıyla sonuçlanan savaştaki ihmali, Kanuni Sultan Süleyman'ın *kemâl mertebe dil-gîr olmasına* sebep olmuş⁶²⁴, Selânikî'ye göre 1574'te Matbâh-ı Âmire'de çıkan yangın Sultan II. Selim'i “*zâr u giryân*”⁶²⁵, 1594'de Ayasofya çarşısının yanması Sultan III. Murad'ı “*tamâm müte'essir*” eylemiştir⁶²⁶. Sultan Murad 1586'da Koca Kaptan Kılıç Ali Paşa'nın gayri kanuni işlerini öğrendiğinde “*gayetde müte'essir*”⁶²⁷, 1582'de İranlıların hileyle Osmanlı askerlerini öldürmesini haber aldığı anda “*gâyet müteellim*”⁶²⁸, 1589'da Rumeli beylerbeyi Mehmed Paşa'nın yeniçerilerin baskısı yüzünden katlini emretmek mecburiyetinde kaldığında ise “*bir mertebe muztarib ve müteellim*”dir⁶²⁹. Bu örnekler yazarların, padişahın duygularına değinirken bilinçli bir şekilde hareket ettiklerini gösterebilir. Çünkü belki de bu bilgilere yer verilmesinin nedeni, padişahın mani olamadığı üzücü hadiselerin karşısında hissettiklerinin de bir duruş olarak kabul edilmesidir.

⁶²² **Târih-i Peçevi**, C: I, s. 26-27.

⁶²³ **Tarih-i Selânikî**, C: I, s. 100. Selânikî'nin hadiseyi bu şekilde yansıtmayı, devletin hiyerarşik yapısının bir görüntü olarak da korunması gerektiğine dair bir anlayışa işaret etmektedir. Örneğin şehnamelerde bayram ve biat merasimlerini resmeden nakkaşların çoğu zaman el öpen devlet görevlileri yerine tahtın ayağına kadar eğilen asker tasvirlerini kullanmayı tercih ettikleri bilinmektedir. Z. Tarım Ertuğ, “The Depiction of Ceremonies in Ottoman Miniatures”, s. 253. Bu açıdan bakıldığında, bir de el öpen bir hükümdar portresinin ne kadar yadsınacağını açıklar.

⁶²⁴ **Târih-i Peçevi**, C: I, s. 334.

⁶²⁵ **Tarih-i Selânikî**, C: I, s. 90.

⁶²⁶ **a. g. e.**, C: II, s. 416.

⁶²⁷ **a. g. e.**, C: I, s. 172.

⁶²⁸ **Târih-i Peçevi**, C: II, s. 76.

⁶²⁹ **a. g. e.**, C: II, s. 24.

Hükümdarın, gücünün yetmediği yerde nahoş durumlarla ilgili üzüntü duyması son derece insani ve güzel bir haslet olarak öne çıkarılırken, hiddetlenmesinin yaşanacak daha kötü şeyleri engelleyebilme gücünün olması ve suçluların hakettikleri cezayı bulmaları bakımından insani bir tepkiden ziyade, padişahlık makamına ait bir tavır olarak işlendiği gözlenmiştir. *Mazhâr-ı gazâb-ı sultânî olub vücûdı siyâsetle nâ-bûd kılındı*⁶³⁰, *sebeb-i gayz-ı pâdişâhî olub mülkünden ve başından ayrıldı*⁶³¹, *mazhar-ı gazab ve âteş-i leheb-i Pâdişâhî olmadan halâs eylediği şâyi'oldu*⁶³², *cellâdlar ve kapucular Satve-i kâhire-i Pâdişâhî ile arsa-i saltanatı vücûd-ı nâ-pâklerden tathîr eyledi*⁶³³, *satve-i kâhire-i Pâdişâhîye uğrayup dâr-ı siyâsete çekildi*⁶³⁴, *satve-i kâhire-i Pâdişâhî zuhûrından ehl-i Dîvâna muhkem dehşet düşdü*⁶³⁵, *Yedikule'de hapis iken bir gece mazhar-ı âteş-i leheb-i gazab-ı Pâdişâhî olup idam edildi*⁶³⁶ şeklindeki ifadeler hükümdarın kızmadığı, kızgınlığın kendi kendine gerçekleştiği gibi bir izlenim verir. Dolayısıyla padişaha ait bazı duyguların karakterize edildiği düşünülebilir. Hatta *Nusretnâme*'de yer alan, Gürcistan Kralı Aleksandır Han'a gönderilen bir nâmede, "*hışm ü gazâb-ı pâdişâhî*"nin, *bir ateş-i fûrûzândur ki yakînine gelenleri yakub yandırır ve ednâ şerri hezârân memlekete kahr ateşleri salar*, şeklinde tarif edilmesine bakılırsa⁶³⁷, hükümdarın kızgınlığı olabilecek en uç noktalarda tasvir edilmiştir.

O halde müelliflerin padişahın duygularına iki şekilde odaklandıklarından söz edebiliriz. Bunlardan ilki, siyasi hadiseleri onun duygularına başvurarak değerlendirmeleridir. Örneğin Peçuyi'ye göre, 1553'te Şah Tahmasb'ın maiyyetiyle birlikte kaçarak dağlara sığınması üzerine Sultan Süleyman'ın şahı takip etmeyerek dönme kararı almasının nedeni, *ramazanın gelmesiyle birlikte pâdişâhın, mübârek hâtır-ı âtırlarında kahr ve intikâm çekilerek merhamet görünmesi ve şâha verilen terbiyeyi kâfi görmesidir*⁶³⁸. Burada hükümdarın "intikam hissi besleyerek" savaşması aslında Osmanlı Devleti'nin kuvvetine işaret etmektedir. Ordunun geri çekilmesi ise hükümdarın merhametiyle ilişkilendirilmiştir. Aynı şekilde Ferhad Paşa antlaşmasının (1590) imzalanış sürecinden söz eden Hasan Beyzâde'nin, "*Sultan Murad Hazretleri*

⁶³⁰ Âli, *Kühü'l-ahbâr*, komisyon neşri, C: II, s. 1113.

⁶³¹ *Târih-i Peçevi*, C: II, s. 62.

⁶³² *Tarih-i Selânikî*, C: I, s. 194.

⁶³³ a. g. e, C: I, s. 303.

⁶³⁴ a. g. e, C: I, s. 330.

⁶³⁵ a. g. e, C: II, s. 836.

⁶³⁶ a. g. e, C: II, s. 529.

⁶³⁷ *Nusretnâme*, s 48.

⁶³⁸ *Târih-i Peçevi*, C: I, s. 314.

buunca yıldan berü olan seferlerden usanup ve asker-i İslâmın dahi tekerrür-i mecî'ü zehâblarından utanup" Ferhad Paşa'ya sulhu kabul etmesini fermân etti, demesinden⁶³⁹ hareketle, Sultan Murad'ın siyasette bezgin bir ruh haline sahip olduğuna dair bir yargıya varmak sağlıklı olmayabilir. Çünkü Hasan Beyzâde hükümdarı usanmak, utanmak gibi insani fiillere büründürürken, siyasi başarısızlıkların barış antlaşması imzalamaya mecbur edişini Sultan Murad'ın psikolojisinden ziyade, yönetim anlayışı üzerinden değerlendirmiştir.

Bunun haricinde müelliflerin padişahın ruh dünyasını araya başka fikirler koymaksızın doğrudan ele aldığı da görülmektedir. Örneğin Seyyid Lokman, Şehzade Mehmed'in ölümüyle birlikte (1543) Kanuni Sultan Süleyman'ı bir de baba kimliği içinde görmemizi sağlamış, hükümdarın çektiği ızdırabı, "*ciğer-kûşesi yerine*" torununu bağrına basarak dindirdiğini söylemiştir⁶⁴⁰.

Selânikî için Sultan II. Selim'in yeni bir hükümdar olarak Topkapı sarayına gelişi gibi tarihi bir hadise aynı zamanda uzun bir aradan sonra iki kardeşin buluşması da demektir. Bununla beraber, Sultan Selim ile Mihrimâh Sultan'ın kavuşma anında yaşananlar sadece hükümdarın hissiyatı üzerinden takip edilebilmektedir: "*âteş-i hasret ü firkat ile yanup yakıluş giryân u sûzân olmuşlar*"⁶⁴¹. Bu kadar özel bir bilgiye erişebilen müellifin, sarayın özel hayatını yansıtan bu tür sahnelere eserinde nadiren yer verdiği düşünülürse, işittiklerinin pek azını naklettiği düşünülebilir. Ancak *Târih-i Selânikî*'deki bazı detaylar hükümdarın ruh dünyasıyla ilgili erişilebilen her bilginin paylaşılmaya değer bulunduğunu da hissettirmektedir. Örneğin Selânikî, İnebahtı deniz savaşının ardından (1571), Sultan Selim'in, ızdırab ve elem içinde kaldığını söylemiş, ardından ferahlamak için Allah'ın hangi isimlerini zikrettiğini tek tek belirtmiştir. Hatta müellif, ertesi gün hükümdarın, sohbetinden şifa bulmak için Nakibüleşrâf'ı saraya çağırıldığından bahsetmiş ve onu "*Gel efendim gel, senün ile âşinâlık ezelidür*" diyerek karşıladığı, karşısına bir iskemle koyup oturmasına izin verdiği ayrıntısını dahi işlemiştir⁶⁴². Bu bilgilere donanmanın yeniden inşa edilerek Akdeniz'e hareket edişini anlattıktan ve yeniçerilerin serkeşliklerinden yakındıktan hemen sonra yer vermiştir. Az önce de belirttiğimiz gibi, yazarlar üzücü hadiselerin padişah üzerindeki tesirini göstermeye ehemmiyet veriyor olabilir. Yalnız, siyasi

⁶³⁹ Hasan Beyzâde Tarihi, C: II, s.364.

⁶⁴⁰ Hüner-nâme, s. 291.

⁶⁴¹ Tarih-i Selânikî, C: I, s. 43.

⁶⁴² a. g. e, C: I, s. 88, 89.

hadiselerden padişahın iç dünyasına yapılan bu tip dönüşler arasında bu kısmın, aynı zamanda hükümdarı da tanımamıza yardımcı olması açısından fark taşıdığını söyleyebiliriz. Böylece Sultan Selim’in Nakibüleşraf’a bir hükümdardan önce bir Müslüman olarak verdiği kıymeti, içi sıkıldığında nasıl hareket ettiğini öğrenebilmekteyiz.

Selânikî, Sultan Selim’in keyif verici maddelere düşkünlüğü nedeniyle vefatına yakın, *âh-ı hasret ü nedâmet ve dîde-i giryân ile tevbe vü istiğfâr eylediğini* belirtmiştir. Ölüm döşeğindeki padişahın son kez tasvir edilişi şüphesiz akılda kısmen daha taze bir resim olarak yer edeceği için önemlidir. Belki de bu yüzden buradaki hüznün, nedâmet ve tövbe, çaresizlik içinde kalmış sıradan biriyle ilgili değildir, Selânikî bunları işlemeye dikkat etmiştir çünkü belki de hükümdarın nihayetinde hak yol üzerinde olduğunu göstermek istemiştir. Reis-i etıbbâ Mustafa Çelebi, Sultan Selim’in nabzını tutup ağlarken, “*Kişi dostunu böyle mi görür?*” buyurmuş, hükümdar ise “*Müddet-i hayât az kaldı Efendi*” cevabını vermiştir⁶⁴³. Yani ölüm her fâni için mukadder olabilir ama ancak kemal sahibi kimseler bu hakikati tevekkül içinde kabullenebilmektedir.

Peçuyi’nin naklettiğine göre, Sultan III. Murad da hastalanmasının ardından ecelinin yaklaştığını hissetmiş ve bunu etrafındakilere sükunet içinde bildirmiştir. Tertiplelediği meclislerde “*falan murabba’ falan nakş-ı sûret okunsun*” şeklinde nadiren istekte bulunan padişah, Sinan Paşa’nın yaptırdığı sahil köşkündeki meclis sırasında o gün özellikle “*Bimârim ey ecel bu gice bekle, yânum âl*” şarkısının seslendirilmesini istemiştir. Bu sıralarda İskenderiye gemilerinden gelen kadırgalar adet olduğu üzere şenlik toplarını fırlatmış ve hükümdarın yanındaki pencerenin camları kırılmıştır. Büyük donanmalar, kalyonlar ve barçalar tarafından atılan topların sarsıntısı şimdiye kadar hiç hissedilmediğinden, Sultan Murad bu hali, “*bizim bu köşke âhar gelişimize delil ancak*” şeklinde yorumlamış, *mübârek gözleri yaşla dolup katarâtı lihye-i mübâreklerine* akmıştır⁶⁴⁴. Olaylardaki gidişatın benzerliği ve kullanılan bazı dizelerin aynı oluşu, Peçuyi’nin bu hadiseyi Âli’den aynen naklettiğini düşündürmektedir. Fakat Âli hükümdarın ölümünü devlet erkânının gördüğü çeşitli rüyalarla da

⁶⁴³ a. g. e, C: I, s. 98.

⁶⁴⁴ **Târih-i Peçevi**, C: II, s. 162-163; **Kühü’l-ahbâr**, Faris Çerçi neşri, C: III, s. 626.

ilişkilendirirken, hatta bu rüyaların bazılarında yer verirken⁶⁴⁵, Peçuyi yaklaşan eceli sadece hükümdarın ferâseti üzerinden değerlendirmeyi tercih etmiştir.

Müellif, Sultan Murad'ın ölümünü bildirmek için açtığı başlıkta önce şu açıklamaları yapmıştır: “*‘âlem-i fânîde raht-ı ikâmet salmış yoğ iken herkes dest-i res bulduğu devlet el verdi sanır. ‘Âkıbet verdiği zehr-i âb-ı mevt imiş denir. Pâdişahı ve gedâsı elbette nâ-murâd gider. Bu ‘âlem-i fânî evvelden böyle gelmiş böyle gider*”⁶⁴⁶. Hükümdarların vefatlarını işlerken ölüme dair bir izahat getirmeyi neredeyse gelenekleştiren yazar, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1549'da hastalanması üzerine de, *kederin ve hastalığın insanlara aczini ve kusurunu itiraf etmesi için isabet ettiğini* söylemiş⁶⁴⁷, hükümdarın annesi Hafsa Sultan'ın vefatını anlatırken, *padişah ve gedâ bu emirde yeksân*⁶⁴⁸; Sultan Süleyman'ın ölümünden ardından, *mutlaka nefis-i beşer ecele düşer*, demiştir. Ona göre Kaf'dan Kaf'a hükmeden padişahlar bu derde bir tedbir edememiştir⁶⁴⁹. Âli'ye göre ise “*Vâsi'-i cihâna sığmayan Sultan Murad nihayetinde “bir teng ü târ-ı kabrin içinde”dir*⁶⁵⁰.

Aynı şekilde Âli, Sultan II. Selim'in vefatını müteakiben de şu beyitleri kullanmıştır: “*Şeh-Selim'in makarrı zîr ü zemîn, Hân Murad'ın makâmı fevk-ı ‘ulâ/ Birisi mürde birine müjde, Biri taht aldı biri taht-ı serâ/ Böyledir hâl-ı ‘âlem ey gâfil, Kimine hande kimisine bükâ*”⁶⁵¹. Bu dizeleri Sultan Selim ile Sultan Murad'ın saltanatı arasında bir ara kısım olarak görmeyi bekleyebilirdik. Oysa müellif iki hükümdar arasındaki bu kıyası, Sultan Murad devri için açtığı ilk başlığın altında yapmış, belki de böylece hükümdarların da kadere tâbi, birer ölümlü olduğu fikrini canlı tutmak istemiştir.

Selânikî ise bu fikri hayatın doğal akışı içine yerleştirerek işlemiştir. 1575'teki bir bayram merasiminden bahsederken verdiği ilk bilgi şu şekildedir: “*Bu gice hikmet-i İlâhî ile furtına sâkin olup, poryaz esüp çepellik gidüp muhkem ton oldu. A'yân-ı devlet ü saltanat sa'âdetlü Pâdişâh hazretlerinin pây-e-i serîr-i saltanatına bi-lâ ta'b hâzırûn olup, vakt musâ'id olmağla ehl-i Divân râhat yüzün gördüler*”. Daha sonra “*bî-vefâ serîr-i saltanat u hilâfet didikleri yadgâr*”dan yani Bâbü's-saâde önüne kurulan

⁶⁴⁵ **Künhü'l-ahbâr**, Faris Çerçi neşri, C: III, s. 622-624.

⁶⁴⁶ **Târih-i Peçevi**, C: II, s. 162.

⁶⁴⁷ **a. g. e.**, C: I, s. 283.

⁶⁴⁸ **a. g. e.**, C: I, s. 172.

⁶⁴⁹ **a. g. e.**, C: I, s. 421.

⁶⁵⁰ **Künhü'l-ahbâr**, C: III, Faris Çerçi neşri, s. 627.

⁶⁵¹ **a. g. e.**, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 227.

tahttan, kısa zamanda *benimdür diyen* iki padişahın da gelip geçtiğini söylemiştir. Bunu söylerken, kastettiği padişahlar olan Sultan Süleyman ve Sultan Selim'i kısa bir elkab yerine "*rif'atlû ve azamatlû sâhib-kırân ve cihân-bân pâdişâhlar*" şeklinde hürmetle anmayı tercih etmesi, onların gaflet içinde bir ömür geçirdiklerine yönelik bir yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için olabilir. Hemen ardından müverrih bu kısa bahsi şu şekilde bitirmiştir: "*Öyleden sonra havâ yine lodos esüp çepelledi. Azîm fırtına oldu. Allâh ta'âlâ dahi min-ba'd hayrlar müyesser eyleye.*"⁶⁵².

⁶⁵² **Tarih-i Selânikî**, C: I, 109.

3.5. Mazur Göstermek / Suçu Başkalarına Yükleme / Hükümdarı Korumak

Müellifler, hükümdarların idari zaaflarını zaman zaman hissettirse de, hoşlarına gitmeyen hadiselerin veya hata olarak gördükleri uygulamaların sorumluluğunu çoğunlukla başkalarına mâl etmiş, padişahlar hakkında doğrudan olumsuz bir yargıya varılmasına müsaade etmemiştir⁶⁵³. Bazen hükümdarların aldığı kararları menfi ya da müsbet sonuçlar doğurmasına bakmaksızın haklı gerekçeler, “hikmet”li sebepler çerçevesinde izah etmişlerdir. Bazen sadece hadiseyi aktarmayı tercih etmiş ancak herhangi bir yorumda bulunmayarak, hükümdarın iradesini hiçbir surette sorgulamadıklarını hissettirmişlerdir. Müelliflerin, hükümdarların devlet politikasıyla veya özel hayatlarıyla ilgili hoşnutsuzluk oluşturacak kişisel seçimlerine ya da bazı karakter özelliklerine eleştirel yaklaştıkları durumlarda ise temkinli bir üslup kullandıkları, hürmet ifadelerini eksik etmedikleri gözlenmiştir.

Sultan II. Bayezid devrinin sonlarına doğru hükümdarın saltanatı terkedeceğine yönelik şayialar başlamış, bu durum hayattaki üç şehzade olan Sultan Ahmet, Sultan Korkut ve Sultan Selim’i tedbirli davranmaya sevk etmiştir. Sultan Selim, padişahın ve devlet ricalinin veliahd olarak gördüğü Sultan Ahmed’in hükümdar olmasını engellemek için payitahta daha yakın bir mevkide kalmak istemiş, arzu ettiği sancağın bir türlü kendisine verilmemesi üzerine ise babasıyla bizzat görüşmek ve onun elini öpmek gerekçesiyle Rumeli’ye geçmiştir. Sultan Bayezid bu hareketi tahtı ele geçirmeye yönelik bir hamle olarak değerlendirmiştir. Ancak askerinin, Sultan Selim’i desteklediğini bildiği için muharebeden kaçınmış ve sağlığında şehzadelerden hiçbirini desteklemeyeceğine dair bir ahidnâme imzalamıştır. Ancak daha sonra Sultan Bayezid saltanattan kati surette çekilmeye karar vermiş ve yaptığı anlaşmaya uymayarak, *acilen Sultan Ahmed’i getirin, tahtı vârisine devredebeyim* demeye başlamıştır⁶⁵⁴. Âli, *Künhü’l-ahbâr*’da bu durumu şu sözlerle anlatmaktadır: “*Hodâvendigâr pîr ve zaifü’l-iktidâr olmağın hiçbir halde ber-karâr değildir. Her nereye sevk itseler ol tarafa meyl iderdi. Sâbıkâ Selîm Hân’la itdüğü ‘ahd ü misâkı unuttu. Yine müfsidîn ve gammâzînin*

⁶⁵³ Suraiya Faroqhi de, bazı Osmanlı tarih yazarlarının siyasi fikirlerini hükümdarları doğrudan karşılıklarına almadan ifade ettikleri görüşündedir. **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?**, çevirmen: Zeynep Altok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999. s. 230; Bu konuyla ilgili farklı hükümdar devirlerine ait birkaç örnek için, Uğur Akbulut, “**Osmanlı Tarih Yazıcılarına Göre Tarih ve Tarihçi**”, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Erzurum, 2006. s. 62-64.

⁶⁵⁴ İsmail Hakkı Uzunçapılı, **Osmanlı Tarihi**, C: II, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1975 s. 234-242.

düruğ-ı bî-furûğına kulak tutdı”⁶⁵⁵. Müellif meseleyi bu şekilde aktarırken, taht mücadelesini nihayetinde Yavuz Sultan Selim’in kazanacağını bilmektedir. Belki de bu yüzden, Sultan Ahmed taraftarları için *müfsid, gammaz* gibi ifadeler kullanmıştır. Aynı zamanda yukarıdaki değerlendirmeler Sultan Bayezid’i sözüne sadık kalmayan güvenilmez birinden ziyade, başkaları tarafından kışkırtılmaya açık, masum biri olarak yansıtmaktadır diyebiliriz. Zaten yazara göre Sultan Selim de, babasının bu halini değil, sadece nasıl “tahrik edildiğini” görmüş fakat buna rağmen *ri’âyet-i eb ve sıyânet-i edeb için cidden cidâle mübâşeret etmemiştir*⁶⁵⁶. Bununla birlikte müverrih, her ne kadar hükümdarın 1512’de tahtını Sultan Selim’e devretmesine kadarki süreçte yaşanan karışıklıkların tek sorumlusu olarak saraydaki Sultan Ahmed yanlılarını gösterse de, daha sonra, Sultan Selim’in ölümünü değerlendirdiği kısımda, *hükümdarın saltanatının bu kadar kısa olmasının birkaç sebebi vardır* demiş ve bu sebeplerden biri olarak, Sultan Bayezid’in Sultan Selim’e ettiği bedduaya yer vermiştir: “*Selîm Hân çünkü beni rencide-i hâtır itdün, Allâh’dan dilerin ki, kılıcın keskin ola, ‘ömrin tavîl olmaya, kûtâh u kalîl ola*”⁶⁵⁷.

Kanuni Sultan Süleyman’a dair hazırlanan *Hünernâme*’de ise tahtın Sultan Bayezid’den Sultan Selim’e, Sultan Selim’den Sultan Süleyman’a geçmesi tamamen ilahi bir tasavvurun parçası olarak işlendiğinden, Sultan Bayezid’in hoşnutsuzluğu hissettirilmemiştir⁶⁵⁸. Seyyid Lokman’ın, başka bir konuyla alakalı olarak, “*Babanın evladına duâsı peygamberin ümmetine duâsı gibidir*” hadis-i şerifine yer verdiğine⁶⁵⁹ bakılırsa, hükümdar ile şehzadesi arasındaki ilişkinin aktarılması hususunda hassas davrandığı düşünülebilir. Müellif, Sultan Bayezid’in, evlatlarının ve torunlarının çokluğuyla iftihar ettiğini ve *acaba saltanat ve hilafet hangi evladına nasip olacak*, diye derin düşüncelere daldığını söylemektedir⁶⁶⁰.

Âli, Celalzâde Mustafa Çelebi’nin *Tabakâtü’l-Memâlik* adlı eserinden naklen, Sultan Selim’in hükümdar olduktan sonra Sultan Ahmed’in kendisine bir nâme

⁶⁵⁵ **Kühü’l-ahbâr**, komisyon neşri, C: I, s. 943.

⁶⁵⁶ **a. g. e.**, komisyon neşri, C: I, s. 946.

⁶⁵⁷ **a. g. e.**, komisyon neşri, C: II, s. 1194.

⁶⁵⁸ Sultan I. Selim dönemi hadiselerini kaydeden Hoca Sa’adeddin Efendi’nin de, Sultan Bayezid’in tahtı kendi arzusuyla Sultan Selim’e verdiğini söylemesi hükümdarın masum gösterilme gayretine işaret etmektedir. Z.Tarım Ertuğ, “The Depiction of Ceremonies in Ottoman Miniatures”, s. 252. Selahattin Tansel, Sultan Selim’in tahtı ele geçirme sürecine ayrıntılı olarak yer verdikten sonra aslında bu durumun Sultan Bayezid’in rızası dışında gerçekleştiğini dile getirmiştir. Selahattin Tansel, **Sultan II. Bayezid’in Siyasî Hayatı**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1966, s. 266-306.

⁶⁵⁹ **Hüner-nâme**, s. 293.

⁶⁶⁰ **a.g.e.**, s. 116-117.

gönderdiğini kaydetmiştir. Bu nâmede Sultan Ahmed, sessizce bir köşede oturmayı ve devlete hiçbir zararının dokunmayacağını taahhüt etmekte, *yine de beni katleder misiniz?*, diye sormaktadır. Hükümdarın cevabı, “*Pençe-i siyâsetten rehâ bulduğun takdirce bunca nüfûs-ı bi-günâh zâyi’ olmağla beyne’n-nas bizi dahi hicâba düşürürsün. İmdi evlâ olan budur ki, hakkından geline ve safha-i rüzgârdan vücudın pençesi hakk oluna*” şeklindedir. Müellif ise konuyla ilgili olarak, “*Sâir pâdişâhlar zamânında vâki’ olsa (bu şehzadelerin) her birinin tedârüki hezâr zahmet ve meşakkat ve bî-şumâr ihrâcat ve hasâretle niçe yıllarda müyesser olmazdı.*” yorumunu getirmiş yani hükümdarın Sultan Ahmed’in canını bağışlamama kararını desteklediğini göstermiştir⁶⁶¹.

Kanuni Sultan Süleyman’ın Şehzade Mustafa’yı katletmesi hadisesi ise Osmanlı hükümdarlarını kendi kardeşlerini öldürmeye mahkum eden şartlar çerçevesinde değerlendirilemeyeceğinden, bilhassa bu hadiseyi işleyen yazarların konuya nasıl yaklaştığını bilmek önemlidir. Çünkü asker ve halk tarafından sevilen, iyi yetişmiş bir şehzade olarak görülen Sultan Mustafa’nın, aslında devlet için bir tehlike oluşturmadığı, katline yol açan ortamın başkaları tarafından hazırlandığı düşünülmektedir⁶⁶². Peçuyi, *bazı sühefâ ve erâzil-sefih ve reziller*’in Şehzade Mustafa’ya, hükümdarın ihtiyarlığı sebebiyle tahtından feragat edeceğini ve yerine kendisini getirmeyi düşündüğünü ancak sadrazam Rüstem Paşa’nın buna mani olduğunu söylediğini kaydetmiştir. Bu sözlere inanan *safdil* şehzadenin tuğ ve âlemlerini dikerek, Rüstem Paşa’ya karşı gelmesi ise ona bir isyancı görüntüsü vermiştir. Müellif, hükümdarın, bu haberin kendisine ulaşması üzerine verdiği tepkiyi de nakletmiştir: “*Hâşâ Mustafa Hân’ım bu küstahlığa cüret ide ve benim hayâtımda böyle bir vaz’-ı nâ-ma’kûl irtikâb ide. Ba’zı müfsidler kendüler mâil olduğu şehzâdeye mülk münhasır olsun deyu bühtân ederler. Zinhâr bu sözü bir dahi lisâna getirmeyin ve bu makûle mesâviye vücûd vermeyin*”⁶⁶³. Yani bir bakıma, Sultan Süleyman’ın aslında bu tür bir isyan girişimine inanmak istemediğini göstermiştir. Ancak Şehzade Mustafa 1552 yılında katledildiğine göre hükümdarın bu konudaki son tavrı bellidir. Müellif ise bu kararı hükümdar üzerinden değerlendirmemiştir. Onu *safdil* gibi herhangi bir sıfatla tanımlamadığı gibi tenkit edici hiçbir ifadede de kullanmamıştır.

⁶⁶¹ **Kühü’l-ahbâr**, komisyon neşri, C: I, s. 1071.

⁶⁶² Z. Tarım Ertuğ, Cülus ve Cenaze Törenleri, s. 18-22.

⁶⁶³ **Târih-i Peçevi**, C: I, s. 300.

Yalnız, tıpkı Âli gibi⁶⁶⁴ Şehzade Mustafa'nın ölümünden müteessir olan Taşlıcalı Yahya Bey'in mersiyesinden bahsetmiştir⁶⁶⁵. Yahya Bey bu mersiyede Şehzade Mustafa'nın katledilmesinden Rüstem Paşa'yı sorumlu tutmaktadır. Yazarların söz konusu mersiyeye dikkat çekmeleri, kabahatin başkalarına ait olduğunu vurgulama isteğinden kaynaklanabilir. Daha önce de belirttiğimiz gibi *Tarih-i Peçevi* on yedinci yüzyılın ilk yarısında kaleme alınmıştır. Dolayısıyla Sultan Süleyman dönemi hadiseleriyle ilgili değerlendirme yapmak için sahit bir kaynak olmayabilir. Fakat yine de yazarların, şahit olmadıkları olaylara ilişkin topladıkları duyular veya alıntı yapacakları eserler arasında da tercih haklarının olması yazdıklarını sahiplendiklerini düşündürmektedir.

Sultan Süleyman'ın Sigetvar seferi sırasında ölümünün (1566) ardından tahtın tek varisi olan Sultan II. Selim'e davet mektubu gönderilmiştir. Yola çıkan şehzade her ne kadar, önce Topkapı Sarayı'nda yapılan bir törenle hükümdarlığını ilan etse de, devlet erkânının ve askerinin bulunmadığı bir cülus töreni teâmüllere uymadığından, daha sonra maiyyetiyle birlikte Belgrad'a geçmiştir. Burada Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa şehzadeye bir tezkire yazarak, yapılacak törenle ilgili malumat vermiştir. Ancak Sultan Selim bu tezkireyi dikkate almamış olacak ki, Hünkar Tepesi denilen yerde otağ-ı hümâyûn henüz yeni kurulmuşken ve tören hazırlıkları sürerken aniden karargâhından çıkıp tahtına oturmaya karar vermiştir. Usûllere aykırı olarak kabul edilen bu hareket devlet adamları ve yeniçeriler arasında memnuniyetsizlikle karşılanmıştır⁶⁶⁶. Divân-ı hümâyûn kâtibi vazifesiyle o sırada Belgrad'da bulunan Selânikî bu meseleyi detaylı olarak işlemiştir. Sultan Selim'in cülus bahsini atlamamış, hakikati saptırmamış, bununla beraber, padişahın böyle davranırken haklı gerekçelerinin olduğunu ispat etmeye yönelik açıklamalarda da bulunmamıştır. Selânikî yalnızca, söz konusu kararın Lala Hüseyin Paşa, Musâhib Celal Bey ve Hoca Ataullah Efendi'nin telkinleriyle verildiğinin altını çizmiştir. Müellif bu kimselerden

⁶⁶⁴ İsmail Hakkı Uzunçaşılı, **Osmanlı Tarihi**, C: II, s. 403, dipnot 2.

⁶⁶⁵ Bkz. Ahmet Atilla Şentürk, **Yahya Beğ'in Şehzade Mustafa Mersiyesi yahut Kanuni Hicviyesi**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1998, s. LXXVIII-83.

⁶⁶⁶ Z. Tarım Ertuğ, **Cülûs ve Cenaze Törenleri**, s. 56-62; bu memnuniyetsizlik asker açısından, cülus bahşisinin tam olarak verilmemesi; devlet adamları açısından da mevcut protokolün uygulanmaması olarak değerlendirilebilir. Z. Tarım Ertuğ, "The Depiction of Ceremonies in Ottoman Miniatures", s. 266.

devlet ahvâlinde habersiz, yol yordam bilmeyen kimseler olarak bahsederken, yeni padişaha herhangi bir eleştiri getirmemeyi tercih etmiştir⁶⁶⁷.

Peçuyi ise Selânikî'nin aksine, devlet ricâlinin Sultan Selim'e biat ettiğini yani resmî bir törenin gerçekleştiğini kaydetmiştir⁶⁶⁸. Sultan Selim'in Belgrad'da bir cülus töreni düzenlemediği bilindiğine göre⁶⁶⁹, Peçuyi'nin bunu kasten yaptığını düşünüyorsak, amacının, tek başına hükümdardan ziyade, herşeyin kaideler çerçevesinde gerçekleştiğini göstermek suretiyle devletin imajını korumak olduğunu söyleyebiliriz. Zira müverrih, Sultan Selim'in kendisine yapılan çağrı üzerine *istirahatı ve uykuyu terk ederek yola çıktığını* söylebilmektedir⁶⁷⁰. Selânikî ise yeni hükümdarın, babasının cenaze namazını kılmaya gelişini, "*hazret-i Pâdişah-ı gerdûn-vakâr pür haşmet ü şevket ve adâlet-disâr çıkup geldi*" sözleriyle tasvir etmekte ve onun tahta çıktığını görenlerin, bu makama ne kadar layık olduğunu düşündüklerini kaydetmektedir⁶⁷¹.

Peçuyi, Sultan II. Selim'in saltanatıyla ilgili, "*Sa'âdetlü pâdişâhın kendi safâ-yı hâtırları riâyet ü lezâyiz-i dünyevîyelerine rağbet ve iştigâl*"i yüzünden tüm devlet işleri Sokollu Mehmed Paşa'ya devredildi, şeklinde bir ibare kullanırken⁶⁷², Selânikî'nin padişahla ilgili iyi bir görüntü verme çabası içinde olduğunu görmekteyiz. Müellife göre Sultan Selim ölümüne yakın, *Ayş u işret ve saz u sözden bi'l külliye el çekmiştir* ve bu bilgiye hükümdarın vefatını bildirmek üzere açılan başlığın altındaki ilk cümlede yer verilmiştir⁶⁷³.

Âli, *Kühü'l-ahbâr*'da Sultan III. Murad'ı "*Bir Şehr-yâr-i nîk-kirdâr ve pâdişâh-ı 'âlî himmet ü sâhib-i vakar idi ki cem'-ı dünyâya meylinden gayri 'aybı*

⁶⁶⁷ **Tarih-i Selânikî**, C: I, s. 49. Bununla beraber, Sultan Selim'in sadrazamdan gelen tezkireyi ciddiye almaması tarih yazarlarını oldukça rahatsız etmiş olmalıdır ki, birçok yazar, bu hadiseden sonra *cülus olmamıştır* diye bağırarak askerlerin isyankar faaliyetlerini sadece para için yapılan ayaklanmalar olarak değerlendirmiş, yani hükümdara bir nevi ders vermek istemişlerdir. Nitekim askerlere eksik de olsa bir miktar bahşiş verildiği bilinmektedir. Z. Tarım Ertuğ, "The Depiction of Ceremonies in Ottoman Miniatures", s. 270.

⁶⁶⁸ **Târih-i Peçevi**, C: I, s. 423. Aynı şekilde, sefere sır kâtibi olarak katılan Feridun Ahmed Bey'in Nüzhetü'l-esrar adlı eserinde tören gerçekleşmiş gibi tasvir edilmektedir. Z. Tarım Ertuğ'a göre bu tasvir, *tören gerçekleşseydi nasıl olurdu* sorusunun cevabını yansıtmaktadır. "The Depiction of Ceremonies in Ottoman Miniatures", s. 267. Aynı şeyi Peçuyi için düşünecek olursak, yazarların tarihi hadiselerle kendi tahayyüllerini de katmak eğiliminde olduklarını düşünebiliriz.

⁶⁶⁹ Z. Tarım Ertuğ, **Cülûs ve Cenaze Törenleri**, s. 64.

⁶⁷⁰ "*Sa'âdetlü şehzâde-i âlicenâb dahi terk-i istirahat ve huvâb edüb...*" **Târih-i Peçevi**, C: I, s. 422.

⁶⁷¹ **Tarih-i Selânikî**, C: I, s. 54.

⁶⁷² **Târih-i Peçevi**, C: I, s. 440.

⁶⁷³ **Tarih-i Selânikî**, C: I, s. 98.

yogidi.” sözleriyle tarif etmektedir⁶⁷⁴. Dünya sevgisini tüm kötülüklerin merkezine yerleştiren İslam düşüncesi içinde bu tarif ilk bakışta çelişkili görünebilir. Ancak Âli’nin, hemen ardından, Sultan Murad’ın hükümdarlığı boyunca *hâlis bir niyetle* Müslüman malını artırdığını söylemesi söz konusu ifadenin herhangi bir kinâye içermediğini düşündürmektedir. Daha sonra Âli, padişahın *seninle beraber oturan kimse senden daha iyi olmalı ki dinini ve aklını artırsın kavlince* zaman zaman akıl danıştığı, sohbet ettiği kimselerden bahsetmiştir. Bunlardan Şemsi Ahmed Paşa ve Mehmed Paşa Âli’nin sık eleştirdiği isimlerdendir. Aynı eserde Âli, *iblis-vâr* dediği Şemsi Paşa’nın padişahı irtişâyâ *sevkettiğini* belirtmiş⁶⁷⁵, Peçuyi kendi eserinde bu hadiseyi Âli’den aynen nakletmiş⁶⁷⁶, her iki yazar da meseleyi sanki rüşvet alma eylemini gerçekleştiren veya buna müsaade eden padişah değilmiş gibi işlemiştir. Musâhib Mehmed Paşa ise *Mevâ’idü’n-Nefâis*’te kargaya benzetilmiştir. Âli’ye göre hümâ kuşunun temsil ettiği padişaha bu akli eksik ve edepsiz karga layık değildir. Dahası, bu adam savaşta ve barışta hükümdarın nazik mizacını görerek eteğinden düşmeyen karanlık bir gece gibidir⁶⁷⁷.

“*Nakd-ı irtişâ peydâ olalı kimsenün liyâkât ü istihkâkı sorulmaz oldı.*” şeklinde bir serzenişte bulunan müverrih, birine haketmediği halde timar ve hazine defterdarlıklarından sonra Mısır eyaletinin de tevcih edilmesini eleştirirken de, kuş benzetmesi yapmış, bu tür adaletsiz tevcihlerin doğan yuvasına karganın girmesi gibi bir anlama geldiğini söylemiştir. Hükümdarın, bu makamlara getirdiği şahsın liyâkatini sorgulamamasını eleştirmiş ancak yaptığı eleştiriyi hem “*şehriyâr-ı cihân ve kâr-fermây-i âlemiyân olan pâdişâh-ı zîşân*” şeklindeki ağdalı bir elkabla hafiletmiş, hem de konuya “*garâbet bundadır ki*” sözleriyle girmiştir⁶⁷⁸. Yani müellif böylece bir bakıma bu durumu şaşkıncı bulduğunu dile getirmiştir. Şaşkırmak ve üzölmek gibi

⁶⁷⁴ **Kühü’l-ahbâr**, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 230; Bu şekilde yazarların hükümdarları insanoğluna ait kötü bir halden münezzeh olmaları noktasında övmelerinin dikkat çekici bir tutum olduğunu söyleyebiliriz. Âli’nin *ayıp* kelimesini kullanması örneğinde de göröldüğü gibi, önce olumsuz bir hal yani kusur zikredilip, ardından yokluğuna işaret edilmektedir. O halde yazarlar, hükümdarların bu tarz kusurlara sahip olabileceğini düşünmektedir. Onlara bunu düşündürten şeyin tecrübeler olduğunu var sayarsak, kötünün kıyasının isim vermeden iyiyle yapıldığını, yazarların iyiyi ön plana çıkarmaya eğilimli olduklarını söyleyebiliriz. İntizâmî de Sultan III. Murad için şu cümleleri kullanmaktadır: “...*keyfe me’ttefak ‘akla dahl ider keyfiyâtı cidden dâyireye getürmeyüp hâtırına gubâr yörenmemişdir*”.

Sûrnâme, s. 128.

⁶⁷⁵ **Kühü’l-ahbâr**, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 251.

⁶⁷⁶ **Târih-i Peçevi**, C: II, s. 9.

⁶⁷⁷ **Mevâ’idü’n-Nefâis fî Kavâ’idi’l-Mecâlis**, s. 282.

⁶⁷⁸ **a. g. e**, s. 323.

duyguların kullanımıyla ifade edilen fikirlerin doğrudan suçlamaya yönelik olmadığı düşünülebilir.

Şu örnek ise Âli'nin, hükümdarı dolaylı yoldan eleştirirken bile dikkatli davrandığını göstermektedir. Yazarın Enderun'daki bozulmaları konu ettiği şiirinin ilk beyiti şu şekildedir: “*tegâfûl-i şeh-i âlem ne müşkil âfet imiş*”⁶⁷⁹. Yani padişahın memleketlerinde eğer kötüye giden bir hal varsa müellife göre bunun sebebi padişahı ve kanunlarını layıkıyla anlamamaktan ileri gelmektedir.

Bununla beraber hükümdara duyulan saygı, onun itibâr ettiği kimselerden de her zaman hürmetle bahsetmeyi gerektirmemiştir. Örneğin Âli, Sultan III. Murad'ın “*şeyhim, sultânım, efendim*” diye hitâb ettiği Şeyh Şücaeddin'i “*erzel-i 'avâm-ı a'vâm bir acemi oğlanı iken*” hızla zenginleşen, şekerli olmayan yemeklere el uzatmayacak kadar şımarmış müraî bir adam olarak tasvir etmektedir. Mal varlığı ekâbirden, vüzerâdan bile fazla olan bu şeyhin hâli bazı hak ehli kimseler tarafından padişaha bildirilmiş ama padişah *cidden isgâ buyurmamıştır*. Kendisine sunulan rık'alara, *Şeyh sizin bildiğiniz gibi değildir, onu kötü bir halde görseniz bile bilin ki o kimse şeyh değildir, şeyh kılığına girmiş iblisdir* cevabını vermiştir⁶⁸⁰. Eğer Şeyh Şücaeddin gerçekten böyle biriyse, bu tablodan hükümdarın basiretinin bağlı olduğu ve hazinesini keyfi harcadığı sonucunu çıkarabilmekteyiz. Ancak burada Âli'nin ve Peçuyi'nin bu meseleyle ilgili olarak kullandıkları *Şehr-yâr-ı sâde-dil*⁶⁸¹ ve *sâde-derûn* sıfatlarını padişahla ilgili yapılmış tek yorum olarak kabul edebiliriz. Peçuyi'ye göre bu olayda hükümdarın “*hüsn-i zânı gâlib*” gelmiştir⁶⁸².

Selânikî, ramazan bayramında saraydan çıkması beklenmeyen Sultan Murad'ın *sa'âdet ü selâmetle* çıktığını ve hakkında *nâ-şâyeste* kelâm edenleri utandırdığını söylemiştir. Bu kimselere *kör ü ker olalar* diyerek, hem Türkçe hem Farsça olarak vurgulu bir şekilde beddua eden⁶⁸³ müellif, hükümdarın hal' edilme endişesi taşıdığını ise ancak Sultan III. Mehmed dönemi hadiselerini anlatırken söylemiştir⁶⁸⁴. *Târih-i Selânikî* kısımlar halinde yazılıp, her kısmı ayrı bir padişaha sunulan bir eser olmadığından, yazarının hükümdar hakkındaki bazı şeyleri söylemeyi ertelediğini düşünemeyiz. Fakat müellifin, o sırada hangi padişah devrini kaleme alıyorsa, bilhassa

⁶⁷⁹ a. g. e, s. 278.

⁶⁸⁰ *Kühü'l-ahbâr*, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 245-248.

⁶⁸¹ a. g. e, Faris Çerçi neşri, C: II, s. 247.

⁶⁸² *Târih-i Peçevi*, C: II, s. 34.

⁶⁸³ *Tarih-i Selânikî*, C: I, s. 276-277.

⁶⁸⁴ a. g. e, C: II, s. 445.

o padişahın iyi taraflarına odaklandığını da ihtimal dahilinde bulundurabiliriz. Aynı şekilde Selânikî, “*Pâdişâh-ı mağfûr zemânında*”, devlet adamlarının halkın malını “*mîrîyle alâkası var*” bahanesiyle yağma ettiğini⁶⁸⁵, yeniçerilerin zabtedilemediğini⁶⁸⁶ ve *padişâh-ı mağfûra* yakın olan Cafer Ağa’nın *mâl-ı rüşvet iktisâbında üstâd* olduğunu⁶⁸⁷ Sultan III. Mehmed dönemi hadiselerini anlatırken söylemiştir.

Müellifler çoğunlukla, birinin azledilmesinde ya da ölüm cezası verilmesinde ne gibi haklı gerekçelerin olduğundan bahsetmiş, cezalandırılan kimseleri edepsiz, akılsız, zalim ve cahil gibi sıfatlarla zikretmiştir. Hasan Beyzâde’nin, 1524’te bağımsızlığını ilan eden Ahmed Paşa’nın *ülkeye zarar verenin başının kesilmesi vacibtir mefhûmı üzre* başının kesildiğini söylemesi⁶⁸⁸, Âli’nin bir düşmanın öldürüşüyle ilgili *katle istihkakları hüveydâ olmuştu* gibi bir açıklama getirmesi⁶⁸⁹, Peçuyi’nin, 1536’da idam edilen Sadrazam İbrahim Paşa’nın *Allah tarafından da cezâyâ müstehâk* olduğununun bilindiğini belirtmesi⁶⁹⁰, Selânikî’nin, Divâne İbrahim Paşa’nın 1594’de hapsedilmesi üzerine, *böyle kan dökücü birinden mazlumları kurtardığı için hükümdara çokça dualar edildi, demesi*⁶⁹¹ gibi örneklerde de hep, müelliflerin verilen hükümleri destekler bir tavır takındıklarını görmekteyiz. Desteklemediklerini hissettiğimiz durumlarda ise padişahın kararlarını açıkça sorgulamadıklarını gözlemlemekteyiz. Örneğin Selânikî, 1587’de Cerrâh Mehmed Paşa’nın “*nâgehâni*” vezâretten azl edildiğini ve bu haber üzerine *halk-ı âlemin mütehayyır ü mütefekkir* olduğunu söylemiştir. Nihayet padişaha yakın biri üslubunca, böyle “*emekdâr*” ve “*hidmetkâr*” bir vezirin neden azledildiğini sormuş, padişah, *nankörlük edenin hâli böyle olur*, cevabını vermiştir. Ardından Selânikî, “*El-hak az zemânda ni ’met-i uzmâya mazhar olmuşlardı.*” yorumunda bulunmuştur. Ancak hemen ardından Selânikî, vezir hakkındaki iyi dileklerini de aktarmıştır: “*Allâh tebârek u ta ’âlâ yine mazhar-ı eltâf eyleyüp an-karîb tesellîler müyesser ü mukadder eyleye*⁶⁹²”.

Selânikî’ye göre, 1595’de vezir Cıgala-zâde Sinan Paşa’nın azledilme nedeni ise bir takım insanların hasetlerinden dolayı padişaha paşa hakkında bazı asılsız haberler götürmeleridir. Paşanın hizmetlerinden ve şecaatinden bahsetme ihtiyacı

⁶⁸⁵ a. g. e, C: II, s. 456.

⁶⁸⁶ a. g. e, C: II, s. 482.

⁶⁸⁷ a. g. e, C: II, s. 485.

⁶⁸⁸ Hasan Beyzâde Tarihi, C: II, s. 30.

⁶⁸⁹ Nusretnâme, s. 118.

⁶⁹⁰ Târih-i Peçevi, C: I, s. 190.

⁶⁹¹ Tarih-i Selânikî, C: I, s. 362.

⁶⁹² a. g. e, C: I, s. 180.

hisseden dolayısıyla azli onaylamadığını belli eden yazar, söz konusu insanların *padişahı ve satve-i kâhire-i pâdişâhîyi tahrîk itmeğe kasd eylediklerini* söylemiştir⁶⁹³. Bu örnekler, yazarların hükümdarlara isnat edilebilecek hataların sorumluluğunu ekseriyetle “diğerleri”ne yüklediğini göstermektedir.

⁶⁹³ a. g. e, C: II, s. 462.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Osmanlı'da on altıncı yüzyılın ikinci yarısında tarih konulu araştırmalara kaynak teşkil edebilecek çok sayıda eser telif edilmiştir. Bu eserlerden bir hükümdar portresi çıkarılmak istendiğinde, gerekli malzemeyi sadece belirli hükümdarların vasıflarını açıklamaya yönelik monografik yapıdaki çalışmalar değil; Osmanlı siyasi tarihini bir bütün olarak ele alan eserler de verebilmektedir. Hem devletin siyasi tarihine dair malumat edinmek için bu eserlere başvuran, hem de olayların algılanışına ve yorumlanışına ilişkin bir çalışma yapan araştırmacıların siyasi tarih konulu eserlerde dikkat etmesi gereken ilk şey herhalde, müelliflerin aktardıkları siyasi hadiselerle arasındaki zamansal mesafedir. Nitekim yazarların, hadiselere şahit olup olmayışı verdikleri bilgilerin sıhhatini doğrudan etkilemektedir. Bununla beraber, kendi devrine ait vakaları kaydeden bir müellifin de olayları gerçeğe ne ölçüde uygun aksettirdiği sorgulanabilir. Çünkü bu çalışmada da görüldüğü gibi yazarlar her halükârda tarihe bir malzeme bıraktıklarının bilinciyle hareket etmektedir. Üstelik Osmanlı'da tarih yazıcılığıyla entellektüel bir kesimin ilgilendiğini göz önünde bulundurursak, bu kimselerin devlet kademelerinde çeşitli görevler alabilecekleri, bu yüzden mevcut konumlarını muhafaza etmek için eserlerinde devletin ve hükümdarın imajını zedeleyecek ifadeler yer vermemeyi tercih edecekleri düşünülebilir. Bu çalışmada ulaştığımız en önemli sonuçlardan biri, müellifin aktardıklarından ziyade aktarış biçimini inceleyen modern araştırmacıların eserin hangi devirde verildiğini sorgulama noktasında kısmen daha esnek hareket edebilmek gibi bir imkana sahip olmasıdır. Zira yazarların, saltanat kurumunun tarihi alt yapısıyla birlikte bir bütün olarak ele aldıkları, kurumu temsil eden hükümdarlara yaklaşımlarında bariz farklılıkların olmadığı gözlenmiştir. Bir başka deyişle müverrihler, eserlerini takdim ettikleri -veya eserlerini kaleme aldıkları sırada tahtta olan- padişahı hangi ana özellikler çerçevesinde yansıtıyorlarsa, kendileri için tarihleşmiş bir dönemde hüküm süren bir başka padişahı da benzer şekilde tasvir etmişlerdir. Hükümdarların şahsi özelliklerine zaman zaman değinilmekle birlikte, tüm hükümdarlardan ortak bir kimlik içinde bahsedilmiştir. Mesela bu çalışma için istifade ettiğimiz müelliflerin hemen hepsi hükümdarların adaletine delil sayılabilecek bazı hadiselerle işaret etmiştir. Onlara göre Osmanlı hükümdarları, sadece kendi tebeasının değil, tüm halkların ve hatta diğer canlıların da haklarını gözetmektedir. Adalet bahsine “Adalet ve Merhamet” şeklinde

bir başlık açmamızın nedeni, müelliflerin hükümdarların merhametli olma hallerinin adil olma vasıflarını zedelediği ve her iki özelliğin de padişahın idaresine devletin asayiş ve düzenini bozmayacak, dengeli bir biçimde yansıdığı fikrini işlemelerinden ileri gelmektedir.

Osmanlı müelliflerine göre hükümdarların önemli liderlik vasıflarından biri de cengaverliktir. Savaşçı bir yaratılışa sahip hükümdarlara duyulan hayranlık doğrudan takdir ifadeleri içeren cümlelerden veya dolaylı olarak, savaşlar anlatılırken aralara serpiştirilen padişah tasvirlerinden takip edilebilmektedir. Savaş meydanındaki hükümdar kılıcını kuşanmış, çarpışmaya hazır, kuvvetli ve heybetli bir görüntü çizmektedir. Bununla beraber dikkat çekici olan şey, bazı yazarların Sultan II. Selim ve Sultan III. Murad gibi hiçbir sefere katılmamış padişahları çok iyi yay çekmek, sağlam bir pazuya ve korkusuz bir mizaca sahip olmak gibi cengaverlik alâmeti olarak değerlendirilebilecek bazı hususiyetlerinden dolayı övmesidir. Savaşçılık kabiliyetlerinin gazâ gibi dini bir idealin etrafında değer kazandığı düşünülürse, hükümdarlık makamının Allah tarafından onaylandığına ilişkin bir inanç çerçevesinde belki de müellifler, hükümdarların makamlarına ne kadar uygun bir fiziksel donamında yaratıldıklarını göstermek istemişlerdir. Bu bağlamda padişahların kişisel cesaretlerine de, söz konusu meseleye dair bir delil olarak değinildiğini düşünebiliriz.

Tarih yazarlarının anlatımlarında öne çıkan padişahlık vasıflarından bir diğeri de cömertliktir. Hükümdarların, tebeasına karşı cömert davranmaları, fukaraya ve istihkâk erbabına hiç esirgemediği ihsanda bulunmaları hem bir idareci olarak gösterdikleri başarıya işaret etmekte, hem de bunu yapabilmeye muktedir olduklarını göstermektedir. Aynı şekilde müellifler, hükümdarları ülkeleri fethetmesi ve zenginlikleri ele geçirmesiyle olduğu kadar zenginlikler üzerindeki tasarrufuyla da övmektedir. Dolayısıyla hükümdarlarla birlikte düşünülen cömertlik ve kudret kavramlarının yazarların ifadelerine birbirini tamamlayan bir ilişki içinde yansıdığı tespit edilmiştir.

Elbette ilk bakışta Osmanlı müelliflerinin, hükümdarları bu üç temel olumlu vasfın etrafında tavsif etmelerinin bir hâmi arayışı içinde olmak veya buldukları mevkiyi güvence altına almak gibi bazı kişisel sebeplerden kaynaklandığı düşünülebilir. Bu durum böyle olsa da, olmasa da, yazarların hükümdarları ne şekilde memnun edeceklerini biliyor olmalarından hareketle, yine de ortaya çıkan tablonun bize söylediği şey, hükümdarların bu vasıflara sahip görünmek istemesidir. Nasıl

görüldüğüne dair bir kaygı taşıyan hükümdarın da, en az tarihe bırakmak istediği görüntü kadar, halkı üzerinde yaratacağı imaja da önem verdiği, bu yüzden kendisinden beklenenlerin hayata geçirilmesi noktasında daha fazla çaba sarfedeceği düşünülebilir. Bununla beraber, bazı vaka kaydedicilerinin tahta yeni cülus etmiş olan ve idaresine henüz şahit olmadığı bir padişahı da aynı vasıflar içinde zikrettiği görülmektedir. Bu da bizi, müelliflerin hükümdarları herşeyden önce, saltanat kurumunun tarih içinde oluşan ve biçimlenen kimliği üzerinden yorumladıkları sonucuna götürmektedir. Yani müellifler nezdinde hükümdarın, esas itibarı hükümdarlar silsilesinin bir parçası olmakla kazandığı söylenebilir. Tüm hanedan mensuplarından aynı hürmet ifadeleri kullanılarak bahsedilmesi hatta hükümdarlar ile taht mücadelelerinde başarılı olamayan kardeşlerinin şahıslar bazında eşit mesafeden değerlendirilmesi ise saltanat kurumuna yaklaşımdaki samimiyet hakkında ipucu vermektedir.

Müelliflerin saltanat kurumuna üst düzey bir saygınlık atfettikleri gözlenmiştir. Bu saygınlığın ifadesi dini bir terminoloji kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Belki de bu yüzden, Osmanlı'nın hilâfeti devralmasının padişaha ve padişahlık kurumuna farklı bir boyut kazandırdığı, makamın kutsal olarak algılanışının bu tarihle birlikte başladığı düşünülmüştür. Halbuki yaptığımız okumalar çerçevesinde kanaatimiz, hükümdarların mukaddes kabul edilen devleti temsil eder konumda oluşları, onlara kudsiyet izafe edilmesinin temel sebebidir.

Bu çalışmada ulaştığımız bir diğer önemli sonuç, genel kanının aksine, müelliflerin hükümdarlara yönelik çok çeşitli eleştirilerde bulunabilmeleridir. Ancak bu eleştiriler ekseriyetle, satır aralarından takip edilmektedir. Mesela yazarlar, eğer ortada hoşlarına gitmeyen bir durum varsa, bu durumun eleştirisini hükümdarları doğrudan sorumlu tutmak yerine, başka suç odakları seçerek yapmayı tercih etmişlerdir. Veya hükümdarların müsbet taraflarını yansıtırken, nasıl anlatımlarını kuvvetlendirmek için kendilerini elçilerin, askerlerin, halkın ve hatta düşmanların yerine koyarak, hayranlıklarını başkalarının ağzından işliyorlarsa; aynı şekilde hükümdarlara ait kusurları da sanki kendilerine değil, başkalarına ait bir söylemiş gibi ele almışlardır.

Dolayısıyla her ne kadar tüm bu metinler, hükümdarlar için yazılmış birer methiye gibi görünse de, aslında istisnasız bütün müellifler devrin söyleme adâbına

uygun bir şekilde kendi fikirlerini dile getirmişler, meselelere bakış açılarındaki öznelliği hissettirmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA

I. Kaynak Eserler

- Ahmedî: **İskendernâme: İnceleme-Tıpkı Basım**, neşreden: İsmail Ünver, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983.
- Âsafî Dal Mehmed Çelebi: **Âsafî Dal Mehmed Çelebi ve Şecâ'atnâme**, neşreden: H. Mustafa Eravcı, İstanbul, MTV Yayıncılık, 2009.
- Çabuk, Vahid: **“Tâlikî-Zâde Mehmed Subhi Efendi'nin Eğri Seferi Şehnâmesi”**, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 1986.
- Çelik, Ahmed Faruk: **“Fethullah Arif Çelebi'nin ‘Şahname-i Al-i Osman’ından Süleymanname”**, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları, 2009.
- Ebrahimî, Davut: **“Ârifî Fethullah Çelebi ve ‘Fütûhât-ı Cemîle’sinin Tenkitli Metni”**, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 1991.
- Enveri: **Düsturname-i Enverî**, hazırlayan: Mükrimin Halil Yınanç, İstanbul, İstanbul Evkaf Matbaası, 1929.
- Eravcı, H. Mustafa: **“Mustafa ‘Âlî’s Nusret-nâme” (Edition and study on the History of the Persian Campaign Under Lala Mustafa Paşa)**, (Doktora Tezi), Edinburgh Üniversitesi, 1998.
- Eroğlu, Zekeriya: **“Şehnâmecî Lokmân’ın Hüner-nâme’si: (C:II- 1-154. Varak) İnceleme-Metin Sözlük”**, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 1998.

- Gelibolulu Mustafa Âli: **Mustafa ‘Âli’s Counsel for Sultans of 1581**, C: I, neşreden: Andreas Tietze, Wien, Österreichische Akademie Der Wissenschaften, 1979.
- Gelibolulu Mustafa Âli: **Kitâbü’t Târih-i Kühü’l Ahbâr**, neşreden: Ahmet Uğur, v.d., C: II, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1997.
- Gelibolulu Mustafa Âli: **Mevâ’idü’n-Nefâis fî Kavâ’idi’l-Mecâlis**, neşreden: Mehmet Şeker, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997.
- Gelibolulu Mustafa Âli: **Gelibolulu Mustafa Âli ve Kühü’l-Ahbâr’a göre II. Selim , III. Murad, III. Mehmed Devirleri ve Âli’nin Tarihçiliği**, C: I-II-III, neşreden: Faris Çerçi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2000.
- Göçmen, Cemal: **“Gelibolulu Mustafa Âli’nin Heft Meclisi”**, (Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2009.
- Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa: **Hasan Bey-Zâde Târîhi**, neşreden: Şevki Nezihi Aykut, C: II-III, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2004.
- İbn Haldun: **Mukaddime**, C: I, tercüme: Zakir Kadiri Ugan, İstanbul, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 1988.
- İbn Mâce: **Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi**, C: VIII, tercüme ve şerheden: Haydar Hatipoğlu, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1983.
- İdrîs-i Bitlisî: **Selim Şah-nâme**, hazırlayan: Hicabi Kırlangıç, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 2001.
- Karadağ, Özay: **“Gubârî Abdurrahman ve Kâbenâme’si”**, (Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Sivas, 1999.

- Katip Çelebi: **Keşfü’z-zunûn An Esami’l-Kütübi ve’l-Fünûn**, Çeviren: Rüştü Balcı, C: I-III, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2007.
- Kemikkıran, Ahmet: **Kühü’l Ahbar, 93/a-107/a Varakları Arası**, (Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 1981.
- Lâtîfi: **Evsâf-ı İstanbul**, hazırlayan: Nermin Suner (Pekin), İstanbul, Bahaa Matbaası, 1977.
- Lütfi Paşa: “Lütfi Paşa Âsafnâmesi, Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi”, **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan**, neşreden: Mübahat S. Kütükoğlu, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1991, s. 49-101.
- Lütfi Paşa: **Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman**, neşreden: Kayhan Atik, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2001.
- Mehmed Neşri: **Kitâb-ı Cihân-nümâ: Neşri Tarihi**, neşreden: Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1949.
- Öztürk, Necdet: “**Hadîdî Tevârih-i Âl-i Osmân**”, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1986.
- Peçuylu İbrahim: **Târih-i Peçevi**, C: I-II, İstanbul, 1283/1866.
- Sarıbıyık, Mustafa: “**Hasan Kâfi Akhisârî’nin Usûlü’l-hikem fî Nizâmi’l-Alem adlı eseri üzerine bir tetkik**”, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1989.
- Selânikî Mustafa Efendi: **Tarih-i Selânikî**, neşreden: Mehmet İpşirli, C: I-II, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1989.
- Seyyid Lokman: **Kıyâfetü’l-insâniyye fî şemâili’l-Osmâniyye**, Ankara Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987.

- Ta'liki-zâde: **Ta'liki-zâde's Şehnâme-i Hümâyûn: A History of the Ottoman Campaign into Hungary 1593-94**, neşreden: Christine Woodhead, Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 1983.
- Taşköprülüzâde: **Osmanlı Bilginleri, eş-Şakâiku'n-Numâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye**, çevirmen: Muharrem Tan, İstanbul, İz Yayıncılık, 2007.
- Tavakkoli, Hasan: **“İdris-i Bidlisi'nin ‘Kânûn-ı Şâhenşâhi’sinin Tenkidli Neşri ve Türkçeye Tercümesi”**, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, 1974.
- Yastı, Mehmet: **“Nişancı Mehmed Paşa Tevârîh-i Âl-i Osmân (1b-120a) Metin-Dil Özellikleri-Sözlük”**, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Konya, 2005.

II. Araştırma ve İncelemeler

- “Celalzâde Sâlih Çelebi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C: VII, Ankara, 1993, s. 262-264.
- Abou el-Haj, Rıfa'at Ali: **Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**, Çevirmen: Oktay Özel, Canay Şahin, Ankara, İmge Kitapevi, 2000.
- Ağırnaslı, Nilay: **“Selçuklu Hükümdarlarının Başkomutanlık Özellikleri”**, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara, 2007.
- Akalay, Zeren: **“Tarihi Konuda İlk Osmanlı Minyatürleri”**, **Sanat Tarihi Yıllığı**, sayı: 2, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1966-1968, s. 102-116.

- Akbulut, Uğur: **“Osmanlı Tarih Yazıcılarına Göre Tarih ve Tarihçi”**, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Erzurum, 2006.
- Aktepe, Münir: “Hoca Sa’deddin Efendi’nin ‘Tâcü’t-tevarih’i ve Bunun Zeyli Hakkında”, **Türkiyat Mecmuası**, C: XIII, İstanbul, 1958, s. 101-116.
- Akyüz, Vecdi: **Hilâfetin Saltanata Dönüşmesi**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1991.
- Alparslan, Ali: “Gubârî Abdurrahman”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C: XIV, Ankara, 1996,s. 167-169.
- Altınay, Ahmet Refik: **Âlimler ve San’atkârlar**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 1980.
- Altunsoy, Zeynep: **“İlk Türk İslam Devletlerinde Kullanılan İdâri ve Askerî Terim ve Unvanlar”**, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2006.
- Argunşah, Mustafa: “Türk Edebiyatında Selimnameler”, **Turkish Studies**, C: IV, sayı: 8, 2009, s. 31-46.
- Atıl, Esin: **Süleymanname, the Illustrated History of Süleyman the Magnificent**, New York, 1986.
- Aydoğan, Metin: **Yönetim Gelenekleri ve Türkler**, C: I, İzmir, Umay yayınları, 2004.
- Babinger, Franz: **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, Çeviren: Coşkun Üçok, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 2000.
- Başaran, Orhan: “İdris-i Bitlisî Hakkında Bazı Yeni Bilgiler”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, C: IV, sayı: 14, İstanbul, 2002, s. 200-207.

- Berkes, Niyazi: **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.
- Bilgili, Ali Sinan: “Osmanlı Tarih Yazarlarının Algısıyla Türkiye-İran İlişkilerinde Siyasi Karakterin Dini Söylemi: ‘Kızılbaşlık’, **Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, sayı: 27, s. 21-41.
- Bıçak, Ayhan: **Tarih Düşüncesinin Oluşumu**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2004.
- Bıçak, Ayhan: **Felsefe ve Tarih**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2004.
- Bıçak, Ayhan: **Tarih Felsefesinin Oluşumu**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2004.
- Bıçak, Ayhan: **Tarih Metafizikleri**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2004.
- Bostan, İdris: “İnebahtı Deniz Savaşı”, **DİA**, C: XXII, İstanbul, 2000, s. 287-289.
- Bulduk, Üçler: “Osmanlı Kroniklerinde Türk-Oğuz Şecereleri ve Kayıtlar”, **Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu (8-10 Nisan 1999) Bildirileri**, hazırlayan: Turan Gökçe, 8-10 Nisan 1999, s. 1-9.
- Bursalı Mehmed Tahir: **Osmanlı Müellifleri**, C: II, İstanbul, 1956.
- Collingwood, R.G: **Tarih Tasarımı**, çeviren: Kurtuluş Dinçer, İstanbul, Doğu Batı Yayınları, 2010.
- Çağman, Filiz: “Osmanlı Minyatür Sanatı”, **Türk Dünyası Kültür Atlası-Osmanlı Dönemi II**, yayınlayan: Aydın Usta v.d, C: II, İstanbul, 2007.
- Doğan, Nejat: “Kutadgu Bilig’in Devlet Felsefesi II”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı: 13, Erciyes Üniversitesi, 2002, s. 77-94.
- Donuk, Abdülkadir: “Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, sayı: 10-11, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1979-1980, s. 29-59.

- Donuk, Abdülkadir: **Türk Hükümdarı**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1990.
- Emecen, Feridun M.: “Gazâya Dâir- XIV. Yüzyıl Kaynakları Arasında Bir Gezinti”, **Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Emecen, Feridun M.: “Osmanlı Kronikleri ve Biyografi”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, sayı: 3, İstanbul, 1999, s. 83-90.
- Emecen, Feridun M.: “Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar Üzerine Bazı Örnekler ve Mülâhazalar”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, sayı: 6, İstanbul, 2001, s. 63-76.
- Emecen, Feridun M.: **Osmanlı Klasik Çağında Savaş**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.
- Emecen, Feridun M.: **Yavuz Sultan Selim**, İstanbul, Yitik Hazine Yayınları, 2011.
- Emecen, Feridun M.: **Osmanlı Klasik Çağında Siyaset**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011.
- Emecen, Feridun M.: **Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011.
- Eroğlu, Haldun: “Osmanlılarda İktidarın Değişim Süreci ve Meşruiyet Sorunu”, **Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C: LIII, sayı: 2, Ankara Üniversitesi, 2003, s. 19-39.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki: **Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü**, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1991.
- Faroqhi, Suraiya: **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?**, Çevirmen: Zeynep Altok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Fleischer, Cornell H.: **Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati**, hazırlayan: Ekrem Çakıroğlu, Ayla Ortaç, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

- Günay, Ünver: “XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı: 14 (İstanbul’un Fethinin 550. yılı Özel Sayısı), Erciyes Üniversitesi, 2003, s. 29-34.
- Güneş, Ahmet: “Tarih, Tarihçi ve Meşruyet”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, sayı: 17, Ankara Üniversitesi 2005, s. 1-48.
- Hancz, Erika: “Peçuylu İbrâhim”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C: XXXIV, Ankara, 2007, s. 216-218.
- Howard, Douglas A.: “Osmanlı Nasihatname Türleri ve Mit”, **Erken Modern Osmanlılar**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin: “Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, C: II, editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1998, s. 223-361.
- İmber, Colin: “Osmanlı Hanedanı Efsanesi”, çeviren: Seyfettin Erşahin, **İslâmi Araştırmalar Dergisi**, C: XII, sayı: 1, Ankara, 1999.
- İnalcık, Halil: "Osmanlılar'da Saltanat Verâseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi", **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C: XIV, sayı: 1, Ankara Üniversitesi, 1959, s. 69-94.
- İnalcık, Halil: “Adâletnâme”, **DİA**, C: I, İstanbul, 1988 s. 346-347.
- İnalcık, Halil: “Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu”, **Söğütten İstanbul’a Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar**, derleyen: Oktay Özel-Mehmet Öz, Ankara, İmge Kitabevi, 2000, s. 93-117.
- İnalcık, Halil: **Osmanlı’da Devlet, Hukuk ve Adâlet**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2000.

- İnalcık, Halil: **Şair ve Patron (Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme)**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2003.
- İntizâmi: **Osmanlı Saray Düğün ve Şenlikleri, C: II, İntizâmi Sûrnâmesi**, neşreden: Mehmet Arslan, İstanbul, Saray Burnu Kitaplığı, 2009.
- İpşirli, Mehmet: “Osmanlı Devletinde Kazaskerlik”, **Belleten**, C: LXI, sayı: 232, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 599-699.
- İpşirli, Mehmet: “Lütfi Paşa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C: XXVII, Ankara, 2006, s 234-235.
- İpşirli, Mehmet: “Selânikî Mustafa Efendi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C: XXXVI, Ankara, 2009, s. 357-359.
- Kafesoğlu, İbrahim: **Türk Milli Kültürü**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1977.
- Kafesoğlu, İbrahim: **Selçuklu Tarihi**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1992.
- Karasoy, Yakup: “Ahi Kelimesi ve Türk Kültüründe Ahilik”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sayı: 14, Selçuk Üniversitesi, 2003, s. 1-23.
- Kayaoğlu, İsmet: “İslamda Adalet Mefhumu”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: XXVII, sayı: 27, Ankara, 1985. s. 201-206.
- Kazan, Hilal, “Farklı Bir Bakışla Şehnameci Seyyid Lokman’ın Saray İçin Hazırladığı Eserler”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, sayı: 35, İstanbul, 2010, s. 117-136.
- Kerslake, Celia J.: “Celâlzâde Mustafa Çelebi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C: VII, Ankara, 1993, s. 260-262.
- Köksal, Hasan: **Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı**, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1984.

- Köprülü, Fuad: **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1959.
- Kütükoğlu, Bekir: "Vekâyinüvis", **İslâm Ansiklopedisi**, C: XII, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1950, s. 349-350.
- Kütükoğlu, Bekir: "Selânikî", **İslâm Ansiklopedisi**, C: X, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1966, s. 349-350.
- Kütükoğlu, Bekir: "Âli Mustafa Efendi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C: II, Ankara, 1989, s. 414-416.
- Kütükoğlu, Bekir: "Şehnâmeçi Lokman", **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1991, s. 39-48.
- Kütükoğlu, Bekir: "Lokmân b. Hüseyin", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C: XXVII, Ankara, 2003.
- Kütükoğlu, Mübahat S.: "Osmanlı Esnafında Oto Kontrol Müessesesi", **Ahilik ve Esnaf**, İstanbul, Yaylacılık Matbaası, 1986, s. 55-76.
- Kütükoğlu, Mübahat S.: **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, İstanbul, Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı, 1994.
- Levend, Agah Sırrı: **Gazavatnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnâmesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1956.
- Mehmed Niyazi: **Türk Devlet Felsefesi**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1993.
- Ménage, V.L.: "Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, C: IX, sayı: 9, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1978, s. 227-240.
- Mengi, Mine: "Kıyâfetnâme", **DİA**, C: XXV, Ankara, 2002, s. 513-514.
- Ocak, Ahmet Yaşar: **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2010.

- Ortaylı, İlber: **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1994.
- Ögel, Bahaeddin: **Türklerde Devlet Anlayışı (XIII. Yüzyıl Sonlarına Kadar)**, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1982.
- Ögel, Bahaeddin: **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1995.
- Özcan, Abdülkadir: “Fatih Devri Yazıcılığı ve Literatürü”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı: 14 (İstanbul’un Fethinin 550. yılı Özel Sayısı), Erciyes Üniversitesi, 2003, s. 55-62.
- Özcan, Abdülkadir: “Feridun Ahmed Bey” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C: XII, Ankara, 1995, s. 396-397.
- Özcan, Abdülkadir: “İdrîs-i Bitlisî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C: XVII, Ankara, 1998, s. 485-488.
- Özcan, Abdülkadir: “Kanuni Sultan Süleyman Devri Yazıcılığı ve Literatürü” **Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu’na Armağan**, editör: Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul, 2006, s. 113-154.
- Özcan, Abdülkadir: “Mehmed Çelebi, Ramazanzâde”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C: XXVIII, Ankara, 2003, s. 449-450.
- Özcan, Azmi: “Hilâfet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C: XVII, Ankara, 1998, s. 546-553.
- Kumrular, Özlem: “Köpekler ve Domuzlar Savaşında Kanuni’nin Batı Siyasetinin Bir izdüşümü Olarak Türk İmaji”, **Dünyada Türk İmgesi**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005.
- Öztürk, Necdet: “Hadîdî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C: XV, Ankara, 1997, s. 14-16.

- Parmaksızoğlu, İsmet: “Abdurrahman Gubârî’nin Hayatı ve Eserleri”, **Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, sayı: 2, İstanbul Üniversitesi, 1950. s. 348-356.
- Pektaş, Mehmet: “**XIV. Yüzyıl Divan Şiirinde Sevgiliye Dair Benzetmeler**”, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Ankara, 2011.
- Polat, İlkey: “**XVI. Yüzyılda Yazılan Padişah Medhiyelerinde Padişah Tavsifleri**”, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ, 2004.
- Redhouse, Sır James William: **A Turkish and English Lexicon**, Beyrut, Librairies Du Liban, 1987.
- Savaş, Hamdi: “İshâk Çelebi, Kılıçzâde” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C: XII, Ankara, 1995, s. 528-529.
- Severcan, Şerafettin: “Hoca Sâdeddin Efendi ve Tarihçiliğimizdeki Yeri”, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 8, Erciyes Üniversitesi, 1992.
- Sezen, Lütfi: **Halk Edebiyatında Hamzanâmeler**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Şemseddin Sami: **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2007.
- Şentürk, Ahmet Atilla: **Yahya Beğ’in Şehzade Mustafa Mersiyesi yahut Kanuni Hicviyesi**, İstanbul, Enderun Kitapevi, 1998.
- Şeriati, Ali: **İslam Bilim**, C: II, çeviren: Faruk Alptekin, İstanbul, Nehir Yayınları, 1992.

- Tanırdı, Zeren: “Sultanlar, Şairler ve İmgeler: Şehnâme-i Firdevsi'nin Mukaddimesinin Resimleri”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, C: XV, sayı: 15, Uludağ Üniversitesi, 2008, s. 267-296.
- Tansel, Selahattin: **Sultan II. Bayezit'in Siyasî Hayatı**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1966.
- Tarım Ertuğ, Zeynep: “Minyatürlü Yazmaların Tarihi Kaynak Olma Nitelikleri ve Nüzhetü'l Esrâr”, **Tarih Boyunca Türk Tarihinin Kaynakları Semineri 6-7 Haziran 1996 Bildiriler**, İstanbul, 1997, s. 31-46.
- Tarım Ertuğ, Zeynep: “Hünernâme (Minyatürlü Yazma Eser)”, **DİA**, C: XVIII, İstanbul, 1998, s. 484-485.
- Tarım Ertuğ, Zeynep: “Saray Teşkilatı ve Teşrifatı”, s. 212-220/ “Palace Organization and Protocol”, s. 564-566”, **Fatih ve Dönemi/ Mehmed II and His Period**, Editör Necat Birinci, İstanbul, 2004.
- Tarım Ertuğ, Zeynep: The Depiction of Ceremonies in Ottoman Miniatures: Historical Record or A Matter of Protocol?”, Leiden- Boston, **Muqarnas An Annual on the Visual Cultures of the Islamic World**, C:XXVII, Editor: Gülru Necipoğlu, Managing Editor: Karen A. Leal, Brill, 2010, s. 251-275.
- Tarım Ertuğ, Zeynep: “Selimnâme-i Şükrî Minyatürlerinin Belge Değerleri”, **Prof. Dr. Nurhan Atasoy'a Armağan**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları (baskıda), İstanbul, 2011.
- Tarım Ertuğ, Zeynep: “Topkapı Sarayı” **DİA**, C: XLI, İstanbul, 2012.
- Tayşi, Mehmet Serhan: “Kıyâfe”, **DİA**, C: XXV, Ankara, 2002. s. 508.
- Tekindağ, Şehabeddin: “Selimnâmeler”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, sayı: 1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1970, s. 197-230.
- Turan, Osman: **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi: Türk Dünya Milli İslâmi ve İnsani Esasları**, C: I-II, İstanbul, Turan Neşriyat Yurdu, 1969.

- Turan, Şerafettin, **Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1961.
- Turan, Şerafettin: “Peçevi, İbrahim”, **İslam Ansiklopedisi**, C: IX, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1964, s. 543-545.
- Turan, Şerafettin: “Hoca Sâdeddin Efendi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C: XVIII, Ankara, 1998, s. 196-198.
- Turan, Şerafettin: “Kemalpaşazâde”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C: XXV, Ankara, 2002, s. 238-247.
- Uğur, Ahmet: “Selimnâmeler”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: XXII, Ankara, 1978, s. 367-380.
- Uğur, Ahmet: **Osmanlı Siyâsetnâmeleri**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1992.
- Ulutaş, Adnan: “**Osmanlı İmparatorluğu'nda Hilâfet ve Saltanat Müesseselerinin Hukuki Mahiyeti**”, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, 2007.
- Uygur, Abdüsselam: “Kanun-i Şehenşâhî” Tercümelerinde Rastlanan Bazı Çeviri Hataları ve Bunların Tashihi, **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sayı: 22, Selçuk Üniversitesi, 2007, s. 103-119.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1945.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: “On Altıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet: Tosyalı Celâlzâde ve Salih Çelebiler”, **Belleten**, C: XXII, sayı: 85, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1958, s. 391-441.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1965.

- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi**, C: III, I. Kısım, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1973.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi**, C: II, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1975.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi**: C: III, II. kısım, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1977.
- Woodhead, Christine: “Şehnâme”i”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C: XXXVIII, Ankara, 2010.
- Yazıcı, Tahsin: “Ârifî Fethullah Çelebi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C: III, Ankara, 1991, s. 371-373.
- Yazıksız, Necib Asım: “Osmanlı Tarihüvisleri ve Müverrihleri”, **Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası**, C: I, sayı: 46, İstanbul, 1327/1909, s. 425-435.
- Yılmaz, Aslı: “Daire-i Adalet Kavramı Bağlamında Osmanlı Siyaset-Yönetim Düşün Geleneği”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı Lisansüstü Seminer Çalışmaları**, sayı: 2, 2009.
- Yılmaz, Hüseyin: “**The Sultan and Sultane: Envisioning Rulership in the Age of Süleyman the Lawgiver (1520-1566)**”, (Doktora Tezi) Harvard Üniversitesi, 2005.
- Yurdaydın, Hüseyin Gazi: “Bostan’ın Süleymannâme’si”, **Belleten**, C: XIX, sayı: 74, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1955, s. 137-202.
- Yurdaydın, Hüseyin Gazi: “Celal-zâde Salih’in Süleyman-nâme’si” **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: XIV, sayı: 14, Ankara Üniversitesi, 1966, s. 2-12.
- Yurdaydın, Hüseyin Gazi: “Kemal Paşazâde’nin Tevârih-i Âl-i Osman’ının Onuncu Cildi Hakkında”, **Vakıflar Dergisi**, sayı: 3, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1956, s. 107-115.

- Yurdaydın, Hüseyin Gazi: “Matrakçı Nasuh’un Hayatı ve Eserleri ile İlgili Yeni Bilgiler”, **Bellekten**, C: XXIX, sayı: 114, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1965, s. 329-354.
- Yurdaydın, Hüseyin Gazi: “Matrakçı Nasuh”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C: XXVIII, Ankara, 2003, s. 143-145.
- Yurdaydın, Hüseyin Gazi: “Sigetvarnameler”, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: I, sayı: 2-3, Ankara Üniversitesi, 1952, s. 124-136.
- Yüce, Kemal: **Saltuk-nâme’de Tarihî, Dinî ve Efsanevî Unsurlar**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987.